

Istoria eternității

(1936)

...*Supplementum Livii; Historia infinita temporis atque aeternitatis...*

Quevedo: *Perinola*, 1632

...nor promise that they would become în general, by learrdng criticism, more usefiil, kappier, or wiser.

Johnson: *Preface*; o *Skakespeare*, 1765

Traduceri de ANDREI IONESCU

CRISTINA HĂULICĂ și DARIE NOVĂCEANU

Prezentare

Paginile de reflecție filosofică despre timp și eternitate constituie cea mai bună introducere în creația narativă din anii treizeci și patruzeci, perioadă în care Borges cultivă de preferință povestirea metafizică. Pe lângă tema timpului, în volumul Istoria eternității, din 1936, sunt încorporate câteva considerații despre metaforă și despre arta traducerii, cu observații despre versiunile europene ale celor o mie și una de nopți, una dintre cărțile de căpătâi ale scriitorului. Importanța acestui volum în ansamblul creației sale este dovedită, între altele, și de alegerea lui pentru primul tom al ediției de Opere complete din 1953. Studiul despre Kenningar, din 1933, este inclus și el în Istoria eternității. Formația englezească a autorului l-a condus firesc la studiul literaturilor germanice vechi. Surse englezești l-au călăuzit spre primele „mențiuni enigmatice” ale poeziei islandeze, aceste kenningar ce satisfac totodată interesul pentru metaforă al mișcării ultraiste la care aderase în anii uceniei europene. Are revelația că aparent înnoitoarele metafore avangardiste constituie un procedeu cu o vechime de cel puțin o mie de ani. Barzii Islandei au fost poeți baroci avânt la lettre, cu mult înaintea lui Quevedo și Gongora, au fost autentici poeți creaționiști și suprarealiști cu mult înaintea lui Huidobro și Apollinaire. Mai mult decât atât. Încă din veacul al XIII-lea, un erudit scandinav, Snorri Sturison, faimos ca istoric, ca arheolog, ca ziditor al unor teme, ca Senealogist, ca prezident al unei Adunări, ca poet, ca dublu! > adător, ca decapitat și ca fantomă” – și această enumerare aparent haotică ne duce de-a dreptul

la un personaj tipic borgean – alcătuiesc o antologie de metafore și o estetică bazată Pe ele, adresată „începătorilor care doresc să dobândească îndemânare poetică și să-și sporească bagajul de figuri cu Metafore tradiționale, sau celor care caută virtutea de a înțelege Ceea ce s-a scris cu tainică știință”. Că Borges se identifică din prima clipă cu acest Snorri Sturison ne-o dovedește nota de subsol: „Cuvântul trădător e aspru. Sturison nu era, poate, decât un simplu fanatic disponibil, un om sășiat până la scandal de loialități succesive și contrare. Pe plan intelectual cunosc două exemple de acest fel: Francisco Luis Bernárdez și eu însumi”. Această notă este poate la fel de importantă ca și textul, fiindcă Snorri este întru totul borgean: e un intelectual, cercetează fenomenul poetic și limbajul său, se adresează „celor care caută virtutea de a înțelege ceea ce s-a scris cu tainică știință” și nutrește convingerea că „se cuvine să respectăm aceste zămisliri care i-au desfătat pe strămoși”. Este vorba aici mai mult decât de o simplă atitudine conservatoare, caracteristică, desigur, pentru Borges; este vorba în primul rând de convingerea, configurată acum definitiv, că tot ce s-a scris cu „lainică știință”, din cele mai vechi timpuri până astăzi, este vrednic și trebuie să slujească omului, pentru că îl poate ajuta să înțeleagă, în singurul mod posibil, prin intermediul poeziei și mitului, taina profundă a ființei umane și a lumii, pe care filosofii și teologii se străduiesc în zadar s-o dezlege pe cale rațională.

Meditațiile despre eternitate, atât de specifice întregii sale opere, capătă o formă sistematică și se bazează pe texte antice (Platon, Plotin), reiau dispute medievale (cum este înfruntarea dintre nominaliști și realiști) și ajung la autorii moderni (Bradley, Whitehead, Russell, Unamuno și îndeosebi Schopenhauer). Pentru Borges muritorul, care trăiește cufundat în timp („sunt purtat de apa râului, și eu sunt râul”), întreaga istorie universală, fără eternitate, este nimic, este un „timp pierdut”. Îngrozit de spectacolul simplei succesiuni temporale, se întoarce mereu la „eterna reîntoarcere”. Câteva aserțiuni memorabile fixează stări de spirit obsedante, cu o prezență stăruitoare și dramatică în operele ulterioare: „Viața este prea săracă, pentru a nu fi eternă”; „Genericul poate fi mai intens decât concretul”; „în vremuri de avânt,

presupunerea că existența omului este o cantitate constantă, invariabilă, ne poate întrista sau irita; în vremuri de decădere (ca acestea), este făgăduința că niciun oprobriu, nicio calamitate, niciun dictator nu ne va putea împuțina”. Consolarea poate fi aflată la Marcus Aurelius: „Cine a privit prezentul a privit toate lucrurile: cele care s-au petrecut în trecutul nepătruns, precum și cele care se vor petrece în viitor”.

În sfârșit, să amintim o replică memorabilă (și care exprimă totodată o profundă convingere borgeană) reproducă în Arta de a insulta: „O tradiție orală pe care am înregistrat-o la Geneva în ultimii ani ai primului război mondial povestește că Miguel șervet le-a spus judecătorilor care-l osândiseră la ardere pe rug: Voi arde, dar aceasta nu este altceva decât un simplu fapt. Vom continua să discutăm în eternitate”.

Andrei Ionescu

1

PROLOG

Puține lucruri voi spune despre neobișnuita „istorie a eternității” care dă titlul acestor pagini. La început vorbesc despre filosofia platonice; într-o lucrare care aspira la rigoare cronologică, ar fi fost mai potrivit să pornesc de la hexametreele lui Parmenide („nu a fost niciodată, și nici nu va fi, pentru că este acum”). Nu știu cum am putut să compar cu niște „nemișcate piese de muzeu” formele lui Platon și cum se face că nu am înțeles, citindu-i pe Schopenhauer și pe Scott Erigen, că acestea sunt vii, puternice și organice. Mișcarea, ocuparea unor locuri distincte în momente distincte, este de neconceput fără timp. Tot așa și nemișcarea, ocuparea aceluiași loc în puncte distincte ale timpului. Cum am putut să nu simt că eternitatea, râvnită cu iubire de atâția poeți, este un artificiu splendid care ne eliberează, chiar dacă o face doar pentru o clipă, de apăsarea insuportabilă a succesiunii?

Am adăugat două articole care completează sau rectifică textul: *Metafora*, din 1952, și *Timpul circular*, din 1943.

Puțin probabilul și poate chiar inexistentul cititor pe care-l interesează enigmaticele *kenningar* poate consulta manualul

Literaturii germanice medievale, pe care l-am scris împreună cu Mana Esther Vázquez. Țin să pomenesc neapărat două monografii extrem de minuțioase: *Die Kenningar der Skalden*, Leipzig, 1921, de Rudolf Meissner, și *Die Altenglischen Kenningar*, Halle, 1938, de Herta Marquardt.

Apropierea de Almotâsim este din 1935; am citit nu de mult *The Sac/ed Fount* (1901), al cărui subiect general este poate analog. În delicatul roman al lui James, naratorul cercetează dacă asupra lui au vreo influență A sau C; în *Apropierea de Almotâsim*, presimte sau ghicește prin intermediul lui B existența foarte îndepărtată a lui Z, pe care B nu-l cunoaște.

Meritul sau vina de a fi dat o nouă viață acestor pagini nu pot și atribuite, cu siguranță, sorții mele pe care aş numi-o *karma*, ci generosului și stăruitorului meu prieten José Edmundo Clemente.

J. LB. trad. A.I-ISTORIA ETERNITĂȚII

În acel pasaj din *Eneida* în care Vergiliu încearcă să surprindă și să definească natura timpului, afirmă că este indispensabil să cunoaștem în prealabil eternitatea, care – așa cum știm cu toții – este modelul și arhetipul timpului. Acest avertisment preliminar, cu atât mai grav dacă îl socotim sincer, pare să anihileze orice speranță de a ne înțelege cu omul care l-a scris. Timpul este o problemă pentru noi, o înfiorată și exigentă problemă, poate cea mai vitală problemă a metafizicii; eternitatea, un joc ori o speranță obosită. Citim în dialogul *Timaios* al lui Platon că timpul este o imagine mobilă a eternității; și această afirmație este doar un acord, care nu poate zdruncina nimănui convingerea că eternitatea este o imagine alcătuită din substanța timpului îmi propun să mă ocup de această imagine, să depăn povestea acestui cuvânt necizelat, pe care dezacordurile dintre oameni l-au îmbogățit fără încetare.

Inversând metoda lui Plotin (singurul mod de a trage un folos din ea), voi începe amintind obscuritățile inerente timpului: mister metafizic, natural, care trebuie să preceadă eternitatea, care este creația oamenilor. Unul dintre punctele obscure, nu cel mai dificil, dar nici cel mai puțin frumos, este acela care ne împiedică să precizăm

direcția timpului. Că timpul curge dinspre trecut spre viitor este credința comună, dar nu mai puțin illogică este credința contrară, aceea pe care a fixat-o în versuri spaniole Miguel de Unamuno:

Nocturnul râu al ceasurilor curge dinspre izvor, care-i eternul mâine...1

1

Concepția scolastică despre timp ca o curgere a potențialului spre actual seamănă cu această idee. Cf. obiectele externe ale lui Whitehead. care alcătuiesc „regatul posibilității” și sunt cuprinse în timp.

Amândouă sunt la fel de verosimile – și la fel de neverificabile. Bradley le respinge pe amândouă și avansează o ipoteză personală, care constă în excluderea viitorului, considerat o simplă construcție a speranței noastre, și reducerea „actualității” la agonia momentului prezent dezintegrându-se în trecut Această regresivitate temporală corespunde de obicei stărilor descrescătoare sau insipide, în timp ce, dimpotrivă, orice intensitate ni se pare că merge spre viitor... Bradley tăgăduiește viitorul; una dintre școlile filosofice din India tăgăduiește prezentul, deoarece consideră că este cu neputință să-l surprindem. *Portocala ori e gata să cadă de pe creangă ori a și căzut pe pământ, afirmă acești simplifikatori ciudați. Nimeni nu o vede căzând.*

Alte dificultăți propune timpul. Una, poate cea mai mare, și anume dificultatea de a sincroniza timpul individual al fiecărei persoane cu timpul general al matematicii, a fost prea strident trâmbițată de recenta alarmă relativistă, și cu toții și-o amintesc – ori își amintesc că și-o aminteau până nu de mult (Eu mi-o amintesc astfel, deformând-o: Dacă timpul este un proces mental, cum poate fi împărțit de mii de oameni deodată, ba chiar numai de doi oameni deosebiți?) Altă dificultate este aceea folosită de eleați pentru a respinge mișcarea. Poate fi redată cu aceste cuvinte: *Este cu neputință ca în opt sute de ani de timp să se scurgă un interval de paisprezece minute, fiindcă e obligatoriu să treacă mai întâi șapte, și înainte de șapte, trei minute și jumătate, iar înainte de trei și jumătate, un minut și trei sferturi, și așa la nesfârșit, încât cele paisprezece minute nu se scurg*

niciodată. Russell respinge acest argument afirmând realitatea și chiar vulgaritatea numerelor infinite, care însă apare dintr-odată, prin definiție, nu ca termen „final” al unui proces enumerativ fără sfârșit. Aceste cifre anormale ale lui Russell sunt o anticipare potrivită a eternității, care nu se lasă nici ea definită prin enumerarea părților sale.

Niciuna dintre diferitele eternități pe care le-au închipuit oamenii – cea a nominalismului, cea a lui Irineu, cea a lui Platon – nu este o adăugare mecanică a trecutului, prezentului și viitorului. Este un lucru mai simplu și mai plin de magie: este simultaneitatea acestor timpuri. Limba obișnuită și acel dicționar uimitor *don't chaque édition fait regretter la precedente* par să o ignore, dar așa au conceput-o filosofi. *Obiectele sufletului sunt succesive, acum Socrate și pe urmă un cal* – citesc în cartea a cincea a *Eneidei* –, *întotdeauna un lucru izolat care poate fi conceput și nenumărate altele care se pierd; dar Inteligent*

Divină cuprinde laolaltă toate lucrurile. Trecutul se află în prezentul său, și tot astfel și viitorul. Nimic nit se scurge în această lume, în care persistă toate lucrurile, liniștite în fericirea condiției lor.

Trec la examinarea acestei eternități, din care au provenit următoarele. Ce-i drept, Platon nu este cel dintâi care a vorbit despre ea – într-o carte specială îi pomenește pe „filosofii vechi și sacri” care l-au precedat – dar amplifică și rezumă în chip strălucit tot ce au plăsmuit înaintașii. Deussen îl asemuiește cu asfințitul: lumină pătimasă și finală. Toate concepțiile grecești despre eternitate se adună în cărțile lui, fie respinse, fie exonerate în chip tragic. De aceea îl așez înaintea lui Irineu, care ordonează cea de a doua eternitate: aceea încununată de trei persoane diferite, dar legate indisolubil și nepătrunse.

Cu fervoarea lui cunoscută, Plotin spune: *Orice lucru în cerul inteligibil este tot cer, iar acolo pământul este cer, așa cum sunt și animalele, plantele, bărbații și marea. Au în fața ochilor spectacolul unei lumi care nu a fost zămislită. Fiecare se privește în ceilalți. Nu există niciun lucru în acest domeniu care să nu fie diafan. Nimic nu este de*

nepătruns, nimic nu este opac, iar lumina întâlnește lumina. Toți se află în toate părțile, și lotul este tot. Fiecare lucru este toate lucrurile. Soarele este toate stelele, iar fiecare stea este toate stelele și soarele. Nimeni nu pășește acolo ca pe un pământ străin. Acest univers unanim, această apoteoză a asimilării și a schimbului reciproc, nu este încă eternitatea; este un ciclu limitrof, neemancipat în întregime de număr și de spațiu. La contemplarea eternității, la cunoașterea unei lumi a formelor universale vrea să na îndemne acest pasaj din cartea a cincea: Oamenii care se minunează în fața lumii – pentru iscusința și frumusețea ei, pentru ordinea mișcării ei necontenite, zeii văzuți și nevăzuți care o străbat, demonii, arborii și viețuitoarele – să-și înalțe gândul la această Realitate, față de care toate acestea sunt o copie. Vor vedea ocolo formele inteligibile, nu cu o eternitate de împrumut, ci elernă, și vor vedea și pe căpetenia lor, Inteligența pură, și „tfelepciunea de neatins, și vârsta adevărată a Cronosului, al cărui nume este Plinătatea. Toate lucrurile materiale se află în ea, fiecare intelect, fiecare zeu și fiecare suflet. Toate locurile sunt cuprinse în ea; unde să meargă? Se află în spațiu! fericirii, e ce să încerce schimbarea și vicisitudinile? Nu a fost lipsită la de această stare, pentru a trebui să o câștige mei târziu. – o singură eternitate lucrurile sunt ale ei: această eternitate pe care timpul o imită rotindu-se în jurul sufletului, mereu dezertor dintr-un trecut, mereu râvnind la un viitor.

Repetatele afirmații ale pluralității care se desprind din paragrafele anterioare ne pot induce în eroare. Universul ideal în care ne invită Plotin ne oferă mai curând cunoașterea plenitudinii decât a varietății; este un repertoriu select, care nu tolerează repetiția și pleonasmul. Este nemișcatul și cumplitul muzeu imaginar al arhetipurilor platonice. Nu știu dacă a fost privit de ochii muritorilor (în afară de intuiția vizionară sau de coșmar) ori dacă grecul de demult care l-a închipuit i l-a înfățișat vreodată, dar presimt în el ceva de muzeu: liniștit, înfiorător și clasificat... Este vorba de o închipuire personală de care cititorul poate să nu țină seama; nu se cuvine, în schimb, să nu țină seama de câteva informații generale despre aceste arhetipuri platonice sau cauze primordiale sau idei, care populează și

alcătuiesc eternitatea

O discuție minuțioasă despre sistemul platonice nu poate fi purtată aici, dar pot fi făcute, în schimb, unele observații cu caracter propedeutic. Pentru noi, realitatea ultimă și fermă a lucrurilor este materia – electronii rotitori ce parcurg distanțe stelare în singurătatea atomilor –, pentru cei care sunt în stare să platonizeze, specia, forma. În cartea a treia din *Eneida*, citim că materia este ireală; este o simplă și goală pasivitate care primește formele universale așa cum le-ar primi o oglindă; acestea îi imprimă mișcare și o populează fără a o altera împlinirea ei nu este altceva decât împlinirea unei oglinzi, care simulează că este plină, dar este goală; este o nălucă ce nici măcar nu dispăre, fiindcă nu are capacitatea de a înceta să fie. Fundamentale sunt formele. Despre ele, reluându-l pe Plotin, a spus Malon de Chaide mult mai târziu: *Dumnezeu face ca și cum voi ați avea o pecete octogonală de aur, care pe o parte ar avea sculptat un leu; pe alta, un cal; pe alta un vultur, și așa mai departe; iar pe o bucată de ceară ați imprima leul; pe alta, vulturul; pe alta, calul; nu puteți să imprimați decât ce este sculptat. Dar există o deosebire, și anume că ceea ce este în ceară este la urma urmei tot ceară și valorează puțin; dar ceea ce este în aur este aur și valorează mult. În făpturile Domnului se află aceste perfecțiuni finite și cu valoare mică; în Dumnezeu sunt de aur, sunt chiar Dumnezeu.* De aici putem desprinde faptul că materia nu este nimic.

Socotim că această părere este greșită și chiar de neconceput, și totuși o aplicăm neconținut. Un capitol de Schopenhauer nu este hârtia produsă de fabricile din Leipzig, nici literele tipărite, nici profilul delicat al scriiturii cu caractere gotice, nici enumerarea sunetelor care îl alcătuiesc, nici măcar opinia pe care o avem despre el; Minam Hopkins este alcătuită din Miriam Hopkins, nu din principiile nitrogenate sau minerale, hidrați de carbon, alcaloizi și grăsimi neutre, care formează substanța tranzitorie a acestui fin spectru de argint sau esență inteligibilă a Hollywoodului. Aceste ilustrații sau sofisme de bunăvoință ne pot îndemna să tolerăm teza platonice. O vom formula astfel: *Indivizii și lucrurile există în măsura în care participă la viața speciei din care fac parte și care constituie realitatea lor permanentă.*

Caut un exemplu cât mai favorabil: o pasăre, Obiceiul de a zbura în stoluri, faptul că sunt mici, identitatea trăsăturilor, vechea legătură dintre cele două crepuscule, cel de la începutul zilelor și cel de la capătul lor, împrejurarea că mai curând le auzim decât le vedem – toate acestea ne îndeamnă să admitem primatul speciei și lipsa aproape totală de importanță a indivizilor¹. Keats, ferit de eroare, s-a putut gândi că privighetoarea care îl farmecă este aceeași pe care a auzit-o Ruth în lanul de grâu din Betleem; Stevenson proclamă o singură pasăre ce străbate veacurile: *privighetoarea devoratoare a timpului*. Schopenhauer, pasionatul și lucidul Schopenhauer, aduce un argument: pura actualitate corporală în care trăiesc animalele, faptul că nu cunosc moartea și nu au amintiri. Apoi adaugă, nu fără un zâmbet: *Cine mă aude susținând că pisk-a cenușie care se joacă acum în curte este aceeași pisică ce zburda și se zbunguia acum cinci sute de ani ar putea crede că nu sunt în toate mințile, dar e o nebunie mult mai mare să-ți închipui că este fundamental alta*. Și pe urmă: *De soarte și vieți de lei are nevoie leonitatea care, privită în timp, este un leu nemuritor ce dăinuie prin neconținută reluare a indivizilor, a căror naștere și moarte alcătuiesc pulsul acestei figuri nepieritoare*. Iar puțin mai înainte: *O durată infinită a precedat nașterea mea; ce am fost eu în tot acest timp? în sens metafizic, s-ar putea probabil răspunde: „Eu a) fi fost întotdeauna eu; cu alte cuvinte, toți cei care au spus eu în tot acest timp nu erau alții decât eu”*.

Presupun că eterna leonitate poate fi aprobată de cititorul meu, care va simți o ușurare maiestuoasă în fața acestui unic

1 Viul. Fiul celui Treaz, improbabilul Robinson metafizic din imanul lui Aben-Abubeker Abentofai], se mulțumește să mănânce acele fructe și acei pești care se găsesc din belșug în insula lui. având grijă f-nnaneni ca nicio specie să nu se piardă și universul să nu rămână lmpU (inat din vina lui.

Leu, multiplicat în oglinzile timpului. De la ideea de eternă Umanitate nu aștept același lucru: știu că eul nostru o respinge și că preferă să o împrăștie fără teamă peste eul celorlalți. Semn rău; forme universale mult mai greu de acceptat ne propune Platon. Bunăoară,

masitatea sau Masa inteligibilă care este îiy cer: arhetip patruped pe care îl caută neconținut, osândiți la iluzie și la frustrare, toți tâmplării din lume. (Nu o pot tăgădui cu totul: fără o masă ideală, n-am fi ajuns la mese concrete.) Bunăoară, Triunghiularitatea: eminent poligon cu trei laturi, care nu se află în spațiu și care nu vrea să decadă la condiția particulară de triunghi echilateral, scalen sau isoscel. (Nici pe el nu pot să-l resping; este poligonul din cărțile de geometrie.) Sau bunăoară: Necesitatea, Rațiunea, Amânarea, Relația, Considerația, Mărimea, Ordinea, încetineala, Poziția, Declarația, Dezordinea. Despre aceste comodități ale gândirii ridicate la rangul de forme nu știu ce să spun; cred că niciun om nu le-ar putea intui fără să fie ajutat de moarte, de febră sau de nebunie. Era să uit de alt arhetip care le cuprinde pe toate și le înalță: eternitatea, față de care timpul este o copie ciopârțită.

Nu știu dacă cititorii mei au nevoie de argumente pentru a nu crede că doctrina platonice este adevărată. Le pot pune la dispoziție multe: unul este incompatibilă îngrămădire de cuvinte generice și cuvinte abstracte care coabitează *sans gene* în dotarea lumii arhetipale; altul, presupunerea că aceste arhetipuri aseptice nu cunosc amestecul și varietatea. Nu sunt insolubile: sunt la fel de confuze ca fapăturile timpului. Alcătuite după chipul acestor fapături, repetă aceleași anomalii pe care încearcă să le rezolve. Dacă luăm bunăoară Leonitatea, cum ar putea să se dispenseze de Trufie și de Roșeață, de Coamitate și de Ghearitate? La această întrebare nu există răspuns și nici nu poate exista: să nu așteptăm de la termenul *leonitate* o virtute mult superioară celei pe care o are acest cuvânt fără sufix¹.

1 Nu vreau să mă despart de platonism (care pare glacial) fără a vă aduce la cunoștință această observație, cu speranța că veți ține seama de ea și o veți justifica: *Genericul poate fi mai intens decât concretul*. Nu lipsesc cazurile ce ilustrează acest adevăr. În copilărie, în vacanțele de vară pe care mi le petreceam în nordul provinciei, câmpia necuprinsă și bărbații care sorbeau ceai de mate în bucătărie mi-au trezit, fără îndoială, interesul, dar fericirea mea a fost nespusă când am aflat că întinderea aceea fără margini era „pampa”. iar bărbații aceia erau „gauchos”. La fel. cel care se îndrăgostește în închipuire. Genericul

(numele repetat, tipul, patria, soarta

Mă întorc la eternitatea lui Plotia Cartea a cincea a *Eneidei* cuprinde un inventar foarte general al pieselor din care este alcătuită. Justiția este acolo, la fel și Numerele (până la care?) și Virtuțile și Actele și Mișcarea, dar nu și erorile și injuriile, care sunt boli ale unei materii în care s-a degradat o Formă. Muzica este și ea acolo, nu întrucât este o melodie, ci întrucât este Armonie și Ritm. Pentru patologie și agricultură nu există arhetipuri, fiindcă nu este nevoie. Sunt excluse de asemenea gospodăria, strategia, retorica și arta guvernării, chiar dacă, în timp, decurg întrucâtva din Frumusețe și din Număr. Nu există indivizi, nu există o formă ideală de Socrate, nici măcar de Om înalt sau de împărat; există, în general, Omul. În schimb, toate figurile geometric, e sunt acolo. Dintre culori sunt doar cele primare: nu este Cenușiu, nici Purpuriu, nici Verde în această eternitate. În ordine ascendentă, cele mai vechi arhetipuri sunt următoarele: Diferența, Egalitatea, Mișcarea, Chietudinea și Ființa.

Am examinat o eternitate care este mai săracă decât lumea. Rămâne să vedem cum a adoptat-o biserica noastră și i-a încredințat o avuție superioară avuției pe care o transportă anii.

n

Cel mai bun document pentru prima eternitate este cartea a cincea din *Eneida*; pentru cea de a doua sau eternitatea creștină, este cartea a unsprezecea din *Confesiunile* Sfântului Augustin.

fericită care i se atribuie) precumpănește asupra trăsăturilor individuale. *care sunt tolerate de dragul lui.*

Exemplul cel mai convingător, pe care ni-l oferă cel ce se îndrăgostește din auzite, este foarte des întâlnit în literaturile persană și arabă. Unul din subiectele tradiționale în *o mie și una de nop*; i își deapănă firul în clipa când eroul aude cum este descrisă o prințesă – părul ca nopțile de despărțire și surghiun, dar chipul ca ziua desfătării, sâni ca două sfere de fildeș ce răspândesc lumină, umbletul lin ce dă de rușine antilopa și unduios aducând la disperare sălciile, șoldurile grele care o îmbie să stea culcată, gleznele subțiri ca vârful de lance – și în aceeași clipă se îndrăgostește de a atât de tare. Încât simte că se

topește și moare. Citiți povestea lui ttadrbasim. feciorul lui Shahrیمان. sau povestea lui Ibrahim și a Yamilei.

Prima nu poate fi concepută în afara tezei platonice; cea de a doua, fără taina Sfintei Treimi și fără discuțiile despre predestinare și osândire. Cinci sute de pagini in-folio nu ar epuiza problema: nădăjduiesc că aceste două sau trei pagini in-octavo nu vor părea prea multe.

Se poate afirma, cu o suficientă marjă de eroare, că eternitatea „noastră” a fost decretată la câțiva ani după ce, din pricina unei boli intestinale cronice, a murit Marcus Aureliu și că locul acestei vertiginoase porunci a fost viroaga Fourviere, care înainte s-a numit *Forum vetus*, acum celebră prin funicularul și prin biserica ei. În pofida autorității celui care a poruncit-o – episcopul Irineu –, această eternitate coercitivă a fost mult mai mult decât niște zadarnice odăjdii sau o podoabă ecleziastică: a fost o hotărâre și a fost o armă. Cuvântul este zămislit de Tatăl, Duhul Sfânt este de la Tatăl și de la Cuvânt; gnosticii, examinând aceste operații de netăgăduit, trăgeau concluzia că Tatăl este anterior Cuvântului, iar Tatăl și Cuvântul împreună sunt anteriori Duhului Sfânt. Această inferență dizolva Sfânta Treime. Irineu a lămurit că acest îndoit proces – zămislirea Fiului de către Tatăl și pogorârea Sfântului Duh de la amândoi – nu s-a petrecut în timp, ci secătuiește dintr-odată trecutul, prezentul și viitorul. Lămurirea aceasta a prins rădăcini și acum este o dogmă. Așa a fost promulgată eternitatea, înainte abia acceptată în umbra vreunui text platonice fără multă autoritate. Strânsa legătură și distincția dintre cele trei ipoteze despre Dumnezeu este acum o problemă neverosimilă, și această futilitate pare să contamineze răspunsul; dar nu încapă nicio îndoială cu privire la măreția rezultatului, măcar pentru a nutri speranța: *Aeternitas est merum hodie, est imediata et lucida fruitio renan infinitarum*. La fel de neîndoielnică este importanța emoțională și polemică a Sfintei Treimi.

Acum, catolicii laici se socotesc un corp de colegiu cum nu se poate mai corect, dar și cum nu se poate mai plicticos; *liberalii*, un vag cerber teologic, o superstiție pe care numeroasele progrese ale

Republicii vor avea grijă s-o abolească. Sfânta Treime, bineînțeles, depășește aceste formule. Dacă încercăm să ne-o închipuim dintr-odată, concepția ei despre un tată, un fiu și o nălucă, articulate într-un singur organism, pare un caz de teratologie intelectuală, o deformare care nu s-a putut naște decât din spaima unui coșmar. Infernul este o simplă violență fizică, dar cele trei ființe ale Sfintei Treimi sunt de nedespărțit-Persoanele implică o groază intelectuală, o infinitate sufocată, amăgitoare, ca de oglinzi puse față în față Dante a vrut să le indice cu semnul unei suprapuneri de cercuri diafane, de diverse culori; Donne, cu semnul unor șerpi încolăciți ca niște noduri de nedesfăcut. *Toto coruscat trinitas mysterio*, a scris Sfântul Paulino; *Sfânta Treime strălucește într-o taină deplină*.

Desprinsă de ideea de mântuire, distincția dintre cele trei persoane care alcătuiesc Sfânta Treime pare desigur arbitrară. Dacă o considerăm o necesitate a credinței, taina ei fundamentală nu se risipește, dar încep să se limpezească intenția și folosirea ei. Înțelegem că a renunța la Sfânta Treime – sau la Dualitate, cel puțin – înseamnă a face din Iisus Cristos un delegat ocazional al Domnului, un incident al istoriei, nu auditoriul nemuritor, continuu, al evlaviei noastre. Dacă Fiul nu este și Tatăl, atunci mântuirea nu este lucrarea directă a divinității; dacă nu este veșnic, nu va fi veșnic nici sacrificiul de a fi coborât la condiția de om și de a fi murit pe cruce. *Nimic mai puțin decât o infinită excelență a putut satisface nădejdea unui suflet rătăcit pentru vârste infinite*, a stăruit Jeremiah Taylor. Așa se poate justifica dogma, chiar dacă ideea zămislirii Fiului de către Tatăl și pogorârea Sfântului Duh din Tatăl și din Fiul continuă să sugereze o prioritate, fără a pune la socoteală condiția lor culpabilă de simple metafore. Teologia, care ține să le deosebească, socotește că nu există niciun motiv de confuzie, dat fiind că rezultatul zămislirii este Fiul, iar rezultatul pogorârii este Duhul Sfânt. Zămisirea eternă a Fiului și pogorârea eternă a Duhului Sfânt sunt hotărârea trufașă a lui Irineu: invenția unui act fără timp, a unui mutilat *zeitloses Zeitwort*, pe care îl putem respinge sau venera, dar nu îl putem discuta. Așa se face că Irineu și-a propus să salveze monstrul, dar nu a izbutit. Știm că era un

dușman al filosofilor; să pună stăpânire pe una din armele lor și s-o întoarcă împotriva lor i-a procurat pesemne o plăcere agresivă

Pentru creștin, prima secundă a timpului coincide cu prima secundă a Creației – fapt care ne scutește de spectacolul (reconstruit nu de mult de Valery) al unui Dumnezeu vacant care înșiră veacuri sterpe pe o eternitate „anterioară”. Manuel Swedenborg (*vera christiana religio*, 1771) a văzut într-o margine a globului spiritual o statuie halucinatorie prin care își închipuie că sunt devorați tot cei care *deliberează nechibzuit și steril despre condiția Domnului înaintea de a face lumea...* De când a inaugurat-o Irineu, eternitatea creștină a început a se deosebi de cea alexandrină. De unde înainte era o Urtle aparte, s-a obișnuit să fie unul dintre cele nouăsprezece atribute ale minții lui Dumnezeu. Oferite venerației populare, arhetipurile erau pândite de primejdia de a se transforma în divinități sau în îngeri; nu li s-a tăgăduit prin urmare realitatea – întotdeauna mai mare decât a fapturilor obișnuite –, dar au fost reduse la idei eterne în Cuvântul ziditor. La această idee a unor *universalia ante res* ajunge Albertus Magnus: îi socotește eterni și anteriori fapturilor Creației, dar numai în chip de inspirații sau forme. Are grijă să-i despartă nu de *universalia în rebus*, care sunt aceleași concepții divine concretizate deja foarte variat de-a lungul timpului, și – mai ales – de *universalia post res*, care sunt concepțiile redescoperite de gândirea inductivă. Cele temporale se disting de cele divine prin aceea că sunt lipsite de eficiență creatoare, dar nu prin altceva; bănuiala că între categoriile lui Dumnezeu și categoriile latinei s-ar putea să nu fie o identitate perfectă nu-și găsește loc în scolastică... Dar bag de seamă că anticipez.

Manualele de teologie nu zăbovesc cu un interes deosebit asupra eternității. Se limitează să ne prevină că este intuiția simultană și totală a fracțiunilor timpului și să cerceteze Scripturile ebraice în căutarea unor confirmări frauduloase, în care se pare că Duhul Sfânt spune foarte prost ceea ce comentatorul spune foarte bine. De obicei reproduc în acest scop următoarea declarație de suveran dispreț sau de simplă longevitate: *O zi în fața Domnului este ca o mie de ani, iar o mie de ani sunt ca o singură zi*, ori marile cuvinte pe care le-a auzit

Moise și care sunt numele lui Dumnezeu: *Eu sunt Cel Ce sunt*, ori cele pe care le-a auzit Sfântul Ioan Teologul la Patmos, înainte și după marea de cleștar și după bestia de culoare stacojie și de păsările care se hrănesc cu carne de căpitani: *Eu sunt A și Z, începutul și sfârșitul K* Copiază de obicei și această definiție a lui Boețiu (concepută în închisoare, poate în ajunul zilei în care a murit ucis de spadă): *Aeternitas est interminabilis vitae iota et perfecta possessio*, și care îmi place mai mult în

1 Ideea că timpul oamenilor nu poate fi măsurat cu timpul lui Dumnezeu reiese cu limpezime dintr-una din tradițiile islamice ale ciclului *miraj*. Se știe că Profetul a fost atras până în al șaptelea cer de strălucitoarea iapă Alburak și că a stat de vorbă în fiecare dintre ele cu patriarhii și îngerii ce trăiesc acolo și că a străbătut Unitatea și a simiit un frig ce i-a înghețat inima când mâna Domnului l-a bătut ușor pe umăr. Iapa Alburak. Înălțându-se de la pământ. a vărsat lovind cu copita, un ulcior plin cu apă; la întoarcerea sa, Profetul a ridicat-o și a văzut că nu se pierduse nicio picătură.

aproape voluptuoasa repetiție a lui Hans Lassen Martensen: *Acternitas est merum hodie, est imediata et lucida fruitio rerum infinitarutru* Par să disprețuiască, în schimb, acel obscur jurământ al îngerului care stătea în picioare deasupra mării și deasupra pământului (Revelația, X, 6): *și a jurat pe Cel care va trăi pentru totdeauna, care a făcut cerul și lucrurile care sunt în el, și pământul și lucrurile care sunt pe el, și marea și lucrurile care sunt în ea, că timpul va înceta să existe*. Este adevărat că *timp*, în acest verset, trebuie să însemne *amânare*.

Eternitatea a rămas ca un atribut al nelimitatei minți a lui Dumnezeu, și este îndeobște cunoscut că generații de teologi au lucrat această minte, după chipul și asemănarea ei. Niciun stimulent nu este atât de viu ca dezbaterea despre predestinare *ab aeterno*. La patru sute de ani de la răstignire, călugărul englez Pelagius a provocat un adevărat scandal când l-a bătut gândul că inocenții care mor nebotezați ajung în rai¹. Augustin, episcop de Hipona, l-a combătut cu o indignare pe care editorii lui o aclamă. A observat ereziile acestei

doctrină, detestată de cei drepti și de martiri; tăgăduirea faptului că prin cel dintâi om, Adam, am păcătuit și ne-am osândit toți oamenii, dezgustătoare? uitare că această moarte se transmite din tată-n fiu prin zămislirea trupească, disprețul pentru sudoarea sângerândă, pentru agonia supranaturală și pentru strigătul Celui care a murit pe cruce, repulsia pentru darurile tainice ale Sfântului Duh. restricția pusă libertății Domnului. Britanul avusese îndrăzneala să invoce justiția; Sfântul – întotdeauna senzațional și însuflețit de spiritul dreptății – admite că potrivit justiției, se cuvine să avem parte de neiertătorul foc al gheenei, dar că Dumnezeu a hotărât să-i mântuie pe unii dintre noi, ca urmare a sentinței lui de nepătruns, sau, cum va spune Calvin mult mai târziu. nu fără brutalitate: *de-aia (quia voluit)*. Ei sunt predestinații. Ipocrizia sau pudoarea teologilor a rezervat folosirea acestui cuvânt pentru cei hărăziți cerului. Hărăziți chinului nu pot exista: ce-i drept, cei care nu obțin iertarea păcatelor au parte de focul veșnic, dar este vorba de o pretențiune a Domnului, nu de un act special... Acest recurs a primenit concepția despre eternitate.

Iisus Cristos spusese: *Lăsa; i copiii să vină la mine*. Pelagius a fost acuzat. firește, că se așază între copii și Iisus Cristos. osândindu-i astfel la! ad. La fel ca numele lui Atanasie (Satanasie). Și numele lui îngăduia jocul de cuvinte: toți au spus ca Pelagius era pesemne o puzderie *Ul*) de răutăți.

Rânduri de oameni închinători la idoli au trăit pe pământ, fără să aibă prilejul de a respinge sau de a îmbrățișa cuvântul lui Dumnezeu; părea o insolență la fel de mare să-ți închipui că s-ar fi putut mântui fără acest mijloc ca și să tăgăduiești că unii oameni înzestrați cu o virtute mai presus de orice îndoială ar fi putut fi excluși de la viața veșnică. (Zwingli, 1523, și-a declarat speranța personală de a împărți cerul cu Hercule, cu Tezeu, cu Socrate, cu Aristide, cu Aristotel și cu Seneca) o amplificare a celui de al nouălea atribut al Domnului (care este atributul atotștiinței) a fost de ajuns pentru a înlătura dificultatea. S-a promulgat că aceasta afecta cunoașterea tuturor lucrurilor; prin urmare, nu numai a celor reale, ci și a celor posibile. S-a căutat un pasaj din Scripturi care să îngăduie acest adaos

infini, și s-au găsit două; unul, pasajul din prima Carte a Regilor în care Domnul îi spune lui David că oamenii din Keilah îl vor preda dacă nu pleacă din oraș, iar el pleacă; al doilea, pasajul din Evanghelia după Matei, care blestemă două orașe: *Vai ție, Horazine! Vai ție, Betsaida! Că dacă în Tir și în Sidon s-ar fi făcut minunile ce s-au făcut în voi, de mult, în sac și în cenușă, s-ar fi pocăit.* Cu acest sprijin repetat, modurile potențiale ale Cuvântului și-au putut face intrarea în eternitate: Hercule conviețuiește în cer cu Ulrich Zwingli, fiindcă Dumnezeu știe că ar fi păzit anul ecleziastic, pe când Hidra din Lerna rămâne surghiunită în negurile din afară fiindcă El știe că ar fi refuzat botezul. Noi percepem faptele reale și ni le închipuim pe cele posibile (și pe cele viitoare); pentru Domnul nu există această distincție, care aparține necunoașterii și timpului Eternitatea Lui înregistrează dintr-odată (*uno intelligendi actu*), nu numai toate clipele acestei lumi pline până la refuz, ci și acelea care și-ar găsi loc dacă cel mai evanescent dintre el s-ar schimba – ba chiar și cele imposibile. Eternitatea Lui combinatorie și precisă este mult mai bogată decât universul.

Spre deosebire de eternitățile platonice, pe care le pândeste riscul grav de a fi insipide, aceasta e pândită de primejdia de a semăna cu ultimele pagini din *Ulise*, ba chiar cu capitolul anterior, cel cu nesfârșitul interogatoriu. Un scrupul maiestuos al Sfântului Augustin a moderat această prolixitate. Doctrina lui, cel puțin în litera ei, respinge osândirea; Domnul se oprește la cei aleși și-i trece cu vederea pe osândiții la chinurile iadului. Știe totul, dar preferă să-și oprească atenția la viețile virtuozose. John Scott Erigen, maestru palatin al lui Carol cel Pleșuv, a deformat în chip glorios această idee. A predicat un Dumnezeu județerminabil; a expus un univers de arhetipuri platonice; a răspândit învățătura despre un Dumnezeu care nu percepe păcatul, nici manifestările răului; a propovăduit îndumnezeirea, reîntoarcerea finală a făpturilor Domnului (inclusiv a timpului și a demonului) la unitatea dinții a lui Dumnezeu. *Divina bonitas consummabit malițiam, aeterna vita absorbebit mortem, beatitudo mizeriam.* Această eternitate amestecată (care, spre deosebire de

eternitățile platonice, include destinele individuale; care, spre deosebire de instituția ortodoxă, respinge orice imperfecțiune și suferință) a fost osândită de sinodul din Valencia și de cel din Langrea. *De divisione naturae, libri V*, opera cu caracter de controversă ce predica această doctrină a eternității amestecate, a fost arsă pe rug. O măsură ce s-a dovedit inspirată, care a trezit pasiunea bibliofililor și a îngăduit ca această carte a lui Erigen să ajungă până în zilele noastre.

Universul cere eternitatea Teologiei nu ignorează faptul că, dacă atenția Domnului s-ar abate o singură clipă de la mâna mea dreaptă care scrie, aceasta ar recădea în neant, trăsniță parcă de un foc fără lumină. De aceea afirmă că păstrarea acestei lumi este o neconținută creație și că verbele *a păstra* și *a crea*, aici atât de învrăjbite, sunt sinonime în Ceruri.

ni

Până aici, în ordinea ei cronologică, istoria generală a eternității. Mai bine zis, a eternităților, deoarece dorința omului a visat două vise succesive și ostile cu acest nume: unul, cei realist, care năzuiește cu o iubire ciudată, spre liniștile arhetipuri ale fapturilor; altul, cel nominalist, care neagă adevărul arhetipurilor și vrea să cuprindă într-o clipă toate detaliile universului. Primul se bazează pe realism, doctrină atât ce îndepărtată de ființa noastră, încât mă face să fiu neîncredător tă de toate interpretările, inclusiv față de a mea; cel de al doilea se bazează pe rivalul său, nominalismul, care afirmă adevărul indivizilor și convenționalitatea genurilor. Acum, asemenea spontanului și zăpăcitului prozator din comedia lui Coliere, facem cu toții nominalism *sans le savoir*: este ca o Premisă generală a gândirii noastre, o axiomă dobândiți De aici". utilitatea încercării de a-l comenta

Până aici, în ordine cronologică, prezentarea eternității în desfășurarea ei sub formă de dezbatere și instanță de judecată. Oameni de demult, oameni bărboși și cu mitre au conceput-o, în mod public pentru a înăbuși ereziile și pentru a justifica distincția dintre cele trei persoane ale Sfintei Treimi, iar în taină pentru a zăgăzui curgerea orelor. A trăi înseamnă a pierde timpul: nimic nu putem

recupera sau păstra decât sub forma eternității, citesc într-o pagină a spaniolului emersonizat Jorge Santayana. La care este de ajuns să juxtapunem acel teribil pasaj din Lucrețiu despre amăgirea împreunării trupești: *Asemenea însetatului care în vis vrea să bea și încearcă să soarbă apa în toate felurile cu puțință fără a izbuti să-și astâmpere setea și pierе cu gâtlejul uscat în valurile unui râu, tot astfel Venus îi înșală pe îndrăgostiți cu simulacre și face ca vederea unui trup frumos să nu-i sature, și nimic nu pot să desprindă ori să păstreze, chiar dacă mâinile indecise ale fiecăruia dintre ei frământă întreg trupul celuilalt. În sfârșit, când trupurile par să presimtă fericirea, iar Venus se pregătește să arunce sămânța pe brazda pântecelui de femeie, îndrăgostiții se îmbrățișează nesățios, cu tandre mușcături de feline; toate acestea sunt zadarnice, fiindcă nu izbutesc să se piardă unul în celălalt, nici să se contopească într-o singură ființă.* Arhetipurile și eternitatea – două cuvinte – făgăduiesc posesiuni mai ferme. Fapt sigur este că succesiunea este o mizerie insuportabilă și că apetiturile mărinimoase râvnesc să cuprindă toate minutele timpului și întreaga varietate a spațiului.

Se știe că identitatea personală se sprijină pe memorie și că anularea acestei facultăți duce la tâmpenie. Putem spune același lucru despre univers. Fără o eternitate, fără o oglindă delicată și tainică a ceea ce a trecut prin suflute, istoria universală este timp pierdut, și în cadrul ei istoria noastră personală – ceea ce ne provoacă senzația stânjenitoare că suntem niște năluci. Nu ne putem mulțumi cu discul de gramofon pe care a fost înregistrată orchestra din Berlin sau cu imaginile de cinematograf, simple imagini de imagini, idoli ai altor idoli. Eternitatea este o născocire mai bogată. Este adevărat că nu poate fi concepută, dar nici umilul timp succesiv nu poate fi conceput. Să negi eternitatea, să presupui o vastă anihilare a anilor încărcăți de orașe, de râuri și de bucurii, nu este mai puțin incredibil decât să-ți închipui totala ei izbăvire.

Cum s-a născut ideea de eternitate? Sfântul Augustin ignoră această problemă, dar semnalează un fapt ce pare să îngăduie o soluție: elementele de trecut și de viitor care există în orice prezent

Invocă un caz anume: rememorarea unui poem. *Înainte de a începe, poemul este în anticiparea mea; îndată ce l-am spus, este în memoria mea; dar în timp ce-l spun, se întinde pe terenul memoriei prin ceea ce am apucat să spun, iar prin ceea ce-mi rămâne de spus se întinde pe terenul anticipației. Ceea ce se întâmplă cu totalitatea poemului se întâmplă cu fiecare vers și cu fiecare silabă. Același lucru îl pot spune despre acțiunea mai largă din care face parte poemul, și despre destinul individual, care este alcătuit dintr-o serie de acțiuni, și despre umanitate, care este o serie de destine individuale.* Această verificare a legăturii intime dintre diversele timpuri ale timpului include, totuși, succesiunea, fapt care nu se potrivește cu un model al eternității unanime.

Cred că acest model a fost nostalgia. Omul înduioșat și surghiunit care își reamintește posibilități fericite le vede *sub specie aeternitatis*, uitând cu totul că execuția uneia dintre ele le excludea sau le amâna pe celelalte. În cazul pasiunii, amintirea tinde spre intemporal. Întrunim clipele fericite ale unui trecut într-o singură imagine; asfințiturile cu nuanțe diferite de roșu pe care le privesc în fiecare seară vor fi în amintire un singur asfințit cu previziunea se întâmplă același lucru: cele mai incompatibile speranțe pot conviețui fără să se stânjenească unele pe altele. Am putea spune cu alte cuvinte că eternitatea este stilul dorinței. (Se prea poate ca insinuarea eternului – acea *immediata et lucida fruitio rerum infinitarum* – să fie cauza plăcerii deosebite pe care ne-o provoacă enumerările.)

IV

Nu-mi mai rămâne să semnalez cititorului decât teoria mea Personală despre eternitate. Este o biată eternitate din care s-a Pierdut pe drum Dumnezeu, din care lipsește chiar și orice alt Posesor și este lipsită de arhetipuri Am formulat-o în cartea *diomul argentinienilor*, în 1928. Transcriu ce am publicat atunci; pagina se intitula *A te simți în moarte...*

— Doresc să înregistrez aici o experiență pe care am avut-ont-o noapte, în urmă cu câteva zile: un fleac prea evanescent și ați pentru ca să-l pot numi aventură; prea nerezonabil și sentimental pentru a-l

numi gând. Este vorba despre o scenă și despre un cuvânt: cuvânt spus de mine de multe ori înainte, dar fără să fi fost trăit de eul meu până atunci cu deplină convingere. Trec la depanarea istoriei, cu accidentele de timp și deloc ce au însoțit-o.

Mi-o amintesc astfel. În după-amiaza care a precedat noaptea cu pricina am fost la Barracas: localitate pe care nu o vizitam de obicei și care se află la o distanță apreciabilă de cele pe care le-am străbătut mai târziu, ceea ce conferă acelei zile o senzație ciudată. În seara aceea nu aveam nimic special de făcut Cum era senin, după ce am mâncat, am ieșit să mă plimb, lăsându-mă în voia amintirilor. N-am vrut să fixez un țel al plimbării mele; am încercat să las o latitudine maximă de probabilități pentru a nu secătui expectativa cu anticiparea obligatorie a uneia singure dintre ele. Am realizat pe cât mi-a stat în putință, fără să izbutesc însă prea bine, ceea ce se cheamă o plimbare în voia sorții; am acceptat, fără altă prejudecată conștientă decât aceea de a ocoli bulevardele sau străzile largi, cele mai obscure invitații ale întâmplării. Cu toate acestea, un soi de gravitație familiară mi-a îndreptat pașii spre anumite cartiere, de al căror nume vreau întotdeauna să-mi amintesc și care-mi trezesc în suflet un mare respect. Nu vreau să numesc prin aceasta cartierul meu, spațiul precis delimitat al copilăriei mele, ci împrejurimile lui încă misterioase: hotar pe care-l stăpâneam în întregime în cuvinte, dar mai puțin în realitate, vecin și mitologic în același timp. Reversul cunoscutului, partea din spate, sunt pentru mine aceste străzi penultime, aproape la fel de complet ignorate ca fundația îngropată în pământ a casei noastre sau ca scheletul nostru invizibil. După atâta mers, m-am pomenit în colțul unei străzi. Am tras adânc în piept aerul nopții, într-un răgaz de odihnă senină ce mă predispunea la meditație. Priveliștea, deloc complicată, ce-i drept, părea simplificată din pricina stării mele de oboseală. Din pricina caracterului ei extrem de tipic, devenea ireală. Era o stradă cu case mici, și chiar dacă prima impresie pe care o producea era de sărăcie, a doua impresie era neîndoielnic de fericire. Era unul din lucrurile cele mai sărace și cele mai draguțe: nicio casă nu se însuflețea spre stradă; smochinul își întindea umbra peste trotuarul din colț; micile porți – mai înalte totuși

decât liniile alungite ale zidurilor 4 păreau lucrate în aceeași substanță infinită a nopții. Drumul de vite era taluzat chiar în marginea străzii, iar strada era o uliță din lut elementar, lut american încă necucerit. În fund, e ulicioară de țară se pierdea într-o surpătură, spre Maldonado. Peste pământul tulbure și haotic, un gard roșcat părea hotărât să nu găzduiască lumina lunii, ci să răspândească lumina lui interioară. Nu există un chip mai potrivit de a numi gingășia decât această culoare roșcată

Am rămas cu ochii pironiți la această simplitate. M-am gândit, cu siguranță cu glas tare: Această clipă e aceeași de acum treizeci de ani... Am presupus această dată: o epocă recentă în alte țări, dar îndepărtată în acest schimbător colț de lume. Mi s-a părut că aud trilul unei păsări și am simțit pentru el o mică undă de duioșie, de mărima unei păsări; dar cel mai sigur lucru pe care mi-l amintesc este că, în această vertiginoasă tăcere ce se lăsase, nu exista niciun alt zgomot decât acela, tot impersonal, al greierilor. Gândul comod *sunt în anul o mie opt sute și ceva* a încetat să fie doar câteva cuvinte aproximative și a dobândit profunzimea realității. M-am simțit mort, m-am simțit o ființă care percepe abstract lumea: nedefinită teamă pătrunsă de știință, care este cea mai fertilă claritate a metafizicii. Nu am crezut, în niciun caz, că am trecut dincolo de prezumtivele ape ale Timpului; mai curând m-am suspectat că sunt posesorul înțeleșului reticent sau absent al celui cuvânt de neconceput: eternitate. Abia mai târziu am izbutit să definesc această închipuire.

O scriu acuma în felul următor: Această pură reprezentare de fapte omogene – noaptea de o mare seninătate, atmosfera curată, mireasma provincială de caprifoi, lutul fundamental – nu este doar identică aceleia care s-a petrecut în acest colț de stradă cu atâția ani în urmă; este, fără asemănări, nici repetiții, aceeași. Timpul, dacă putem intui această identitate, este o iluzie: indiferența și inseparabilitatea unui moment de aparentul său ieri și a altuia de aparentul său azi sunt de ajuns pentru a-l dezintegra.

Este evident că numărul unor asemenea momente umane nu este infinit Elementele – suferința fizică și plăcerea fizică, apropierea

de vis, audiția unei piese muzicale, intensitatea extre-mă și plictisul total – sunt și mai impersonale. Trag cu antici-Paâie această concluzie: viața este prea săracă pentru a nu fi în același timp nemuritoare: Dar nici măcar nu avem siguranța sărăciei noastre, dat fiind că timpul, ușor de respins sub aspect Senzitiv. nu este tot astfel sub aspect intelectual, de a cărui esență pare inseparabil conceptul de succesiune. Nu va rămâne. Pr **n** urmare, altceva decât o anecdotă emoțională din ideea întrezărită atunci, iar mărturisită nehotărâre a acestei file reține momentul adevărat de extaz și aluzia posibilă la eternitate pe care mi le-a dăruit această noapte, care nu a fost deloc zgârcită cu mine”.

Intenția de a conferi un interes dramatic acestei biografii a eternității m-a silit să fac anumite deformări; bunăoară, să rezum la cinci sau șase nume o gestație seculară.

Am lucrat lăsându-mă în voia hazardului oferit de biblioteca mea Dintre operele care mi-au slujit cel mai mult, trebuie să le menționez pe următoarele:

Die Philosophie der Griechen, von Dr. Paul Deussen. Leipzis. 1919.

Works of Plotinus. Translated by Thomas Taylor. London, 1817. *Passages illustrating Neoplatonism*. Translated with an introduction by E.R. Dodds. London, 1932.

La philosophie de Plafon, par Alfred Fouillee. Paris, 1869. *Die Welt als Wille und Verstellung*, von Arthur Schopenhauer.

Herausgegeben von Eduard Grisebach. Leipzig, 1892. *Die Philosophie des Mittelalters*, von Dr. Paul Deussen. Leipzig.

1920. *Las confesiones de San Agustfn*. Version literal por el P. Angel

C. Vega. Madrid, 1932.

A Monument în Saint Augustine. London, 1930. *Dogmatik*, von Dr. R. Rothe. Heidelberg, 1870. *Ensayos de critica filosofica*, de Menendez **y** Pelayo. Madrid.

1892.

trad. A.I.

KENNINGAR

Una dintre cele mai reci aberații pe care le înregistrează istoriile literare sunt mențiunile enigmatice sau *kenningar* din poezia Islandei. Au apărut către anul 100: timp în care rapsozii colportori anonimi – așa numiți *thulir* – au fost deposezați de *scalzi*, poeți de intenție personală. Sunt atribuite, de obicei, decadentei; dar această descurajantă opinie, valabilă sau nu, corespunde soluționării problemei, și nu punctului ei de pornire. Să ne limităm pentru început la a recunoaște că ele au constituit prima bucurie verbală deliberată a unei literaturi instinctive.

Încep cu cel mai insidios dintre exemple: unul din numeroasele versuri interpolate în Saga lui Grettin *Eroul l-a ucis pe fiul lui Mak; I Fost-a furtună de spade și hrană pentru corbi.*

Într-o ascendență atât de ilustră, fericita contrapunere a celor două metafore – tumultuoasă cea dintâi, crudă și reținută cea de-a doua – îl amăgește pe cititor, lăsându-l să presupună că ar fi vorba de unica și intensă intuiție a unei lupte și a rămășițelor ei. Altul este modestul adevăr. *Hrană pentru corbi* – trebuie s-o spunem de la început – reprezintă unul din sinonimele prestabilite pentru *cadavru*, așa după cum *furtună de spade* reprezintă un sinonim pentru *luptă*. Tocmai aceste echivalențe alcătuiau așa-numitele *kenningar*. A le reține și a le aplica fără vreo repetare constituia râvnitul ideal al acestor primitivi oameni de litere. În cantitate mare, ele slujeau la înfrângerea dificultăților unei metrice riguroase, amatoare de aliterații și rime interioare. Utilizarea lor incoerentă, de o imensă disponibilitate, se poate observa în aceste rânduri: *Nimicitorul seminției giganților l îl zdrobi pe aprigul bizon de pe pășunea pescărușului l Astfel zeii, în timp ce păzitorul clopotului se tânguia l îi sfârâmară pe șoimul țărmlui l Iar regele grecilor îi fu de prea puțin folos l Armăsarului ce gonește printre stânci.*

Nimicitorul seminției giganților este roșcovanul Thor. *Păzitorul clopotului* este unul din miniștrii noii credințe.

conform atributului acesteia. *Regele grecilor* e Iisus Cristos, pentru simplul motiv că acesta constituie unul din numele împăratului Constantinopolului și că Iisus Cristos nu este întru nimic mai puțin.

Bizonul de pe pășunea pescărușului, șoimul (armului și armăsarul ce gonește printre stânci nu reprezintă trei animale fabuloase, ci o unică navă sfărâmată. Dintre aceste dificile ecuații sintactice, cea dintâi este de gradul al doilea, dat fiind că pășunea pescărușului constituie, la rândul ei, un nume al mării. O dată dezlegate aceste noduri parțiale, las cititorului clarificarea completă a rândurilor, care, în mod firesc, apare întrucâtva de cevante. Saga lui Njal le atribuie plutonicei guri a Steinvorei, mama lui Ref Scaldul, care povestește pe nerăsuflăte, într-o proză strălucită, cum temerarul Thor l-a provocat la luptă pe Iisus, iar acesta nu s-a încumetat să-i răspundă. Niedner, germanistul, venerează „umanul contradictoriu” al acestor figuri și le propune interesului „poeziei noastre moderne, dornice de valori ale realității”.

Alt exemplu, câteva versuri de Egil Skallagrímsson: *Vopsitorii din (ilor lupului I Oferiră hrană lebedei roșii. I Șoimul stropilor de rouă ai spadei I se hrăni, pe câmpie, cu eroi. I Șerpi ai lunii piraților I împliniră voința lanțurilor.*

Versuri ca cel de-al treilea și cel de-al cincilea oferă o satisfacție aproape organică. Ceea ce se străduiesc să transmită este indiferent, ceea ce sugerează, nul. Nu te invită să visezi, nu creează imagini sau pasiuni; nu sunt un punct de plecare, sunt termeni finali. Delectarea – suficienta și minima delectare – stă în varietatea, în eterogenul contact al cuvintelor¹. Este posibil ca acesta să fi fost modul în care îl înțelegeau creatorii lor, iar caracterul de simboluri să nu fi fost decât o simplă încercare de seducere a inteligenței. *Lanțurile* sunt zeii: *luna piraților*, scutul;

1 Caut echivalentul clasic al acestei delectări, echivalentul pe care cel mai pretențios dintre cititorii mei să nu încerce să-l infirme. Mă opresc la celebrul sonet al lui Quevedo dedicat ducelui de Osuna, *horrendo en galeras y naves e infanteria armada* (Cumplit în galere și în nave și în pedestrime armată). Este ușor de dovedit că într-un asemenea sonet superba eficiență a distihului *Mormânt îi sunt întinderile Flandrei I Iar epitaf, însângerata Lună* este anterioară oricărei interpretări și nu depinde de ea. Același lucru se poate spune despre expresia *vaierul oștean*, al cărei „sens” nu este discutabil, dar

este. În schimb, neînsemnat: *vaietul oștenilor*. În ceea ce privește *însângerata Lună*, ar fi mai bine să ignorăm că este vorba aici de simbolul turcilor, eclipsat de nu știu ce piraterii ale lui don Pedro Tellez Giron. («a.)

șarpele acesteia, *lancea*; *rouă spadei*, sângele; *șoimul ei*, corbul; *lebăda roșie*, orice pasăre însângerată; *hrana lebedei roșii*, morții; *vopsitorii dinților lupului*, războinicii fericiți Reflecția repudiază aceste conversiuni. *Luna piraților* nu constituie definiția cea mai necesară pe care o reclamă scutul Acest fapt este indiscutabil, și tot atât de indiscutabil este faptul că *luna piraților* e o formulă ce nu se lasă înlocuită prin scut, fără o pierdere totală. Reducerea fiecărei *kenning* la un cuvânt nu înseamnă dezvăluirea necunoscutelor, înseamnă anularea poemului

Baltazar Gracián y Morales, din Compania lui Iisus, s-a făcut vinovat de unele laborioase perifraze, al căror mecanism era asemănător sau identic celui din *kenningar*. Tema o constituia vara sau aurora. În loc de a le propune direct, le-a justificat și coordonat cu vinovate ocolișuri. Iată mai departe melancolicul rezultat al acestor osteneli:

*Iar după ce-n celestul Amfiteatru I Al zilei călăreț I Pe Flegeton
luptă semeț I Cu luminosul Taur I Zvârlind printre zăbrele raze de-aur, I
Apicudat la fiecă mișcare. De o Stelară splendidă desfășurare I – Alai
superb de doamne I Venite să-i privească eleganța I De sus de pe
balcoanele Aurorii –, I și după ce-n bizară transformare I – înfășurat în
pene, I Cu-nflăcărată creastă – / Mulțimea a strei or strălucitoare I
(Galinacee câmpului celest)! O prezida Cocoșul, auritul Phoebus I Al
puilor tindaricului Ou, / Căci marea Leda, prin perfidie divină /
De-ajunse cloșcă, fost-a-ntâi găină...*

Frenezia taurino-galinacee a reverendului părinte nu este păcatul cel mai mare al rapsodiei sale. Mult mai rău este aparatul logic: însoțirea fiecărui nume cu atrocea sa metaforă, imposibila recuperare a enormităților. Pasajul din Egil Skallagrímsson este o problemă, sau chiar o ghicitoare; cel al neverosimilului spaniol, o totală confuzie. Partea admirabilă este că Gracián era un bun prozator: un scriitor cu o

infinită capacitate de a crea artificii dibace. O dovedește desfășurarea acestei sentințe, ieșită de sub pana lui: *Firav trup al lui Chrysolog închide în sine spirit uriaș; scurt panegiric al lui Pliniu se măsoară în eternitate.*

În *kenningar* predomină caracterul funcțional. Ele definesc obiectele mai puțin prin înfățișarea și mai mult prin utilizarea „*r.* Obişnuiesc să însuflețească ceea ce ating, fără teama de a iversa procedeul atunci când teama lor este ceva însuflețit. Au °st nenumărate, iar acum sunt lăsate pradă uitării, fapt care m-a îndemnat să alcătuiesc o culegere a acestor ofilite flori retorice. Am profitat de prima compilație, cea a lui Snorri Sturison – faimos ca istoric, ca arheolog, ca ziditor al unor terme, ca genealogist, ca prezident al unei Adunări, ca poet, ca dublu trădător, ca decapitat și ca fantomă¹. O alcătuiuse către anul 1230, în scopuri doctrinare. Urmărea satisfacerea a doua pasiuni de ordin diferit: moderația și cultul strămoșilor. Vechile *kenningar* îi erau pe plac, cu condiția de a nu fi fost prea întortocheate și de a fi fost autorizate de câte un exemplu clasic. Redau declarația lui liminară: *Această cheie se adresează începătorilor care doresc să dobândească îndemânare poetică și să-ți sporească bagajul de figuri cu metafore tradiționale, sau celor care caută virtutea de a înțelege ceea ce s-a scris cu tainică știință. Se cuvine să respectăm aceste zămisliuri care i-au desfătat pe strămoși, dar oamenii cu frica lui Dumnezeu nu trebuie să le mai acorde încrederea lor.* La o distanță de șapte secole, discriminarea nu e inutilă: există traducători germani ai aceluși tihnit *Gradus ad Parnassum* boreal, care-l propun drept *Ersatz* al Bibliei și care sunt în stare să jure că repetată folosire a anecdotelor norvegiene constituie instrumentul cel mai eficace pentru germanizarea Germaniei Doctorul Karl Konrad – autor al unei versiuni cumplit mutilate a tratatului lui Snorri și al unei colecții proprii de 52 „extrase duminicale” ce constituie tot atâtea „devoțiuni germanice”, mult corectate într-o a doua ediție – este poate exemplul cel mai lugubru.

Tratatul lui Snorri se intitulează *Edda Prozaică*. Este alcătuit din două părți în proză și o a treia în versuri – cea care a inspirat, fără doar și poate, epitetul. Cea de-a doua relatează aventura lui Aegir sau Hier,

personaj extrem de priceput în arta vrăjitoriei, și care i-a vizitat pe zei în fortăreața Asgard, pe care muritorii o numesc Troia. Aproape de căderea nopții, Odin a poruncit să fie aduse niște spade făcute dintr-un oțel atât de strălucitor încât întuneca totul. Hier se împrietenii cu vecinul său, care era zeul Bragi, mare meșter în ale vorbirii alese și în ale metricii. Un.com uriaș, plin cu mied, trecea din mână în mână, iar omul și zeul vorbiră despre poezie. Acesta din urmă îi înșira.

1 Cuvântul trădător e aspru. Sturiuson nu era, poate, decât un simplu fanatic disponibil, un om sfâșiat până la scandal de loialități succesive și contrare. Pe plan intelectual cunosc două exemple de acest fel: Francisco Luis Bernardez. și eu însumi, (n.a.)

una câte una, metaforele ce trebuie folosite. Acel catalog divin este acum sfātuitorul meu.

Nu voi exclude din indice acele *kenningar* pe care le-am menționat mai sus. Compilarea lui mi-a oferit o plăcere aproape filatelică.

casa păsărilor casa vânturilor săgeți de mare: scrumbiile porcul talazurilor: balena copac pentru odihnă: banca pădurea fâlcii: barba adunare de spade furtună de spade întâlnirea șuvoaielor zbor de lănci cântec de lănci ospățul vulturilor ploaia scuturilor roșii văzduhul băătălia sărbătoarea vikingilor forța arcului piciorul omoplatului lebăda însângerată cocoșul morților scuturătorul frâului: calul reazemul coifului stânca umerilor castelul trupului fierăria cântecului: capul *skaldului* valul paharului marea cupei

S brațul vulturul capul taiig berea coiful văzduhului țărâna stelelor cerului drumul lunii adăpostul vânturilor mărul pieptului dura ghindă a minții pescărușul urii pescărușul rănilor armăsarul vrăjitoarei vărul corbului1

stâncile cuvintelor: dinții pământul spadei luna corăbiei luna piraților acoperișul băătăliei negura băătăliei gheața băătăliei nuielușa mâniei focul coifurilor dragonul spadei rozătorul coifurilor spinul băătăliei peștele băătăliei vâsla sângelui lupul rănilor creanga rănilor grindina corzilor arcului gășteale băătăliei cerul

— inimima corbul scutul

spada săgețile

Definitum în definitione ingredi non debet sună cea de a doua regulă minoră a definiției. Șăgalnice infracțiuni ca cea mai de sus (și ca cea menționată ceva mai departe: *dragonul spadei = spada*) amintesc de artificul aceluia personaj al lui Poe care. În dorința de a ascunde o scrisoare curiozității polițiștilor, o exhibă – cu aparentă neglijență – într-un suport cu ilustrate, (n.a.)

soarele caselor pierzania copacilor lupul templelor desfătarea corbilor înroșitorul ciocului de corb înveselitorul vulturului copacul coifului copacul spadei vopsitor al spadelor căpcăunul coifului mult iubitul ospătar al lupilor neagra rouă a vetrei: funinginea copacul lupilor cal de lemn rouă durerii: lacrimile dragonul cadavrelor șarpele scutului spada gurii vâsla gurii popasul șoimului ținutul inelelor de aur sălașul balenei pământul lebedei drumul pânzelor câmpia vikingului pășunea pescărușului înlănțuitoarea insulelor focul războinicul barda spânzurătoarea1

jlancea limba mina marea

1 *A merge în iod călare pe cal de lemn*, se poate citi în capitolul de jâzeci și doi din *inglinga Saga. Văduva, cântarul, putregaiul și adio* ”» *le* erau denumirile date spânzurătorii în argou: *rama* (... picture frame”) este cea folosită de vechii răufăcători din New York. În a.)

copacul corbilor ovăzul vulturilor grâul lupilor lupul mareelor calul piratului renul regilor mării patina vikingului armăsarul valului. plugul mării șoimul țărmlui nestematele feței lunile frunții focul mării culcușul șarpelui strălucirea mâinii bronzul discordiilor răgazul lăncilor: pacea sălașul răsuflării corabia inimii temelia sufletului lăcașul hohotelor zăpada tolbei gheața alchimiei rouă balanței domn al inelelor dăruitor de averi împărțitor de spade sângele stâncilor tărâmul năvoadelor pârâul lupilor marea măcelului rouă mortului sudoarea războinicului berea corbilor apa spadei valul spadei

I

mortul iolr.: tf! \>

corabia lify: „ÎS XCĂ

ochii iii-a aurul pieptul argintul regele râul sânolele făurar de

cântece: *skaldul* sora lunii¹ focul văzduhului marea animalelor lăcașul furtunilor calul cețurilor domnul ogrăzilor taurul forfota oamenilor animația viperelor fratele focului paguba pădurilor lupul ogoarelor

Pă pământul rara **r** văi vântul

Le las de o parte pe cele de gradul al doilea, pe cele obținute prin combinarea unui termen simplu cu o *kenning* – de exemplu: *apă nuielușii rănilor*, sângele; *îndestulătorul pescărușilor mâniei*, războinicul; *grâul lebedelor trupului înroșit*, cadavrul –, ca și pe cele cu tâlcuri mitologice, *pierzania piticilor*, soarele; *fiul cu nouă mame*, zeul Heimdali. Le voi omite, de asemeni, pe cele ocazionale: *reazemul focului mării*, o femeie cu o podoabă de aur².

Dintre cele înzestrate cu o mare forță, dintre cele care operează fuziunea arbitrară a enigmelor, voi indica una singură: *disprețuitorii zăpezii popasului șoimului*. *Popasul șoimului* este mâna; *zăpada mâinii* este argintul; *disprețuitorii argintului* sunt bărbații care îl îndepărtează de la sine, regii darnici. Avem a face aici, după cum își va fi dat seama cititorul, cu metoda tradițională a cerșetorilor elogiul nepăsătoarei generozități care se cere a fi stimulată. De aici numeroasele supranume ale

1

Limbile germanice care cunosc genul gramatical pun articol feminin *soarelui* și articol masculin *lunii*. După Lugones (*El Imperio Jesuico*. 1904) cosmogonia triburilor *șuaranf* atribuia sex bărbătesc lunii și femeiesc soarelui. Vechea cosmogonie a Japoniei înregistrează și ea o zeiță a soarelui și un zeu al lunii. În *a*.)

— Dacă referirile lui de Qumoei sânt: exacte (*Wrftings*, volumul XI. P263). modul incidental al acesteia din urmă este cel al perversei Casandra. În negrul poem al lui Licofror-I n.a.)

argintului și aurului, de aici avidele mențiuni ale regelui: *stăpân al inelelor*, *dăruitor de averi*, *păzitor de averi*, și – tot de aici – sincere conversiuni ca cea de mai jos, care-i aparține norvegianului Eyvind Skaldaspillir:

Vreau să înalț un imn I Statornic și durabil ca un pod de piatră. I

Socotesc că bunul nostru rege nu-i avar I Cu tăciunii aprinși ai brațului său.

Această identificare a aurului și a flăcării – primejdie și splendoare – nu poate să nu fie eficientă. O explică ordonatul Snorri: *Obişnuim să spunem că aurul este focul brațelor sau al picioarelor, dată fiind culoarea lui roșie, în vreme ce numirile argintului sunt gheața sau zăpada sau grindina sau chiciura, culoarea lui fiind albă.* Iar mai departe: *Când zeii i-au întors vizita lui Aegir, acesta i-a primit în casa lui (care se afla în mare) și i-a luminat cu foi de aur, care străluceau precum spadele din Valhala. De atunci i s-a spus aurului focul mării și al tuturor apelor și al nurilor.* Monezile de aur, inelele, scuturile ținuite, spadele și bardele erau cele care constituiau răsplata *skaldului*; și numai arareori, pământurile sau corăbiile.

Lista acestor *kenningar* nu e completă. Cântăreții aveau pudoarea repetiției literale și preferau să epuizeze variantele. E suficient să ne gândim la cele înregistrate de articolul *corabie* – și pe care o evidentă permutare, lesnicioasă operă a uitării sau a meșteșugului, le poate multiplica. Numeroase sunt și cele pentru *războinic*. *Copac al spadei*, i-a spus un *skald*, poate pentru că *învingător* și *copac* erau, în limba lui, omonime. Un altul i-a spus *stejarul lăncii*; un altul *înspăimântătorul brad al furtunilor de fier*; un altul, *desișul peștilor bățăliei*. Uneori variația s-a supus unei legi; o demonstrează un pasaj din Markus, unde o corabie pare să devină uriașă odată cu apropierea:

Sălbaticul mistreț al apelor I Sări pe acoperișele balenei. I Ursul diluviului străbătu I Străvechiul drum al pânzelor. I Taurul marelor zdrobi I Lanțul ce ancora castelul nostru.

Culteranismul e o frenezie a minții academice; stilul codificat de Snorri constituie exasperarea și aproape o *reductio ad absurdum* a unei referințe comune pentru întreaga literatură germanică: cea a cuvintelor compuse. Cele mai vechi monumente ale acestei literaturi sunt cele anglo-saxone. În *Boewulfă* cărui dată este 700 –, marea este *drumul pânzelor*, *drumul lebedei*, *butoiul valurilor*, *scalda vulturului*, *drumul balenei*; soarele este *candelabrul lumii*, *bucuria cerului*, *nestemata cerului*; harfa este *lemnul desfătării*; spada este *relicva*

*flagelului, tovarășul de luptă, lumina bătăliei; bătălia este jocul spadelor, grindina de fier; corabia este străbătătoarea mării; dragonul este amenințarea înserării, păzitorul comorii; trupul este lăcașul oaselor; regina este țesătoarea păcii; regele este domnul inelelor, auritul prieten al oamenilor, conducătorul oamenilor, dăruitorul avuțiilor. Și în Iliada corăbiile sunt străbătătoare ale mării – aproape tranșat lantice –, iar regele, rege al oamenilor. În hagiografiile din jurul anului 800, marea este deopotrivă scaldă peștelui, drumul focilor, heleșteul balenei, împărăția balenei; soarele este candelabrul oamenilor, luminarea zilei; ochii sunt nestematele feței; nava este calul valurilor, calul mării; lupul este locuitorul codrilor; bătălia este jocul scuturilor, zborul lăncilor; lancea este șarpele războiului; Dumnezeu este bucuria războinicilor. În Bestiariu, balena este păzitorul oceanului. În balada lui Brunna-burh – anul 900 –, bătălia este întâlnirea lăncilor, foșnetul steagurilor, înfrățirea spadelor, înfruntarea oamenilor. Skalzii mânuiesc exact aceleași figuri; inovația lor constă în ordinea torențială în care le folosesc și în combinarea lor ca baze ale unor simboluri mai complexe. E de presupus că la aceasta a colaborat și timpul. Numai atunci când *lună de viking* a devenit echivalentul imediat al *scutului*, poetul a putut formula ecuația *șarpele lunii vikingilor*. Acest moment s-a produs în Islanda, nu în Anglia. Bucuria compunerii cuvintelor a continuat în literele britanice, dar într-o formă diferită. *Odiseele* lui Chapman (anul 1614) abundă în exemple bizare. Unele sunt frumoase (*delicious-fingered Morning, through-swum the waves*); altele, exclusiv vizuale și tipografice (*Soon as the white-and-redmixed-fin-gered Dame*); altele, de o ciudată neîndemânare, *the e>reularly-witted queen*. La astfel de aventuri pot duce sângele germanic și lectura greacă. Un anume germanizam total al englezei propune într-un *Word-book of the english Tongue* Codificările pe care le transcriu: *lichrest* pentru cimitir, *rede-Cl'aft* pentru logică, *fourwinkled* pentru cvadrangulă. *outganger* Pentru emigrant, *sweathole* pentru por. *hair-bane* pentru depila-te*[”], *fearnought* pentru chipeș, *bit-wise* pentru treptat, *kinlore* Pentru genealogie, *bask-jaw* pentru replică, *wanhope* pentru disperare. La astfel de aventuri pot duce engleza și o cunoaștere nostalgică a limbii*

germane...

A străbate indicele total al acestor *kenningar* înseamnă a te xPune la senzația incomodă că, în unele rare cazuri, misterul a °și în mai mică măsură fericit – și în mult mai mare măsură inadecvat și verbos. Înainte de a le condamna, se cuvine însă a aminti că transpunerea lor într-o limbă care ignoră cuvintele compuse este menită să le agraveze stângăcia. *Ghimpele băătăiei* și, mai mult decât atât, *ghimpe de băătăie* sau *ghimpe militar* apar ca perifraze pline de neîndemânare; *Kampfdorn* sau *battle-thorn* sunt mai puțin stângace¹. Și tot astfel, atâta vreme cât exortațiile gramaticale din Xul-Solar nu vor fi găsit ascultare, versuri ca cel al lui Rudyard Kipling:

In the desert where the dung-fed camp-smoke curled sau ca cel al lui Yeats:

That dolphin-torn, that gong-tonnented sea vor rămâne inimitabile și de neconceput în spaniolă...

Nu lipsesc nici alte apologii. Una dintre cele mai evidente este că aceste mențiuni inexacte erau învățate toate în șir de către ucenicii *skaldului*, dar nu erau propuse auditoriului în acest mod schematic, ci în tumultul versurilor. (Formula descărnată *apa spadei* = *sânge* constituie, poate, ea însăși o trădare.) Legile lor ne-au rămas necunoscute: ignorăm obiecțiile precise pe care un judecător de *kenningar* le-ar opune unei metafore de bună calitate a lui Lugones. Abia dacă ni s-au păstrat câteva cuvinte. E cu neputință să știm cu ce inflexiune a vocii erau rostite, de pe ce chipuri, individuale ca o muzică, cu ce admirabilă hotărâre sau modestie. Sigur este că și-au împlinit cândva menirea lor de a uimi și că gigantica lor neîndemânare i-a fermecat pe roșcovanii locuitori ai pustiurilor vulcanice și ai fiordurilor, întocmai ca străfundurile berii sau luptele de armăsari².

Nu este imposibil ca ele să fi izvorât dintr-o tainică bucurie, însuși caracterul lor frust – *peștii băătăiei*: *spadele* – poate

1 Traducerea fiecărei *kenning* printr-un substantiv spaniol însoțit de un adjectiv specificativ (*soare domestic* în loc de *soare al caselor*, *strălucire manuală* în loc de *strălucire a mâinii*) ar fi fost poate cea mai fidelă, dar și cea mai puțin senzațională și mai dificilă – din

lipsă de adjective. («a.)

2 Mă refer la un sport specific pentru această insulă de lavă și de ghețuri aspre: luptele de armăsari. Năuciți de fuga iepelor iuți și de aclamațiile spectatorilor, armăsarii se înfruntau cu mușcături sângeroase, de multe ori mortale. Aluziile la acest joc sunt nenumărate. Despre un căpitan care s-a bătut cu semeție în fața doamnei sale, cronicarul spune că ar fi fost cu neputință să nu se lupte cu vrednicie acest mânz, dacă o făcea sub ochii unei frumoase iepe. (n.a.)

1

răspunde unui străvechi *humour*, unor ghidușii ale acestor zdraveni bărbații hiperboreeni. Astfel, în această sălbatică metaforă pe care am subliniat-o din nou, războinicii și bătălia se topesc într-un plan invizibil, în care se agită, mușcă și urăsc niște spade organice. Aceeași imaginație este prezentă și în Saga lui Njal, în paginile căreia stă scris: *Spadele săriră din teaca lor, bordeie și lăncile zburară prin văzduh și îi înfruntară. Armele îi urmăriră cu atâta furie, încât trebuiră să le pună drept stavilă scuturile, însă din nou mulți dintre ei fură răniți și câte un om muri în fiecare navă.* Acest semn s-a arătat pe corăbiile apostatului Brodir, înaintea bătăliei care avea să-l nimicească.

În a 743-a noapte din *Cartea celor o mie și una de nopți* se poate citi acest avertisment: *Nu putem spune că a pierit fericitul rege care lasă în urma sa un moștenitor ca acesta: cumpătatul, prea plinul de haruri, neasemuitul, leul netemător și strălucitoarea lună.* Echivalentul, contemporan – se prea poate – celor germanice, nu valorează cu mult mai mult, dar rădăcina este diferită. Omul asimilat lunii, omul asimilat fiarei nu constituie rezultatul discutabil al unui proces mental, ci adevărul corect și momentan a doua intuiții *Kenningar* rămâne în faza de sofisme, de exerciții înșelătoare și lunguroase. Uneori de o memorabilă excepționalitate, precum versul ce reflectă incendiul unui oraș, focul delicat și teribil:

Oamenii ard: iată, se-nfurie aprinsul Giuvaier.

Și o reabilitare finală. Semnul *piciorul omoplatului* este straniu, dar tot atât de straniu este și brațul omenesc. A-l concepe ca un inutil picior proiectat de răscroiala jilecii și care se destramă în cinci degete

de o penibilă lungime, înseamnă a-i mtui fundamentala ciudățenie. Vechile *kenningar* ne dictează tocmai această uimire, ne fac să ne minunăm în fața lumii. Și pot justifica această lucidă perplexitate ce reprezintă unica onoare a metafizicii, răsplata și izvorul ei.

1933, Buenos Aires

POST-SCRIPTUM. Morris, minuțiosul și intensul poet englez, a intercalat numeroase *kenningar* în ultima sa epopee, *Sigurd the „olsung*. Transcriu dintre ele, fără a ști dacă sunt adaptate sau Personale, sau, și una și alta *Flacăra războiului*, steagul; *marea Măcelului*, *vntul războiului*, atacul; *lume de stânci*. muntele; *Pădurea războiului*, *pădure de suliji*, *pădurea bătăliei*, armata:

urzeala spadei, moartea; *pierzania lui Fafnir*, *tăciunile bătăliei*, *mânia lui Sigfrid*, spada acestuia.

Părinte al miresmelor, o, *iasomie!* strigă vânzătorii din Cairo. Mauthner observă că arabii obișnuiesc să-și extragă figurile stilistice din relația tată-fiu. Astfel: *părintele dimineții*, cocoșul; *tatăl prădăciunii*, lupul; *fiul arcului*, săgeata; *părintele vizuinii* (*stăpânul peșterii*), vulpea; *părintele cărăruilor*, un munte. Alt exemplu al acestei preocupări: în Coran, dovada cea mai curentă pentru existența lui Dumnezeu este spaima că omul ar fi generat de *câțiva stropi de lichid mizerabil*.

Este lucru bine știut că primele nume ale tancului au fost *landship*, *landeruiser*, navă de uscat, crucișător de uscat. Mai târziu i s-a spus *tanc*, pentru a deruta Prima *kenning* era prea evidentă. O altă *kenning* este *purcel de lapte lung*, eufemismul lacom pe care canibalii l-au acordat felului de mâncare fundamental din ospetele lor.

Străvechiul ultraist, a cărui fantasmă continuă să mă bântuie, se desfată cu aceste jocuri. Le dedic unei strălucite camarade a zilelor eroice: Norah Lange, al cărei sânge poate le va recunoaște.

POST-SCRIPTUM din 1962. Am scris cândva, repetând spusele altora, că aliterația și metafora sunt elementele fundamentale ale vechiului vers germanic. Doi ani dedicați studiului textelor anglo-saxone mă determină, astăzi, să modific această afirmație.

În privința aliterațiilor, înțeleg că erau mai degrabă un mijloc decât un scop. Finalitatea lor era marcarea cuvintelor ce trebuiau

accentuate. O dovadă a acestui fapt este că vocalele, care erau deschise, deci foarte diferite una de cealaltă, aliterau între ele. O a doua dovadă, că textele vechi nu înregistrează aliterații exagerate, de tipul *afair field full offolk*, care datează abia din secolul al XIV-lea în privința metaforei ca element indispensabil al versului, înțeleg că pompa și gravitatea ce se observă în cuvintele compuse constituiau ceea ce încânta mai mult, și că primele *kenning* n-au fost metaforice. Astfel, cele două versuri inițiale din *Beowulf* includ trei *kenningar* (danezi cu lănci, zile de odinioară sau zile de ani, regii poporului) care cu siguranță nu sunt metafore, și trebuie să ajungem la versul al zecelea pentru a da peste o expresie ca *hronrad* (drumul balenei, marea)

Metafora nu va fi fost, deci, fundamentalul, ci – asemeni comparației ulterioare – o târzie descoperire a literaturilor.

Dintre cărțile ce mi-au fost utile, le menționez pe următoarele:

The Prose Edda, by Snorri Sturison. Translated by Arthur

Gâlchrist Brodeur, New York, 1929. *Die Jungere Edda mit dem sogenannten ersten grammatischen*

Traktat. Uebertragen von Gustav Neckel und Felix Niedner
Jena, 1925.

Die Edda, Uebersetzt von Hugo Gering. Leipzig, 1892 *Eddalieder*, mit Grammatik, Uebersetzung und Erläuterun» en.

Von Dr. Wilhelm Ranisch. Leipzig, 1920. *Vdisunga Saga*, with certam songs from the elder Edda.

Translated by Eirfkr Magnusson and William Morris

London, 1870 *The Story of Burnt Njal*. From the Icelandic of the Njals Saa by George Webbe Dasent, Edinburgh, 1861. *The Grettir Saga*. Translated by G. Ainslie Hight. London. 1913 *Die Geschichte vom Goden Snorri*. Uebertragen von Felix

Niedner. Jena, 1920.

Islands Kultur zur Wikingerzeit, von Felix Niedner, Jena, 1920. *Anglo-Saxon Poetry*. Selected and translated by R.K. Gordo

London, 1931. *The Deeds of Beowulf*. Done into modern prose by John Earle
Oxford, 1892.

tradlH
METAFORA

Cronicarul Snorri Sturíuson, care în învâlmășita sa viață a făcut atâtea lucruri, a compilat la începutul secolului al XIII-lea un glosar al figurilor stilistice tradiționale din poezia Islandei, în care se poate citi, spre exemplu, că *pescărușul mâniei, șoimul sângelui, lebăda însângerată* sau *lebăda purpurie* înseamnă „corbul”; *sălașul balenei* sau *înlănțuitoarea insulelor*, „marea”; *casa dinților*, „gura”. Întrețesute în vers și purtate de el, aceste metafore provoacă (sau au provocat) o agreabilă uimire; mai apoi simțim că nu există o emoție care să le justifice și le socotim laborioase și inutile. Am verificat că același lucru se întâmplă cu figurile stilistice ale simbolismului și marinismului.

Benedetto Croce i-a acuzat de „răceală intimă” și de „prea puțin ingenioasă ingeniozitate” pe poeții și oratorii baroci ai secolului al XVII-lea; în perifrazele colecționate de Snorri văd un fel de *reductio ad absurdum* a oricărei încercări de a elabora metafore noi. Lugones sau Baudelaire, bănuiesc eu, n-au eșuat în mai mică măsură decât poeții curteni ai Islandei.

În cartea a treia a *Retoricii*, Aristot afirmă că orice metaforă izvorăște din intuirea unei analogii între lucruri neasemenea; Middleton Murry cere ca analogia să fie reală și ca până atunci să nu fi fost remarcată (*Countries of the Mind*, II, 4), Aristot, după cum se vede, fundamentează metafora pe lucruri și nu pe limbaj; tropii consacrați de Snorri sunt (sau par a fi) rezultatul unui proces mental, care nu percepe analogii, ci combină cuvinte; câte una din ele poate impresiona (*lebăda roșie, șoimul sângelui*), dar nu revelează, nici nu comunică ceva sunt, pentru a spune astfel, obiecte verbale, pure și independente, precum un cristal sau un inel de argint Tot astfel, gramaticul Licofronte l-a numit pe Hercules *leu al întreitei nopți*, pentru că noaptea în care a fost zămislit de Zeus a durat cât trei; expresia este memorabilă dincolo de interpretarea glosatorilor, dar nu exercită funcția pe care o prescrie Aristot1.

În / *King*, unul din numele universului este Cele Zece Mii de Ființe. Cu vreo treizeci de ani în urmă, generația mea s-a minunat că

poetii disprețuiesc multele combinații de care este capabilă această colecție și că se limitaseră, în mod maniac, la câteva puține grupuri faimoase: stelele și ochii, femeia și floarea, timpul și apa, bătrânețea și amurgul, somnul și moartea Enunțate și dezgolite astfel, aceste grupuri apar ca simple banalități; să vedem însă câteva exemple concrete.

În *Vechiul Testament* se citește (Cartea Treia a Regilor 2, 10): *Și a adormit David cu părinții săi, și a fost îngropat în cetatea lui David*. În naufragii, în clipa scufundării corăbiei, marinarii de pe Dunăre se rugau: *Dorm: după aceea vâsli-voi din nou*². Frate al Morții, spusese despre Somn, în *Iliada*, Homer; diferite monumente funerare – după spusa lui Lessing – stau mărturie acestei înrudiri. Maimuța morții (*Affe des Todes*) îl numise Wilhelm Klemm, care mai spusese cândva: *Moartea este întâia noapte liniștită*. Iar înainte, Heine scrisese: *Moartea este noaptea răcoroasă; viața, ziua zbuciumată...* Somnul pământului, spusese despre moarte Vigny; bătrânul hamac (*old rocking-chair*), i se spune în *blues*; moartea, ultimul somn, devine aici ultima siestă a negrilor. În opera sa, Schopenhauer repetă ecuația moarte-somn; mă mulțumesc să copiez aceste rânduri: *ceea ce somnul reprezintă pentru individ este pentru specie moartea* (*Welt als Wille*, II, 41). Cititorul își va aminti deja cuvintele lui Hamlet: *Să mori, să dormi, să visezi poate, și spaima lui în fața posibilei atrocități a viselor din somnul morții*. A compara femeile cu florile este deopotrivă de etern, sau de banal; iată câteva exemple. *Eu sunt narcisul din Saron, sunt crinul din vâlcele*, rostește Sulamita în *Cântarea Cântărilor*. În istoria despre Math, care e cea de a patra „ramură” a *Mabinogion-ilor* de Galeș, un prinț dorește o femeie care să nu fie din lumea aceasta, și un vrăjitor, „prin farmec și descântec, i-o plăsmuiește

Același lucru e valabil pentru „vultur cu trei aripi”, care este n-umele metaforic al săgeții în literatura persană (Browne: *A Literan History of Persia*, III. 262). (n.a.)

— Se păstrează de asemeni rugăciunea din urmă a marinarilor icini: „Alaică a Cartaginei. Îți înapoiez vâsla”. Judecând după unele nede din secolul al II-lea înaintea erei noastre, drept Maică a Cartaginei trebuie să fi fost socotită Sidonia în o.)

din flori de stejar de piatră și flori de grozamă și flori de crețușcă”. În cea de a cincea „aventură” din *Nibelungenlied*, Sigfrid o vede pe Kriemhilda, pentru totdeauna, și primul lucru pe care ni-l spune este că obrazul îi strălucește în culoarea trandafirului. Ariosto, inspirat de Catul, o compară pe fecioară cu o floare tainică (*Orlando*, I, 42); în grădina Armidei, o pasăre cu cioc purpuriu îi îndeamnă pe îndrăgostiți să nu îngăduie ca această floare să se ofilească (*Gerusalemme*, XVI, 13-15). Spre sfârșitul secolului al XVI-lea, Malherbe vrea să-și consoleze un prieten la moartea fiicei acestuia și mângâierea lui cuprinde celebrele cuvinte: *El, rose, elle a ve cu ce que vivent les roses*. Shakespeare admiră, într-o grădină, roșul profund al trandafirilor și albul crinilor, dar aceste podoabe nu sunt, pentru el, decât umbrele iubirii absente (*Sonnets*, XCVIII). Dumnezeu, creând trandafirii mi-a creat chipul, spune regina din Samotracia într-o pagină a lui Swinburne. Această listă ar putea continua la nesfârșit¹. Mă mulțumesc să mai amintesc doar acea scenă din *Weir of Hermiston* – ultima carte a lui Stevenson – în care eroul vrea să știe dacă în Cristina există un suflet sau dacă ea „nu este altceva decât un animal de culoarea florilor”.

Am adunat zece exemple din întâiul grup și nouă din cel de al doilea; uneori, unitatea esențială e mai puțin aparentă decât trăsăturile diferențiale. Cine ar putea bănuși *a priori*, că „fotoliu-hamac” și „a adormit David cu părinții săi” purced dintr-o aceeași rădăcină?

Cel dintâi monument al literaturilor occidentale, *Iliada*, a fost compus acum trei mii de ani; e verosimil să presupunem că în acest enorm interval de timp toate afinitățile intime, necesare (visare-viață, vis-moarte, râuri și vieți care se scurg etc.) au fost redescoperite și scrise de mai multe ori. Aceasta nu înseamnă, bineînțeles, că numărul metaforelor s-ar fi epuizat; modalitățile de a indica sau de a insinua aceste secrete simpatii pentru concepte sunt, de fapt, nelimitate. Virtutea sau slăbiciunea lor stă în cuvinte; bizarul vers în care Dante (*Purgatorio*, I, 13), pentru a defini cerul oriental, invocă o piatră orientală, o piatră limpede

1 Imaginea apare cu delicatețe și în celebrele versuri ale lui

Milton (P. L IV, 268 – 271) vorbind despre răpirea Proserpinei: și iată-le pe cele ale lui Dario: *Mas a pesar del liempo terco, I mi sed de amor no tiene fin; I con el cabello gris me acerco I a los rosales del jardin.* (în ciuda vremii neîndurate. / setea iubirii e fără hodină: / cu părul nins. iată. m-apropii / de trandafirii din grădini) (; i. a.)

În al cărei nume se află, printr-un fericit hazard, Orientul – *Dolce color d'oriental taffiro* – este, dincolo de orice îndoială, admirabil; nu tot așa cel al lui Gongora (*Soledad*, I. 6): *Pe câmpuri de safire paste stele*, care nu este, după părerea mea, decât o frustă și emfatică stângăcie1.

Într-o zi se va scrie istoria metaforei și vom afla adevărul și eroarea pe care le închid în sine aceste ipoteze.

tradlH.

Ambele versuri derivă din scriptură: „S: u; UI Israel: sub picioarele lui era ca un pod de iirihi; mpede ca seninul cerului” (Exod. 24.10). a a.)

aitfe. cura: și

DOCTRINA CICLURILOR

Această doctrină (pe care cel mai recent inventator al ei o numește Eterna Reîntoarcere) poate fi formulată astfel:

Numărul tuturor atomilor care alcătuiesc universul este, deși extrem de mare, finit, și ca atare capabil de un număr finit (deși tot extrem de mare) de permutări. Într-un timp infinit, numărul permutărilor posibile trebuie să fie atins, iar universul trebuie să se repete. Din nou te vei naște din pântecul femeii, din nou va crește scheletul tău, din nou va ajunge chiar această pagină în mâinile tale ce vor fi la fel ca acum, din nou vei parcurge toate orele până la ora mor (îi tale incredibile. Aceasta este ordinea obișnuită a acestei argumentări, de la preludiul insipid până la enormul deznodământ amenințător. De obicei este atribuită lui Nietzsche.

Înainte de a o respinge – încercare pe care nu știu dacă o voi putea duce la bun sfârșit – se cuvine să concepem, măcar de departe, cifrele supraomenești pe care le invocă. Încep cu atomul Diametrul unui atom de hidrogen ar fi, potrivit calculelor, cu o mică marjă de eroare, a suta milioana parte dintr-un centimetru. Această dimensiune

vertiginos de mică nu vrea să spună că ar fi indivizibil: dimpotrivă, Rutherford îl definește, potrivit imaginii unui sistem solar, alcătuit dintr-un nucleu central și un electron giratoriu, de o sută de ori mai mic decât întregul atom să lăsăm acest nucleu și acest electron și să concepem un univers frugal, alcătuit din zece atomi. (Este vorba, desigur, de un modest univers experimental: invizibil, de vreme ce microscopul nu-i bănuiesc existența; imponderabil, de vreme ce nicio balanță n-ar putea să-l cântărească.) Să postulăm de asemenea – rămânând mereu de acord cu ipoteza lui Nietzsche – că numărul de schimbări din acest univers este egal cu numărul modurilor în care se pot dispune cei zece atomi, variind ordinea în care pot fi așezați. Câte stări diferite poate cunoaște această lume, înainte de o eternă reîntoarcere? Verificarea este ușoară: este de ajuns să înmulțim $1 \times 2 \times 3 \times 4 \times 5 \times 6 \times 7 \times 8 \times 9 \times 10$, operație prolixă care ne dă cifra 3.628.800. Dacă o particulă aproape infinitezimală din univers este în stare să ajungă la această varietate, atunci nu putem acorda decât o foarte mică încredere, ba chiar nicio încredere, unei monotonii a cosmosului. Am luat în considerație zece atomi; pentru a obține două grame de hidrogen, am avea nevoie de ceva mai mult decât un bilion de bilioane. A face socoteala schimbărilor posibile în aceste două grame – cu alte cuvinte, a înmulți un bilion de bilioane cu fiecare din numerele întregi care îl precedă – este o operație cu mult superioară răbdării mele omenești

Nu știu dacă cititorul meu este convins; eu unul nu sunt Nedureroasa și casta risipă de numere enorme procură fără îndoială această plăcere specială a tuturor exceselor, dar Reîntoarcerea continuă să fie mai mult sau mai puțin Eternă, chiar dacă are un termen îndepărtat Nietzsche ar putea replica: „Electronii rotitori ai lui Rutherford sunt o noutate pentru mine, la fel ca și ideea – atât de scandaloasă pentru un filolog – că un atom ar putea să se divizeze. Totuși eu n-am tăgăduit niciodată că vicisitudinile materiei ar fi extrem de numeroase; eu am declarat numai că nu sunt infinite”. Acest verosimil răspuns al lui Friedrich Zaratuștra mă face să recurg la Georg Cantor și la eroica lui teorie a mulțimilor.

Cantor distruge fundamentul tezei lui Nietzsche. Afirmă perfecta infinitudine a numărului de puncte din univers, și chiar dintr-un metru de univers cri dintr-o fracțiune a acestui metru. Operația de a număra nu este altceva pentru el decât aceea de a echivala două serii. De exemplu, dacă toți primii născuți din toate casele Egiptului au fost uciși de înger, în afară de cei care locuiau în case cu un semn roșu la poartă, este limpede că au scăpat teferi exact atâția câte semne roșii existau, fără să aibă vreo importanță câte au fost. Aici cantitatea este nedefinită: există alte grupări în care este infinită. Mulțimea numerelor naturale este infinită, dar există posibilitatea de a demonstra că cele fără soț sunt tot atâtea cât și cele cu soț.

Lui 1 îi corespunde 2. lui 3 îi corespunde 4. lui 5 îi corespunde 6 etc.

1

Dovada este pe cât de ireproșabilă, pe atât de lipsită de importanță, dar nu se deosebește de alta, și anume de aceea că există tot atâția multipli ai lui trei mii optsprezece câte numere există, fără să excludem dintre ele pe trei mii optsprezece și multiplii săi

Lui 1 îi corespunde 3.018, lui 2 îi corespunde 6.036, lui 3 îi corespunde 9.054, lui 4 îi corespunde 12072 etc.

Putem afirma același lucru despre ridicările la putere, chiar dacă acestea se confirmă pe măsură ce se realizează progresele.

Lui 1 îi corespunde 3.018, lui 2 îi corespunde 3.0182, adică 9.108.324, lui 3 etc.

O genială acceptare a acestor fapte a inspirat formula potrivit căreia o colecție infinită – bunăoară, seria naturală a numerelor întregi – este o colecție ai cărei membri se pot desface la rândul lor în serii infinite. (Mai bine zis, pentru a evita orice ambiguitate: o mulțime infinită este acea mulțime care poate fi echivalată cu una dintre mulțimile ei parțiale.) La aceste elevate latitudini ale numărării, partea nu este mai puțin bogată decât întregul: cantitatea exactă de puncte care există în univers este aceea care există într-un metru, sau într-un decimetru, sau în cea mai mare traiectorie stelară. Seria numerelor

naturale este bine ordonată: cu alte cuvinte, termenii care o alcătuiesc sunt consecutivi; 28 precede pe 29 și urmează după 27. Seria punctelor din spațiu (sau a clipelor timpului) nu poate fi ordonată astfel: niciun număr nu are un succesor sau un predecesor imediat. Este ca seria fracțiilor după mărime. Ce fracție vom enumera după fracția $1/2$? Nu $51/100$, fiindcă $101/200$ este mai aproape; nu $101/200$ fiindcă mai aproape este $201/400$; nu $201/400$, fiindcă mai aproape... La fel se întâmplă cu punctele, potrivit lui Georg Cantor. Putem întotdeauna să intercalăm altele, într-un număr infinit. Totuși, trebuie să încercăm să nu concepem descreșteri atât de mari. Fiecare punct este „deja” finalul unei infinite subdiviziuni.

Confruntarea frumosului joc al lui Cantor cu frumosul joc al lui Zaratuștra este mortal pentru Zaratuștra. Dacă universul

constă dintr-un număr infinit de termeni, atunci este riguros capabil de un număr infinit de combinații, iar necesitatea unei Reîntoarceri trebuie să se dea bătută. Rămâne pur și simplu o posibilitate, practic egală cu zero.

n în toamna lui 1883, Nietzsche scrie: *Acest lent păianjen târându-se în lumina lunii, și chiar această lumină a lunii, și noi doi sporovăind în poartă, sporovăind despre lucruri eterne, nu am coincis cândva în trecut? Și nu vom reveni cândva în acest loc în lungul drum pe care-l avem de străbătut, în acest lung drum tremurător, nu vom reveni etern? Așa vorbeam eu, și întotdeauna o făceam cu glas șoptit, fiindcă îmi era frică de gândurile mele și de ce se afla dincolo de ele.* Eudem scria, parafrazându-l pe Aristotel, cu vreo trei sute de ani înainte de Cristos: *Dacă este să-i credem pe pitagorici, aceleași lucruri se vor întoarce întocmai și veți fi cu mine din nou, și eu voi repeta această doctrină, și mâna mea se va juca întocmai ca acum cu acest baston, și același lucru se poate spune despre toate lucrurile.* În cosmologia stoicilor, Zeus se hrănește cu lumea: universul este devorat ciclic de focul ce l-a zămislit și renaște din cenușă pentru a repeta o poveste identică. Din nou se combină diversele particule seminale, din nou dau naștere pietrelor, arborilor și oamenilor, ba chiar și virtuților și zilelor,

de vreme ce pentru greci era imposibil un substantiv fără vreun caracter material. Din nou fiecare spadă și fiecare erou, din nou fiecare minuțioasă noapte de nesomn.

Asemenea celorlalte conjecturi din școala Porticului, această presupunere a repetiției generale a căpătat cu timpul o mare răspândire, iar numele ei tehnic, *apokatastasis*, a intrat în Evangheliile (Faptele Apostolilor, III, 21), chiar dacă intenția nu este bine precizată. Cartea a douăsprezecea din *Civitas Dei* de Sfântul Augustin consacră câteva capitole pentru a respinge o doctrină atât de detestabilă. Aceste capitole (pe care le am sub ochi) sunt prea încălcite pentru a putea fi rezumate, dar furia episcopală a autorului lor pare să prefere două motive: unul este fastuoasa inutilitate a acestei roți: celălalt, deriziunea ca Logosul să moară ca un acrobat pe cruce. În reprezentații interminabile. Despărțirile și sinuciderea își pierd demnitatea prin repetiție; Sfântul Augustin trebuie să fi gândit același lucru despre Răstignire. De aceea a respins cu indignare părerea stoicilor și a pitagoricilor. Aceștia presupuneau că știința lui Dumnezeu nu poate înțelege lucruri infinite și trăgeau concluzia că această eternă rotație a procesului lumii îi slujește lui Dumnezeu ca să-l învețe și să se deprindă cu el; Sfântul Augustin își bate joc de zadarnicele lor mișcări de revoluție și afirmă că Iisus este calea cea dreaptă, care ne îngăduie să fugim de labirintul circular al unor asemenea înșelăciuni.

În acest capitol al *Logicii* sale care tratează despre legea cauzalității, John Stuart Mill declară că este de conceput – dar nu adevărată – o repetiție periodică a istoriei și citează „egloga mesianică” a lui Vergiliu:

Jam redit et virgo, redeunt Saturnia regna...

Nietzsche, ca elenist, i-a putut oare ignora pe acești „precursori”? Nietzsche, autorul fragmentelor despre presocratici, a putut oare să nu cunoască o doctrină pe care au învățat-o discipolii lui Pitagora? 1 E foarte greu de crezut – și inutil. Ce-i drept, Nietzsche a indicat, într-o pagină memorabilă, locul precis în care ideea unei eterne reîntoarceri l-a vizitat; o potecă în pădurile din Silvaplana, lângă o uriașă stâncă piramidală, într-o amiază de august a anului

1881 – „la șase mii de picioare de oameni și de timp”. Ce-i drept, această clipă este dintre acelea care-i fac cinste lui Nietzsche. *Clipa nemuritoare*, va scrie, *în care s-a născut în mintea mea gândul eternei reîntoarceri. Datorită acelei clipe eu suport Reîntoarcerea* (*Unschuld des Werdens*, II, 1308). Sunt de părere, totuși, că nu trebuie să postulăm o surprinzătoare ignoranță, nicio confuzie omenească prea omenească între inspirație și amintire, și niciun delict de vanitate. Cheia mea este de caracter gramatical, aș spune aproape sintactic. Nietzsche știa foarte bine că Eterna Reîntoarcere este una dintre fabulele sau spaimile sau diversiunile ce revin neconținut, dar știa totodată că cea mai eficientă dintre persoanele gramaticale este persoana întâi. Pentru un profet, se cuvine să afirmăm răspicat că este singura. A face să decurgă revelația

1 Această perplexitate este inutilă Nietzsche. În 1874. și-a bătut joc de teza pitagorică conform căreia istoria se repetă în mod ciclic. (*Vom Niirzen und Nachieil der Historie*) (Notă din 1953)

lui dintr-un rezumat sau din *Historia philosophiae graeco-ro-inanae* a profesorilor suplitori Ritter și Preller era un lucru imposibil pentru Zaratuștra, din motive de glas și de anacronism, dacă nu pur și simplu tipografice. Stilul profetic nu îngăduie folosirea ghilimelelor, nici invocarea erudită de cărți și autori...

Dacă trupul meu omenesc asimilează trupul de dobitoc al oii, cine ar putea să împiedice mintea omenească să asimileze stări mintale omenești? Atât de mult l-a frământat acest gând și atât de mult l-a pătit, încât eterna reîntoarcere a lucrurilor este a lui Nietzsche și nu a unui mort care nu este altceva decât un simplu nume grecesc. Nu insist mai mult: Miguel de Unamuno a scris cândva o pagină fundamentală despre această adopție a gândurilor.

Nietzsche voia să vadă oameni în stare să suporte nemurirea. Spun acest lucru folosind cuvinte care se află în caietele lui personale, în *Nachlass*, unde a mai însemnat următoarele: *Dacă îți închipui o lungă pace înainte de a renaște, îți jur că judeci greșit. Între ultima clipă a conștiinței și prima licărire a unei vieți noi nu există „niciun timp” – răgazul nu ține mai mult decât ține un fulger, chiar dacă nici bilioane de*

ani nu sunt de ajuns ca să-l măsoare. Dacă lipsește un eu, infinitul poate fi echivalat cu succesiunea.

Înainte de Nietzsche, nemurirea personală era o simplă confuzie a speranțelor, un proiect nebulos. Nietzsche o propune ca pe o datorie și îi conferă luciditatea atroce a unei insomnii. *Faptul de a nu putea dormi* (citesc într-un tratat de Robert Burton) *îi răstignește îndeajuns pe melancolici*, și avem încredințarea că Nietzsche a suportat această răstignire și a fost nevoit să-și găsească salvarea în amarul hidrat de cloral. Nietzsche voia să fie Walt Whitman, voia să se îndrăgostească minuțios de soarta lui. A urmat o metodă eroică: a dezgropat intolerabila ipoteză grecească a eternei repetiții și a început să deducă din acest coșmar mintal un prilej de bucurie. A căutat ideea cea mai îngrozitoare despre univers și a propus-o oamenilor spre delectare. Optimistul laș își închipuie adesea că este nietzschean; Nietzsche îl confruntă cu cercurile eternei reîntoarceri, împrôșcându-l cu disprețul lui.

Nietzsche a scris: *Să nu aspiți la depărtate fericiri și hatâruri și binefaceri, ci să trăiești în așa fel încât să vrei să trăiești din nou, și acest lucru să-l dorești pentru eternitate.* Mauthner obiectează că a atribui cea mai mică influență morală, altfel spus Practică, tezei eternei reîntoarceri înseamnă a tăgădui această teză, fiindcă este ca și cum ți-ai închipui că ceva se poate petrece altfel decât s-a petrecut. Nietzsche ar răspunde că formularea eternei reîntoarceri și larga ei influență morală (adică practică) și frământările lui Mauthner și respingerea frământărilor lui Mauthner sunt tot atâtea momente necesare ale istoriei mondiale, rezultat al mișcărilor atomice. Pe bună dreptate ar putea să repete ceea ce a lăsat scris: *Este de ajuns ca doctrina repetiției circulare să fie probabilă ori posibilă. Imaginea unei simple posibilități ne poate înfiora și reface existența. Câte lucruri nu a schimbat posibilitatea osândirii veșnice!* Iar în alt loc: *În clipa în care se ivește această idee, se modifică toate culorile – și există o altă istorie.*

ni

Uneori ne lasă pe gânduri senzația că „am mai trăit această clipă”. Adepții eternei reîntoarceri ne încredințează că așa este și

cercetează o confirmare a credinței lor în aceste stări de perplexitate. Uită că aducerea-aminte ar implica o noutate, care este negarea tezei, și că timpul ar perfecționa amintirea, până s-ar ajunge la ciclul depărtat în care individul începe să-și prevadă soarta și preferă să se comporte altfel... Nietzsche, de altminteri, nu a vorbit niciodată despre o confirmare mnemotonică a Reîntoarcerii¹.

1 Despre această aparentă confirmare, Nestor Ibarra scrie: „Îl arrive aussi que quelque perception nouvelle nous frappé comme un souvenir, que nous croyons reconnaître des objets ou des accidents que nous sommes pourtant surs de rencontrer pour la première fois. J’imagine qu’il s’agit ici d’un curieux comportement de notre mémoire. Une perception quelconque’s efectue d’abord, mais *sous le seuil du conscient*. U° instant après. Les excitations agissent, mais cette fois nous les recevons *dans le conscient*. Notre mémoire est déclanchée et nous offre bien le sentiment du «déjà vu»; mais elle localise mal ce rappel. Pour en justifier la faiblesse et le trouble, nous lui supposons un considérable recul dans le temps: peut-être le renvoyons-nous plus loin de nous encore. dans le redoublement de quelque vie antérieure. 11 s’agit en réalité d’un passe immédiat: et l’abîme qui nous en sépare est celui de notre distraction”. (... Tot astfel se întâmplă ca unele percepții noi să ne impresioneze ca o amintire, ni se întâmplă să credem că recunoaște^{*11}

Nu a vorbit nici – și acest lucru se cuvine de asemenea subliniat – despre numărul finit al atomilor. Nietzsche tăgăduiește atomii; atomistica nu i se părea altceva decât un model al lumii, făcut exclusiv pentru ochi și pentru înțelegerea aritmetică... Pentru a-și întemeia teza, a vorbit despre o forță limitată, care se desfășoară în timpul infinit, dar incapabilă de un număr nelimitat de variațiuni. A procedat nu fără o anumită perfidie; mai întâi ne previne împotriva ideii unei forțe infinite – „să ne păzim de asemenea orgii ale gândului!” – și apoi concede generos că timpul este infinit Tot astfel îi place să recurgă la Eternitatea Anterioară. De pildă: un echilibru al forței cosmice este imposibil, căci dacă n-ar fi așa, s-ar fi produs deja în Eternitatea Anterioară. Ori dacă nu: istoria universală s-a petrecut de un număr

infini de ori – în Eternitatea Anterioară. Această invocare pare valabilă, dar se cuvine să repetăm că această Eternitate Anterioară (sau *aeternitas a parte ante*, cum au numit-o teologii) nu este altceva decât incapacitatea noastră naturală în ceea ce privește spațiul, astfel încât a invoca o Eternitate Anterioară este la fel de hotărâtor ca și a invoca o Infinitate de Mâna Dreaptă. Voi spune cu alte cuvinte: dacă timpul este infini pentru intuiție, atunci la fel este și spațiul. Această Eternitate Anterioară nu are nimic de a face cu timpul real care se scurge; să ne întoarcem la prima clipă și vom observa că aceasta cere o clipă precedentă, și aceasta, la rândul ei, o altă clipă precedentă, și așa la nesfârșit Pentru a opri acest *regressus in infinitum*, Sfântul Augustin găsește soluția că prima obiecte sau fapte pe care totuși suntem siguri că le întâlnim pentru prima dată. Îmi închipui că aici este vorba de un comportament ciudat al memoriei noastre. Are loc mai întâi o percepție oarecare, dar în *pragul stării conștiente*. Îndată după aceea, excitațiile acționează, dar de data aceasta noi le primim într-o stare conștientă. Memoria noastră se pune lfi mișcare și ne produce un puternic sentiment de «dépà vu»; ea localizează însă greșit acest semnal. Pentru a ne justifica slăbiciunea și tulburarea, presupunem că s-a produs o importantă întoarcere în timp: Ș-ar putea să trimitem acest sentiment chiar dincolo de existența noastră. În dedublarea unei vieți anterioare. Este vorba în realitate de un trecut imediat: iar prăpastia care ne desparte de el este săpată de neatenția noastră.”)

1

I

clipă a timpului coincide cu prima clipă a Facerii – *non în tempore sed cum îempore începit creatio*.

Nietzsche recurge la energie; cea de a doua lege a termodinamicii declară că există procese energetice care sunt ireversibile. Căldura și lumina nu sunt altceva decât forme ale energiei. Este de ajuns să proiectăm o lumină pe o suprafață neagră ca să se transforme în căldură. Căldura, în schimb, nu se va mai întoarce la forma de lumină. Acest experiment, cu aspect inofensiv și lipsit de importanță, anulează „labirintul circular” al Eternei Reîntoarceri.

Prima lege a termodinamicii declară că energia universului este constantă: cea de a doua, că această energie tinde spre incomunicare, spre dezordine, deși cantitatea totală nu scade. Această dezintegrare treptată a forțelor care alcătuiesc universul este entropia. Odată atins maximum de entropie, odată egalate diversele temperaturi, odată exclusă (sau compensată) orice acțiune a unui corp asupra altuia, lumea va fi o întâlnire întâmplătoare de atomi. În centrul profund al stelelor, acest dificil și mortal echilibru a fost dobândii Ca urmare a schimbărilor neconținute, universul întreg va atinge acest echilibru și va fi încremenit și mort.

Lumina se pierde treptat în căldură; universul, clipă de clipă, devine invizibil. Și devine, de asemenea, mai ușor. Cândva, nu va mai fi altceva decât căldură: căldură echilibrată, imobilă, constantă. Atunci va fi mort.

Dintre cărțile consultate pentru însemnările de mai sus, trebuie să le menționez pe următoarele:

Die Unschuld des Werdens, von Friedrich Nietzsche. Leipzi”.

1931. e>

Also sprach Zarathusâra, von Friedrich Nietzsche. Leipzi”.

1892. C’

Introduction in mathematical philosophw by Bertrand Russell.

London, 1919.

The ABC of atoms, by Bertrand Russeli. London, 1927. *the nature of the Physical World*, by A.S. Eddinstoa London

1928. *Die Philosophie der Griechen*, von Dr. Paul Deussea Leipzi°

1919. S

Wörterbuch der Philosophie, von Fritz Mauthner. Leipzig, 1923.

La Ciudad de Dios, por San Agustin. Version de Di az de Bevrall

Madrid, 1922.

trad. A.L

O incertitudine finală, de data asta de ordin metafizic. Chiar acceptând teza lui Zaratuștra, nu reușesc să înțeleg cum ar putea două procese identice să nu se amestece în grămada imensă a evenimentelor. Este de ajuns simpla succesiune, neverificată de

nimeni? În lipsa unui arhanghel special care să țină socoteala, ce înseamnă faptul că străbatem ciclul treisprezece mii cinci sute paisprezece, și nu primul din serie sau numărul trei sute douăzeci și doi cu exponentul două mii? Nimic, pentru practică – ceea ce nu aduce prejudicii gânditorului. Nimic, pentru inteligență – ceea ce este un lucru grav.

Salto Oriental, 1934

TIMPUL CIRCULAR

Mi-am făcut un obicei din a mă întoarce etern la Eterna Reîntoarcere; în aceste rânduri voi încerca (slujindu-mă de câteva pilde istorice) să definesc cele trei moduri fundamentale sub care ni se înfățișează.

Cel dintâi i-a fost atribuit lui Platon. Acesta, în paragraful treizeci și nouă din *Timaios*, afirmă că cele șapte planete, după ce-și vor echilibra vitezele lor diferite, se vor întoarce la punctul inițial de plecare: rotație care alcătuiește anul perfect. Cicero (*Despre nunta zeilor*, cartea a doua) admite că nu este ușor calculul acestei perioade cerești, dar că nu este vorba, cu siguranță, de un termen nelimitat; într-una din operele sale pierdute, stabilește cifra două mii nouă sute cincizeci și patru „din ceea ce noi numim ani” (Tacit: *Dialogul oratorilor*, 16). După moartea lui Platon, astrologia s-a răspândit la Atena. Această știință, cum știe toată lumea, afirmă că soarta oamenilor este guvernată de poziția astrelor. Unii astrologi care n-au examinat fără folos dialogul *Timaios* au formulat acest ireproșabil argument: dacă perioadele planetare sunt ciclice, atunci și istoria universală va fi ciclică; la capătul fiecărui an platonian vor renaște aceiași indivizi și vor avea aceeași soartă. Timpul i-a atribuit lui Platon această ipoteză Lucilio Vanini a scris în 1616: „Din nou Ahile va merge la Troia; vor reînvia ceremoniile și religiile; istoria umană se repetă; nu există nimic acum care să nu mai fi fost cândva; ce a fost va fi iarăși; dar toate acestea în general, nu (cum susține Platon) în particular” (*De admirândis naturae arcanis*, dialogul 52). În 1643, Thomas Browne a declarat într-una din notele la prima carte din *Religio medici*: „Anul lui Platon – *Plato's year* – este un ciclu de veacuri după care toate lucrurile

își vor recăpăta starea dinainte, iar Platon, în școala lui, va explica din nou această doctrină” în cadrul acestui prim mod de a concepe eterna reîntoarcere, argumentul este astrologie.

Al doilea mod este legat de gloria lui Nietzsche, cel mai patetic inventator sau răspânditor al său. Un principiu algebric îl justifică: observația că un număr *n* de obiecte – atomi potrivit ipotezei lui Le Bon, forțe potrivit lui Nietzsche, corpuri simple potrivit comunistului Blanqui – este incapabil să aibă un număr infinit de variațiuni. Dintre cele trei doctrine pe care le-am enumerat, cea mai bine argumentată și cea mai complexă este a lui Blanqui. Acesta, precum Democrit (Cicero: *Probleme academice*, cartea a doua, 40), umple de lumi similare și de lumi nesimilare, nu numai timpul, ci și spațiul interminabil. Cartea lui are un titlu foarte frumos: *L'éternité par les astres*; este din 1872 Mult mai vechi este un laconic dar suficient pasaj din David Hume; se află în *Dialogues concerning natural religion* (1779), pe care și-a propus să le traducă Schopenhauer; după câte știu, nimeni nu l-a valorificat până acum. Îl redau întocmai: „Să nu ne închipuim materia infinită, cum a făcut Epicur, să ne-o închipuim finită Un număr finit de particule nu este susceptibil de transpoziții infinite; într-o durată eternă, toate ordinele și așezările posibile se vor produce într-un număr infinit de ori Lumea aceasta, cu toate detaliile ei, până la cele mai mărunte, a fost elaborată și anihilată și va fi elaborată și anihilată: la infinit” (*Dialogues*, VI).

Despre această serie perpetuă de istorii universale identice Bertrand Russell observa: „Mulți scriitori sunt de părere că istoria este ciclică și că starea prezentă a lumii, cu cele mai mici detalii ale ei, se va întoarce mai devreme sau mai târziu. Cum formulează această ipoteză? Vom spune că starea posterioară este identică celei anterioare; nu putem spune că această stare apare de două ori, fiindcă acest lucru ar postula un sistem cronologic – *since that would imply a system of dating* – pe care ipoteza ni-l interzice. Cazul acesta ar echivala cu acela al unui om care face înconjurul lumii: nu spune că punctul de plecare și punctul de sosire sunt două locuri diferite dar foarte asemănătoare; spune că sunt unul și același loc. Ipoteza că istoria este ciclică se poate

enunța în acest chip: să alcătuim ansamblul uturilor împrejurărilor contemporane cu o împrejurare determinată; în anumite cazuri, întreg ansamblul se precedă pe sine însuși” (*An Inquiry into Meaning and Truth*, 1940, p. 102).

Ajung la al treilea mod de a interpreta eternele repetiții; cel mai puțin înfricoșător și melodramatic, dar și singurul imaginabil. Vreau să vorbesc despre concepția ciclurilor similare, nu remice. Este cu neputință să alcătuim catalogul infinit al

1

autorităților în materie: mă gândesc la zilele și nopțile lui

Brahma; la perioadele al căror ceas imobil este o piramidă, extrem de lent tocită de aripa unei păsări, care o atinge o dată la o mie și unu de ani; la oamenii lui Hesiod, care degenerază de la aur la fier, la lumea lui Heraclit, care este zămislită din foc și pe care ciclic o devorează focul; la lumea lui Seneca și a lui

Crisipo, la anihilarea ei prin foc, la înnoirea ei prin apă; la cea de a patra bucolică a lui Vergiliu și la splendidul ecou pe care-l are la Shelley; la Ecleziașt; la teozofi; la istoria decimală pe care a conceput-o Condorcet, la Francis Bacon și la Uspenski; la Gerald

Heard, la Spengler și la Vico; la Schopenhauer, la Emerson; la

First Principles de Spencer și la *Eureka* lui Poe... Dintr-o asemenea bogăție de mărturii, fie-mi îngăduit să copiez una, de

Marcus Aurelius: „Chiar dacă anii vieții tale ar fi trei mii sau de zece ori trei mii, adu-ți aminte că nimeni nu pierde altă viață decât cea pe care o trăiește acum, nici nu trăiește alta decât cea pe care o pierde. Termenul cel mai lung și cel mai scurt sunt, prin urmare, egale. Prezentul este al tuturor; să mori înseamnă să pierzi prezentul, care este un răgaz foarte scurt. Nimeni nu pierde trecutul, nici viitorul, fiindcă nimănui nu i se poate lua ceea ce nu are. Amintește-ți că toate lucrurile se rotesc și iarăși se rotesc pe aceleași orbite și că pentru privitor este totuna dacă le vede un veac sau două sau la nesfârșit” (*Reflexiões*, 14).

Dacă citim cu oarecare seriozitate rândurile de mai sus (*id est*, dacă ne hotărâm să nu le socotim un simplu îndemn sau o concluzie

moralizatoare), vom vedea că declară, ori presupun, două idei interesante. Cea dintâi: negarea realității trecutului și a viitorului. O enunță acest pasaj din Schopenhauer: „Forma de apariție a voinței este numai prezentul, nu trecutul, nici viitorul: acestea nu există decât pentru judecată și pentru înlănțuirea logică a proceselor de conștiință, supuse principiului rațiunii-Nimeni nu a trăit în trecut, nimeni nu va trăi în viitor, prezentul este forma oricărei vieți” (*Lumea ca voință și reprezentare*, volumul întâi, 54). Cea de a doua: negarea, precum Ecleziaștul, a oricărei noutăți. Ipoteza că toate experiențele omului sunt (într-un anumit fel) analoage poate părea, la prima vedere, o simplă sărăcie a lumii.

Dacă soarta lui Edgar Allan Poe, cea a vikingilor, cea a lui Iuda Iscarioteanul și cea a cititorului meu sunt în chip tainic aceeași soartă – singura soartă posibilă –, atunci istoria universală este istoria unui singur om. În realitate, Marcus Aurelius nu ne impune această simplificare enigmatică. (Eu mi-am 'n

chipult mai demult o povestire fantastică, în genul lui Leon Bloy; un teolog își consacră întreaga viață luptei cu inițiatorul unei erezii; îl biruie în complicate polemici, îl denunță, îl arde pe rug: ajuns în Cer, descoperă că pentru Dumnezeu ereticul și el alcătuiesc o singură persoană.) Marcus Aurelius afirmă analogia, nu identitatea, nenumăratelor destine individuale. Afirmă că orice interval de timp – un veac, un an, o singură noapte, poate și neînțelesul prezent – cuprinde integral istoria. În forma ei extremă, această ipoteză poate fi ușor respinsă: o aromă diferă de altă aromă, zece minute de durere fizică nu sunt totuna cu zece minute de algebră. Aplicată la perioade mari, la cei șaptezeci de ani pe care Cartea Psalmilor ni-i atribuie, ipoteza este verosimilă sau tolerabilă. Se reduce la a afirma că numărul percepțiilor, al emoțiilor, al gândurilor, al vicisitudinilor omenești este limitat, și că îl vom epuiza înainte de a ajunge la clipa morții. Marcus Aurelius repetă: „Cine a privit prezentul a privit toate lucrurile; cele care s-au petrecut în trecutul nepătruns, precum și cele care se vor petrece în viitor” (*Reflexiones*, cartea a șaptea, 37).

— În vremuri de avânt, presupunerea că existența omului este o

cantitate constantă, invariabilă, ne poate întrista sau irita; în vremuri de decădere (ca acestea), este făgăduința că niciun oprobriu, nicio calamitate, niciun dictator nu ne va putea împuțina trad. A.L

TRADUCĂTORII CELOR

O MIE ȘI UNA DE NOPTI

1. Căpitanul Burton

La Triest, în 1872, într-un palat cu statui umede și lucrări de salubritate deficiente, un domn cu fața însemnată de o cicatrice africană – căpitanul Richard Francis Burton, consul englez – a dus la bun sfârșit o faimoasă traducere a cărții *Quitab alif laila un laila*, pe care creștinii o mai numesc și *o mie și una de nopți*. Unul din scopurile tainice ale lucrării sale era anihilarea altui domn (tot cu o barbă întunecată de maur și tot trecut prin multe), care alcătuia în Anglia un vast dicționar și care a murit înainte de a fi anihilat de Burton. Acesta era Eduard Lane, orientalistul, autor al unei versiuni extrem de scrupuloase a celor *o mie și una de nopți*, care a înlocuit o altă versiune, aparținând lui Galland. Lane a tradus împotriva lui Galland, Burton împotriva lui Lane; pentru a-l înțelege pe Burton, trebuie să înțelegem mai întâi această dinastie de vrăjmași încep cu întemeietorul. Se știe că Jean Antoine Galland era un arabist francez care a adus de la Istanbul o colecție de monede adunate cu multă răbdare, o monografie despre răspândirea cafelei, un exemplar arab al *Nopților* și pe deasupra un maronit, cu o memorie nu mai puțin inspirată decât a Șeherezadei. Acestui obscur consilier – al cărui nume nu vreau să-l dau uitării, și se spune că este Hanna – îi datorăm câteva povești fundamentale, pe care originalul nu le cunoaște; povestea lui Aladin, povestea celor patruzeci de hoți, povestea prințului Ahmed și a zânei Peri Banu, povestea lui Abulhasan cel care doarme treaz, povestea aventurii nocturne a lui Harun Alrașin, povestea celor două surori pizmașe pe sora lor mai mică. Este de ajuns simpla enumerare a acestor nume pentru a evidenția faptul că Galland stabilește un canon, încorporând povești pe care timpul le va face indispensabile și pe care traducătorii de după el – dușmanii lui – nu vor îndrăzni să le omită.

Mai există un fapt incontestabil. Cele mai faimoase și fericite

elogii ale celor *o mie și una de nopți* – al lui Coleridge, al lui Thomas de Queney, al lui Stendhal, al lui Tennyson, al lui Edgar Allan Poe, al lui Newman – sunt elogiile unor cititori ai traducerii lui Galland. S-au scurs de atunci două sute de ani și s-au făcut zece traduceri mai bune, dar cititorul din Europa sau din America de Nord și cea de Sud care se gândește la *o mie și una de nopți* se gândește negreșit la această primă traducere. Epitetul *noptatic* aplicat celor *o mie și una de nopți* (*noptos* ar păcătui printr-un iz creol, iar *nocturn* prin divergență) nu are nimic de a face cu eruditele obscenități ale lui Burton sau ale lui Mardrus, și se potrivește în schimb de minune cu giuvaierurile și magiile lui Antoine Galland.

Examinată cuvânt cu cuvânt, versiunea lui Galland este cea mai prost scrisă dintre toate, cea mai mincinoasă și mai slabă, dar a fost cea mai bine citită. Cei care au stabilit cu ea o relație de intimitate s-a cunoscut fericirea și uimirea Orientalismul ei, care acum ni se pare frugal, i-a speriat pe toți cei care prizau tabac și puneau la cale o tragedie în cinci acte. Douăsprezece volume desăvârșite au apărut între 1707 și 1717, douăsprezece volume citite de nenumărate persoane și traduse în cele mai diverse limbi, inclusiv hindi și arabi Noi, simpli cititori anacronici din secolul XX, percepem în ele savoarea dulceagă a secolului al XVII-lea, nu aroma orientală de mult pierdută care în urmă cu două sute de ani constituiau noutatea și gloria lor. Nimeni nu este vinovat de ratarea acestei întâlniri, și cel mai puțin dintre toți, Galland. Uneori neajunsurile provin din schimbările care se produc în evoluția limbii. În prefața la o traducere germană a celor *o mie și una de nopți*, Weil socotește că este o greșală de neiertat a lui Galland faptul că negustorii au grijă să ia cu ei o „valiză de curmale” atunci când povestea îi silea să străbată deșertul S-ar putea argumenta că la 1710 menționarea curmalelor era de ajuns pentru a șterge imaginea valizei, dar nici nu este nevoie de acest argument: *valise*, pe atunci, era un soi de *desagă*.

Galland a fost țință și pentru alte atacuri. Într-un fel de Panegiric cam buimac ce supraviețuiește în *Morceaux choisis* din 1921, Andre Gide condamnă necuviințele lui Antoine Galland, pentru a putea trece

cu vederea (cu o candoare cu mult superioară reputației sale) literalitatea lui Mardrus, atât de *fin de siècle* pe cât este Galland marcat de veacul al XVIII-lea, și mult „iai infidel.

23!

Rezervele lui Galland sunt moderne; i le inspiră decența, nu morala. Copiez câteva rânduri din pagina a treia a *Noptilor* lui: // *alia droit à l'appartement de cette princesse, qui, ne s-attendant pas a le recevoir, avait recu dans son Ut un des derniers officiers de sa maison.* (S-a dus fără zăbavă în iatacul prințesei, care, cum nu se aștepta ca el să vină, primise în patul ei pe una din slugile casei.) Burton concretizează identitatea acestui nebulos „officier”: un bucătar tuciuriu și slinos, plin de funingine și de grăsimea de la bucătărie. Amândoi, fiecare în felul lui, deformează: originalul este mai puțin ceremonios decât versiunea lui Galland și mai puțin unsuros decât Burton. (Efecte ale buneii-cu-viințe: în măsurata proză a celui dintâi, împrejurarea *recevoir dans son Ut* este suficient de brutală.)

După nouăzeci de ani de la moartea lui Antoine Galland. se naște un alt traducător al *Noptilor*: Eduard Lane. Biografia lui nu omit să repete că este fiul doctorului Theophilus Lane, beneficiarul unei prebende la Hereford. Acest dat privitor la naștere (și teribila Formă pe care o evocă) este poate suficient Arabizatul Lane a petrecut cinci ani de studii asidue la Cairo, „aproape exclusiv între musulmani, vorbind și ascultând limba lor, supunându-se obiceiurilor musulmane cu cea mai mare grijă și fiind primit de toți ca un egal al lor”. Totuși, nici nopțile înstelate ale Egiptului, nici îmbelșugata și neagra cafea cu semințe de cardamon, nici frecventele discuții literare cu înțelepții cunoscători ai legii, nici veneratul turban de muselină, nici obiceiul de a lua mâncarea cu degetele nu l-au făcut să uite pudoarea lui britanică, delicata singurătate centrală a stăpânilor lumii. De aici provine faptul că extrem de erudita lui versiune a *Noptilor* este (ori pare să fie) pur și simplu o enciclopedie a evaziunii. Originalul nu este voit obscen; Galland corectează stângăciile cam grosolane pentru că le socotește de prost gust Lane le caută și le urmărește ca un inchiizitor. Probitatea lui nu încheie niciun armistițiu cu tăcerea: preferă un alarmat cortegiu de

note tipărite cu un corp mărunț de litere, în care strecoară bârfeli ca acestea: *Țin sub tăcere un episod dintre cele mai reprobabile. Suprim o explicație respingătoare. Aici urmează un rând prea grosolan pentru a fi tradus. Sunt nevoit să suprim o altă snoavă. De aici încep o serie de omisiuni. Aici urma povestea despre sclavul Bujait, cu totul nepotrivită pentru a fi tradusă.* Mutilarea nu exclude moartea: există povești respinse în întregime, „fiindcă nu pot fi purificate fără a fi distruse”. Această repudiere responsabilă și totală nu mi se pare lipsită de logică: subterfugiul puritan este obiectul dezaprobării mele. Lane este un virtuos al subterfugiului, un neîndoielnic precursor al celor mai ciudate pudori ale Hollywoodului. Notele îmi pun la dispoziție câteva exemple concludente. În noaptea 391, un pescar îi dă un pește regelui regilor, iar acesta vrea să știe dacă este parte bărbătească sau parte femeiască; i se răspunde atunci că e hermafrodit. Lane izbutește să atenueze această discuție nepotrivită, traducând că regele a întrebat din care specie făcea parte peștele și că istețul pescar i-a răspuns că aparține unei specii mixte. În noaptea 217, este vorba despre un rege cu două neveste, care se culca o noapte cu una și noaptea următoare cu cealaltă, și astfel au trăit fericiți. Lane elucidează fericirea acestui monarh, spunând că se purta cu cele două femei „cu imparțialitate”... O explicație ar putea fi faptul că opera lui era destinată pentru „măsuța din salon”, centru de lectură unde nu era îngăduit să-i scandalizezi pe cititori, ci numai să le procuri subiecte pentru o conversație decentă.

Este de ajuns cea mai piezișă și trecătoare aluzie carnală, pentru ca Lane să-și uite cinstea și să caute tot felul de ocolișuri și ascunzișuri în afară de aceasta, nu poți găsi la el nicio greșeală. În afară de momentele când nu poate rezista acestei tentații, Lane dă dovadă de o admirabilă veracitate. Este lipsit de intenția de a modifica în vreun fel textul, ceea ce este un mare avantaj. Nu-și propune să sublinieze culoarea locală de barbarie a *Noptilor* precum căpitanul Burton, nici, dimpotrivă, să o uite și să o atenueze, precum Galland. Acesta îi îmblânzea pe arabii săi, pentru a nu-i face să se compromită iremediabil la Paris printr-o notă discordantă; Lane este agarean în chipul cel mai minuțios cu putință. Galland nesocotea orice precizie

textuală; Lane justifica interpretarea fiecărui cuvânt îndoielnic. Galland invoca un manuscris nevăzut de nimeni și pe un maronit mort; Lane indică întotdeauna ediția și pagina Galland nu poartă grija notelor, Lane îngrămădește un haos de lămuriri, care, dacă ar fi ordonate, ar alcătui un volum independent să facă ceva diferit: aceasta este norma pe care i-o impune precursorul lui. Lane o va duce la îndeplinire: îi va fi de ajuns să nu rezume originalul.

Frumoasa discuție dintre Newman și Arnold (1861-62), mai vrednică de aducere-aminte decât cei doi interlocutori, ne oferă ample reflecții despre cele două modalități generale de a traduce. Newman apără modul literal, reținerea tuturor particularităților verbale; Arnold, în schimb, severa eliminare a detaliilor care ne distrag ori ne rețin peste măsură. Atitudinea aceasta ne poate procura plăcerile uniformității și gravității, pe când cea dintâi ne prilejuiește plăcerea unor continue și mici uimiri. Amândouă sunt mai puțin importante decât traducătorul și deprinderile lui literare. A traduce spiritul este o intenție atât de enormă și de fantomatică, încât poate trece drept inofensivă; a traduce litera, o precizie atât de extravagantă, încât nu există niciun risc că cineva ar încerca să o ducă la îndeplinire. Mai gravă decât aceste intenții infinite este conservarea sau suprimarea anumitor detalii; iar și mai gravă decât aceste preferințe și omisiuni amnezice este trădarea mișcării sintactice. Mișcarea lui Lane este plăcută, cum se și cuvenea pentru ambianța distinsă căreia îi era destinată. În vocabularul său se simte că este rezervat față de cuvintele latinești, pe care le acceptă cu mare zgârcenie, rămânând insensibil la virtutea conciziei pe care acestea o ilustrează atât de bine. Este distrat: îi paginile preliminară ale traducerii lui folosește adjectivul *romantic*, ceea ce este un soi de futurism în gura unui musulman bărbos din veacul al XII-lea. Uneori lipsa de sensibilitate în este prielnică, fiindcă îi îngăduie să intercaleze cuvinte simple într-un paragraf nobil, cu un succes involuntar. Exemplul cel mai convingător pentru această cooperare de cuvinte eterogene este probabil cel pe care-l reproduc: *And in this palate is the last information respecting lords collected in the dust.*

Alt exemplu poate fi această evocare: *Pentru Cel viu care nu moare și nici nu va muri, pentru numele Celui căruia îi aparțin gloria și permanența*. De la Burton – pe alocuri precursor al întotdeauna fabulosului Mardrus – m-aș aștepta la asemenea întorsături de fraze specific orientale; la Lane ele sunt atât de rare, încât trebuie să presupunem că sunt involuntare, adică spontane.

Scandaloasa bună-cuviință a versiunilor lui Galland și Lane a provocat un gen de glume pe care toată lumea se simte obligată să le repete. Nici eu n-am putut să încalc această tradiție. Se știe prea bine că n-au avut curajul să redea cuvintele nefericitului care a văzut Noaptea Puterii, nici blestemele unui gunoier din veacul al XIII-lea înșelat de derviș, nici obiceiurile Sodomei. Se știe prea bine că au dezinfectat *Noaptea*.

Detractorii susțin că procesul acesta anihilează sau distruge ingenuitatea fermecătoare a originalului. Părerea lor este eronată: cartea celor *o mie și una de nopți* nu este (sub aspect moral) ingenuă; este o adaptare a unor povești mai vechi pentru gustul necioplit și mitocănesc al claselor mijlocii din Cairo. În afară de poveștile pilduitoare din Sendebâr, pasajele lipsite de pudoare din *o mie și una de nopți* n-au nimic de a face cu libertatea stării para”diziace. După părerea editorului, poveștile acestea au fost scrise cu scopul de a provoca hohote de râs; eroii lor nu depășesc niciodată condiția de hamali, cerșetori sau eunuci Vechile povești de dragoste ale culegerii, cele care povestesc întâmplări din Deșert sau din orașele Arabiei, nu sunt obscene, cum nu este, de altminteri, niciuna din producțiile literaturii preislamice. Sfat pătimăș și triste, iar unul dintre motivele lor preferate este moartea din dragoste, această moarte pe care una din sentințele învățaților a declarat-o nu mai puțin sfântă decât moartea martirului care-și mărturisește credința... Dacă acceptăm acest argument, atunci sfielile lui Galland și ale lui Lane ni se pot părea restituiri ale unei redactări străvechi îmi trece prin minte o pledoarie și mai buni să ocolești pasajele erotice ale originalului nu este o vină dintre acelea pe care Domnul nu le iartă, atunci când obiectivul primordial este să sublimezi ambianța magică. Să propui oamenilor un

nou *Decameron* este o întreprindere comercială ca atâtea altele; să le propui un *Ancient mariner* sau un *Băteau ivre* este cu totul altceva. Littmann observă că *o mie și una de nopți* este, înainte de toate, un repertoriu de minuni. Acreditarea generală a acestei păreri în toată lumea occidentală este opera lui Galland. Asupra acestui fapt nu trebuie să existe nicio îndoială. Mai puțin fericiți decât noi, arabii spun că nu pun mare preț pe original: ei cunosc prea bine oamenii, obiceiurile, talismanele, pustiurile și demonii pe care aceste povești ni le dezvăluia într-un anumit loc al operei lui, Rafael Cansinos Assens ne dă asigurarea că poate saluta stelele în paisprezece limbi clasice și moderne. Burton visa în șaptesprezece limbi și spune că stăpânea treizeci și cinci: semite, dravidiene, indo-europene, etiopiene... Această avuție nu epuizează definiția omului: este o trăsătură în concordanță cu celelalte, la fel de excesive. Nimeni nu este mai puțin expus decât el să fie luat drept țintă a glumei, repetate în *Hudibras*, în care sunt luați peste picior învățații în stare să nu spună absolut nimic în mai multe limbi: Burton era un om care avea multe de spus, iar cele șaptezeci și două de volume ale scrierilor lui vorbesc de la sine. Amintesc câteva titluri la întâmplare: *Goa și Munții Albaștri*, 1851; *Sistem de exerciții de baionetă*, 1853; *Relatare personală a unui pelerinaj la Medina*, 1855; *Regiunile lacustre ale Africii Ecuatoriale*, 1860; *Orașul Sfinților*, 1861; *Exploatarea podișurilor din Brazilia*, 1869; *Despre un hermafrodit din Insulele Capului Verde*, 1869; *Scrisori de pe câmpurile de lupta Qle Paraguayului*, 1870; *Ultima Thule sau o vară în Islanda*, 1875; *P? Coasta de Aur în căutarea aurului*, 1883; *Cartea Spadei* (primul volum), 1884; *Grădina înmiresmată Najzaul* – operă postumă, azvârlită în foc de Lady Burton, împreună cu o *Culegere de epigrame inspirate de Priap*. Scriitorul ne îngăduie să-l cunoaștem prin intermediul acestui catalog: căpitanul englez care avea pasiunea geografiei și a nenumăratelor chipuri de a fi om, a nenumăratelor chipuri pe care le cunosc oamenii. Nu-i voi întina amintirea, asemuindu-l cu Morand, un domn bilingv și sedentar care urcă și coboară la nesfârșit cu ascensoarele unui identic hotel internațional și care se simte cuprins de venerație în fața unui cufăr... Burton, deghizat în afghan, a mers în pelerinaj la toate orașele

sfinte ale Arabiei; glasul lui îi ceruse Domnului să nu îngăduie ca oasele și pielea lui, trupul lui care suportase durerea și sângele lui să ajungă în focul Mâniei și Dreptății; gura lui, uscată de *samiin*, depusese un sărut pe aerolitul adorat la Caaba Această aventură este celebră: dacă s-ar fi aflat că un netăiat-unprejur, un nazarinean, a profanat sanctuarul, l-ar fi așteptat cu siguranță moartea Mai înainte, îmbrăcat cu veșminte de derviș, practicasese medicina la Cairo – nu fără a o alterna cu prestidigitația și magia, pentru a câștiga încrederea bolnavilor. În 1858 condusese o expediție la izvoarele secrete ale Nilului, însărcinare care l-a făcut să descopere lacul Tanganika în această călătorie l-a chinuit o febră foarte mare; în 1855 somalezii i-au împuns obraji cu o lance. (Burton venea din Harrar, care era un oraș interzis pentru europeni, aflat în interiorul Abisiniei) Nouă ani mai târziu, a încercat teribila ospitalitate a ceremonioșilor canibali din Dohomey; la întoarcerea lui, n-au lipsit zvonurile (poate răspândite și cu siguranță încurajate chiar de el, că „mâncase cărnuri ciudate” – precum omnivorul proconsul al lui Shakespeare¹. Evreii.

Mă refer la Marcus Aurelius invocat de apostrofa lui Caesar.

...on the Alps.

It is reported, thou dilist cat strânge flesh Which some diddie to look on...

În aceste rânduri, cred că se poate întrezări un reflex inversat al mitului zoologic al vasiliscului, șarpe cu privirea ucigătoare. Pliniu (*Historia natural*, cartea a opta, paragraful 33) nu ne spune nimic despre aptitudinile postume ale acestui ofidian, dar conjuncția acestor două idei: a privi și „muri (*vedi Napoli, e poi mori*)” trebuie să-l fi influențat pe Shakespeare.

Privirea vasiliscului era otrăvitoare; Divinitatea. În schimb, poate ucide cu strălucirea ei – simpla iradiere a manei cerești. Vederea directă a lui Dumnezeu este intolerabilă. Moise își acoperă fata pe muntele Horeb, fiindcă i-a fost frică să-l vadă pe Dumnezeu; Hakim, profetul din Corasam: a folosit patru văluri de mătase albă pentru a nu-i orbi pe oameni. Cf. > Isaia, VI, 5, și Regii, XIX, 13.

democrația, Ministerul Afacerilor Externe și creștinismul erau

țintele urii lui neîmpăcate; Lordul Byron și Islamul, obiectele venerației lui Din solitara meserie a scrisului făcuse o îndeletnicire cutezătoare și plurală; se apuca de lucru în zori, într-un vast salon multiplicat de unsprezece mese, fiecare dintre ele cu material pentru o carte – și pe câte una cu o crenguță de iasomie într-un pahar cu apă A inspirat ilustre prietenii și iubiri: printre, primele este vrednică de pomenit prietenia cu Swinburne, care i-a dedicat cea de a doua serie din *Poems and Ballads* – în *recognition of a friendship which I must always count among the highest honours of my life* – și care i-a plâns moartea în multe strofe. Om al cuvântului și al faptei vitejești, Burton și-ar fi putut însuși pe bună dreptate acele cuvinte de mândrie din *Dhxmxd* lui Almotanabî:

Pustiul, calul, noaptea mă cunosc. Și spada, dar și prietenul și pana.

Se poate lesne băga de seamă că nu am respins acele trăsături ale lui Richard Burton pe care, fără vreo diminuare a fervoarei, le patern socoti legendare, de la antropofagul *amateur* la poliglotul adormit Motivul este limpede: Burton din legenda lui Burton este traducătorul *Noptilor*. Am exprimat odată bănuiala că distincția radicală dintre poezie și proză constă în expectativa foarte diferită a celui care le citește: prima presupune o intensitate care nu este tolerată în cea de a doua Ceva asemănător se întâmplă cu opera lui Burton: are un prestigiu cu care nu a reușit să se ia la întrecere niciun arabist Posedă toate punctele de atracție ale lucrurilor interzise. Este vorba despre o singură ediție, limitată la o mie de exemplare pentru cei o mie de abonați la *Burton Club*, și există o clauză judiciară prin care este interzisă o nouă ediție. (Reeditarea datorată lui Leonard C. Smithers „omite anumite pasaje de prost gust, care nu vor fi deplânse de nimeni”; selecția reprezentativă a lui Bennett Cerf – care simulează că ar și integrală – utilizează acel text purificat) Mă hazardez într-o hiperbolă: a parcurge cele *o mie și una de nopți* în traducerea lui Sir Robert nu este mai puțin incredibil decât a le parcurge „transpuse literalmente din arabă și comentate” de Sinbăd Marinarul.

Problemele pe care Burton le-a rezolvat sunt nenumărate, dar o

ficțiune convenabilă le poate. reduce la trei: a-și justifica și spori reputația de arabist; a se deosebi în mod vădit de Lane; a zi interesul oamenilor distinși din Marea Britanie a veacului recut cu versiunea scrisă a unor povești musulmane din veacul al treisprezecelea, transmise pe cale orală. Primul dintre aceste țeluri era poate incompatibil cu cel de al treilea; al doilea l-a făcut să comită o gravă greșală, pe care o voi dezvălui în continuare. În *o mie și una de nopți* sunt cuprinse sute de distihuri și cântece; Lane (incapabil să mintă, în afară de scenele care înfățișează poftele trupului) le tradusese cu precizie, într-o proză comodă. Burton era poet: în 1880 tipărise volumul intitulat *Caside*, o rapsodie evoluționistă; Lady Burton l-a socotit întotdeauna cu mult superior volumului *Rubaiyat* de Fitz Gerald... Soluția „prozaică” a rivalului său nu putea decât să-l indigneze, și a optat pentru o transpunere în versuri englezești – procedeu din capul locului nefericit, deoarece contravenea propriei sale norme, care îi impunea o literalitate totală. Auzul a fost, de altminteri, aproape la fel de tare jignit ca și logica. S-ar putea ca acest catren să se numere printre cele mai izbutite din câte a cizelat:

A night whose stars refused to run their course, A night of those which never seem outworn: Like Resurrection-day, of longsome length To him that watched and waited for the morn.

Se prea poate ca cel mai rău să nu fie acesta:

A sun on wand in knoll of sand she showed, Ciad in her crimson-hued chemise: Of her lips honey-dew she gave me drink And with her rosy cheeks quenched fire she set.

Am menționat deosebirea fundamentală dintre auditoriul dintru început al poveștilor și clubul abonaților lui Burtoa Cei dintâi erau vagabonzi, flecari, analfabeți, bănuitori cum nu se mai poate față de clipa prezentă și creduli în fața minunilor trecutului; aceștia din urmă erau niște domni distinși din West End, înclinați spre dispreț și erudiție, dar nepregătiți pentru spaimă și hohote de râs. Cei dintâi prețuiau faptul că balena

1 Este memorabilă, de asemenea, această variațiune a motivelor din Abulbeca din Ronda și Jorge Manrique:

*Where is the wight who peopled in the post Hind-land and Sind;
and there the tyrant played?...*

moare auzind strigătul omului; aceștia din urmă, faptul că existau oameni în stare să creadă că strigătul acela putea să provoace moartea Minunilor din text – fără îndoială suficiente la Kordofan sau la Bulak, unde erau propuse ca adevăruri – riscau să pară prea puține în Anglia (Nimeni nu cere ca adevărul să fie verosimil ori să-l cucerească pe loc cu ingeniozitatea lui; puțini cititori ai *Vieții și Corespondenței* lui Karl Marx pretind indignați să afle în ele simetria *Contrarimelor* lui Toulet ori severa precizie a unui acrostih.) Ca să nu-și piardă cititorii, Burton a făcut o mulțime de note explicative „despre obiceiurile musulmanilor”. Se poate afirma că Lane pregătise terenul Veșminte, viața de zi cu zi, practici religioase, arhitectură, referiri la istorie sau la Coran, jocuri, arte, mitologie – toate acestea erau elucidate în cele trei volume ale incomodului precursor. Lipsea, cum era de așteptat, aspectul erotic. Burton (care își încercase condeiul scriind un raport foarte personal despre bordelurile din Bengal) era în stare mai bine ca oricine să umple acest gol. Un exemplu grăitor al leneșelor delectări la care a ajuns este o nota arbitrară din volumul al șaptelea, nostim intitulată în cuprins *capotes melancoliques. Edinburgh Review* l-a acuzat să scrie pentru scursurile societății; Enciclopedia Britanică a decis că o traducere integrală era inadmisibilă și că versiunea lui Edward Lane „continua să fie nedepășită pentru cine dorea o lectură cu adevărat serioasă”. Nu trebuie să ne indigneze prea tare această obscură teorie a superiorității științifice și documentare a expurgării: Burton savura plăcerea de a provoca aceste mâinii. De altfel, atât de puțin variatele variațiuni ale iubirii fizice nu epuizează motivele de atracție ale comentariului său. Acesta este enciclopedic și minuțios, iar interesul pe care-l trezește este în raport invers proporțional cu necesitatea lui. Astfel, volumul al șaselea (pe care-l am sub ochi) include vreo trei sute de note, dintre care se cuvine să le pomenim pe următoarele: o condamnare a închisorilor și o pledoarie pentru pedepsele corporale și amenzi; câteva exemple ale respectului islamic pentru pline; o legendă despre părul care-i creștea pe picioare reginei

Belkis; o enumerare a celor patru culori emblematice ale morții; o teorie și practică orientală a neregnoștinței; un expozeu despre blana Urcată, care le place foarte mult îngerilor și bărbătușului de codobatură; un rezumat al mitologiei tainicei Nopti a Puterii sau opt a Noptilor, o demascare a superficialității lui Andrew ang; o diatribă împotriva regimului democratic; un inventar al „urnelor lui. Mahomed, pe Pământ, în Foc și în Grădină; o mențiune a poporului amalecit, cu oameni înalți și care trăiesc mult; o informație despre părțile rușinoase ale trupului musulmanilor, care la bărbat țin de la buric până la călcâi, iar la femeie din cap până-n picioare; un elogiu al celebrei fripturi *așa o făcută de gaucho* argentinian; o avertizare despre plăcerile „echitației” când nu călărești un dobitoc, ci tot o făptură umană ca și tine; un grandios proiect de a încrucișa maimuțe cinocefale cu femei și a obține astfel o subrasă de buni proletari. La cincizeci de ani, omul a acumulat gingășii, ironii, obscenități și o mulțime de anecdote; Burton le-a deșertat în notele lui.

Rămâne problema fundamentală. Cum să-i distrezi pe domnii din secolul douăzeci cu romanele foileton din veacul al treisprezecelea? E prea bine cunoscută sărăcia stilistică a *Noptilor*. Burton chiar vorbește odată despre „tonul sec și comercial” al prozatorilor arabi, spre deosebire de excesul retoric al perșilor; Littmann, traducătorul cel mai recent, își face muștrări de cuget pentru faptul că a înserat cuvinte ca *întrebă, ceru, răspunse*, în cinci mii de pagini care nu cunosc altă formulă decât *zise*, invocată invariabil. Burton folosește cu dărnicie substituțiile de acest fel. Vocabularul lui nu este mai puțin variat decât notele. Arhaismul stă alături de cuvântul argotic, jargonul pușcăriașilor sau al marinariilor se împletește cu termenii tehnici. Nu se rușinează de glorioasa hibridație a limbii engleze; nici repertoriul scandinav al lui Morris, nici cel latinesc al lui Johnson nu întrunesc încuviințarea lui, ci doar întâlnirea și împletirea amândurora. Neologismele și cuvintele străine te întâmpină la tot pasul: *castrato, inconsequence, hauteur, în gloria, bagnio, langue fourree, pundonor, vendetta, Wazir*. Fiecare din aceste cuvinte este desigur judicios folosit, dar intercalarea lor implică o măsluire. O

măsluire importantă, deoarece aceste năzbâtii verbale – și altele sintactice – înviorază cursul uneori obositor al *Noptilor*. Burton le gospodărește cu chibzuință: la început traduce grav *Sulayman, Son of David* (*on the twain he peace!*); apoi – când acest suveran ne este familiar – îl coboară la numele *Solomon Davidson*. Dintr-un rege care pentru ceilalți traducători este „regele Samarcandului în Persia” face *a King of Samarcand în Barbarian-land*; dintr-un cumpărător care pentru ceilalți este „coleric” face *a man of wrath*. Și asta nu e totul: Burton rescrie integral – cu adaos de amănunte circumstanțiale și trăsături fiziologice – povestea introductivă și încheierea. Inaugurează astfel, puțin înainte de 1885, un procedeu a cărui desăvârșire (sau al cărui *reductio ad absurdum*) o vom întâlni mai târziu la Mardrus. Întotdeauna un englez este mai intemporal decât un francez: eterogenul stil al lui Burton s-a învechit mai puțin decât stilul lui Mardrus, pe care îl putem data cu precizie.

2. Doctorul Mardrus

Ce destin paradoxal a avut Mardrus! I se atribuie virtutea morală de a fi traducătorul cel mai fidel a celor *o mie și una de nopți*, carte de o admirabilă senzualitate, cândva ascunsă cumpărătorilor de buna educație a lui Galland sau de fandoselile puritane ale lui Lane. Este lăudat pentru geniala literalitate a versiunii lui, ce pare a fi deplin demonstrată de inapelabilul subtitlu *Versiune literală și completă a textului arab* și pentru inspirația de a o numi *Cartea celor o mie de nopți și o noapte*. Povestea acestui nume este edificatoare; o putem aminti înainte de a examina traducerea lui Mardrus.

Cartea lui Masudfi intitulată *Pășuni de aur și mine de pietre prețioase* descrie o culegere care poartă numele *Hezâr Afsane*, cuvinte persane al căror sens exact este *o mie de aventuri*, dar pe care lumea le-a botezat *o mie de nopți*. Un alt document din veacul al X-lea, *Fihrist*, narează povestea introductivă a seriei: jurământul dezolat al regelui care în fiecare noapte se cunună cu o fecioară, după care poruncește slujitorilor să-i taie capul în zori, și iscusința Șeherazadei care îl încântă cu povești minunate, până când pe nesimțite trec o mie de nopți, iar ea i-l arata pe fiul lor. Această invenție – cu mult superioară

celor analoage de mai târziu, cum sunt bunăoară cavalcada pioasă a lui Chausser sau epidemia lui Giovanni Boccaccio – se spune că este posterioară titlului, și că a fost urzită pentru a-l justifica... Oricum ar fi, cifra dinții, care era 1.000, a devenit curând 1001. Cum a apărut această noapte adițională, de care nu ne mai putem lipsi, aceasta *maquette* a batjocurii lui Quevedo – și apoi a lui Voltaire – la adresa lui Pico della Mirandola: *Carte despre toate lucrurile și multe alte lucruri*? Littmann sugerează o contaminare de la expresia turcească *bin bir*. al cărei sens literal este *o mie și unu*, dar care înseamnă *mulți*. La începutul celei de a patra decade a bacului al XIX-lea, Lane a găsit un motiv și mai frumos: frica Gagică de cifrele cu soț. Adevărul este că aventurile titlului nu s-au încheiat aici. Din 1704, Antoine Galland a eliminat repetițiile din original și a tradus *o mie și una de nopți*: nume care acum este familiar pentru toate națiunile Europei, în afară de Anglia, care preferă titlul *Nopți arabe*. În 1839, îngrijitorul ediției tipărite la Calcutta, W.H. Macnaghten, a avut un scrupul neobișnuit, și anume acela de a traduce *Quitab alif laila un laila* prin *Cartea celor o mie de nopți și o noapte*. Această înnoire prin buchiseala nu a trecut neobservată. Începând din 1882, John Payne a început să publice *Book of the thousand nights and one night*; căpitanul Burton, începând din 1885, *Book of the thousand nights and a night*, iar J.C. Mardrus, începând din 1899, *Livre des miile nuits et une nuit*.

Caut pasajul care m-a făcut să mă îndoiesc definitiv de veracitatea lui Mardrus. Aparține poveștii doctrinale despre orașul Laton, care cuprinde, în toate versiunile, sfârșitul nopții 566 și se continuă în următoarele, incluzând o bună parte din noaptea 578, dar pe care doctorul Mardrus o face să figureze (pricina o fi știind-o îngerul lui păzitor) în nopțile 338 – 346. Nu insist; această modificare incredibilă a unui calendar ideal nu trebuie să ne secătuiască spaima. Șeherezada își deapănă astfel firul poveștii: *Apa se scurgea pe patru canale săpate în dușumeaua salonului cu meandre încântătoare, și fiecare canal avea o albie de o culoare deosebită: primul canal avea o albie de porfir trandafiriu; al doilea, de topaz; al treilea, de smarald, iar al patrulea, de turcoaze; așa încât apa se schimba mereu luând culorile*

albiei și, rănită de lumina împuținată care se filtra prin mătăsurile draperiilor, proiecta pe obiectele aflate în acea încăpăre și pe zidurile de marmură o dulceată de peisaj marin.

Ca încercare de proză vizuală în maniera romanului *Portretul lui Dorian Gray*, accept (și chiar venerez) această descriere; ca versiune „literală și completă” a unui pasaj alcătuit în veacul al XIII-lea, repet că mă alarmează nespus de mult. Din mai multe motive. O Șeherezada fără Mardrus descrie prin enumerarea părților, nu prin reacții reciproce, și nu invocă detalii circumstanțiale ca bunăoară apa străvezie ce ia culoarea albiei în care curge, și nu definește calitatea luminii filtrate prin mătasea draperiei, și nu face aluzii la Salonul Acuareliștilor în imaginea finală. O altă mică fisură: *meandre încântătoare* nu este o exprimare arabă, ci vădit franțuzească. Nu știu dacă motivele de mai sus pot satisface pe toată lumea; pentru mine n-au fost de ajuns, și a trebuit să recurg la plăcerea indolentă de a confrunța cele trei versiuni germane, aparținând lui Weil.

Henning și Littmann, și cele două englezești ale lui Lane și Sir Richard Burtoa Din ele am aflat că originalul redat de Mardrus în șapte rânduri era următorul: *Cele patru canale se vărsau într-o cadă, care era de marmură de diferite culori.*

Interpolările lui Mardrus nu sunt uniforme. Uneori sunt nerușinat de anacronice – ca și cum dintr-odată ar discuta retragerea misiunii Marchand. De pildă: *Stăpâneau un oraș de vis... Până unde pătrundea privirea ațintită asupra zărilor înecate în noapte, cupole de palate, case înconjurăte cu straturi de flori, grădini însorite, se eșalonau în acea incintă de bronz, iar canale luminate de astru se preumblau în nenumărate circuite clare, în umbra zidurilor groase; în depărtare, o mare de metal primea la sânul său rece flăcările cerului reflectat.* Sau aceasta, de un gali-cism nu mai puțin lesne de identificat: *Un minunat covor țesut din culori somptuoase, din lână pură, își deschidea florile fără miros pe o pajiște fără sevă, și trăia întreaga viață artificială a dumbrăvilor lui pline de păsări și animale, surprinse în exacta lor frumusețe naturală și cu liniile lor precise.* (Aici edițiile arabe spun: *De o parte și de alta erau covoare, cu o mulțime de păsări și de fiare, țesute în*

aur roșu și în argint alb, dar cu ochii de perle și rubine. Cine le privea nu putea să nu se minuneze.)

Mardrus nu contenește să se minuneze de sărăcia „culorii orientale” a celor *o mie și una de nopți*. Cu o stăruință cu nimic mai prejos decât aceea a lui Cecil B. de Miile, înmulțește vizirii, sărutările, palmierii și așază totul sub clar de lună. Atunci când citește, în noaptea 570: *Au ajuns la o coloană de piatră neagră, lângă care un bărbat era îngropat până la subsuori. A avea două aripi uriașe și patru brațe, dintre care două erau ca brațele fiilor lui Adam, iar celelalte două erau ca labele de leu, cu unghii de fier. Părul din capul lui semăna cu firele din coada cailor, iar ochii erau ca doi tăciuni aprinși, și avea în frunte un al treilea ochi, care era ca ochiul de linx*, Mardrus traduce cu lux de amănunte: *într-o după-amiază, caravana ajunge în fața unei coloane de piatră neagră, de care era legată o ființă ciudată, căreia nu i se vedea decât jumătate din trup, fiindcă cealaltă jumătate era îngropată în pământ. Bustul acela care ieșea din pământ părea o stârpitură îngrozitoare, împlântată acolo de forțele iadului. Era negru și de mărimea trunchiului unui palmier bătrân și putrezit, căruia îi căzuseră frunzele. A avea două aripi uriașe și patru mâini, dintre care două semănau cu labele cu gheare ale leilor. O chică încâlcită, cu fire aspre ea* Părul din coada măgarului sălbatic, se zbârlea cumplit pe un craniu înspăimântător. Sub arcadele oculare scânteiau două pupile roșii, iar fruntea împodobită cu coarne era sfredelită de un singur ochi, care se deschidea nemișcat și fix, împrăștiind stele verzi, asemenea ochilor de tigru și de panteră.

Ceva mai târziu scrie: *Bronzul zidurilor, nestematele aprinse pe cupole, florile neprihănite, canalele și întreaga mare, precum și umbrele răsrănțe spre Apus, se însoțeau sub briza nocturnă și luna magică. Magică, pentru un om din veacul al treisprezecelea, trebuie să fi fost o calificare foarte precisă, nu simplul epitet monden al galantului doctor... Bănuiesc că limba arabă nu e în stare să ne ofere o versiune „literală și completă” a paragrafului din Mardrus, cum nu este în stare nici latina sau castiliana lui Miguel de Cervantes.*

Cartea celor *o mie și una de nopți* folosește foarte des două

procedee: unul, pur formal, este proza rimată; celălalt, predicile morale. Cel dintâi, păstrat de Burton și Littmann, corespunde animațiilor naratorului: persoane plăcute, palate, grădini, operații magice, pomeniri ale divinității, asfințituri, bătălii, aurore, începuturi și sfârșituri de povestiri. Mardrus, poate din milostenie, omite acest procedeu. Cel de al doilea cere două însușiri: să combine maiestuos cuvinte abstracte și să propui fără jenă o banalitate: Mardrus este lipsit de amândouă. Din acel verset pe care Lane l-a tradus atât de frumos: *And in this palace is the last informalion respecting lords collecâed in the dust*, doctorul nostru nu extrage decât: *Trecut-au cu toții! Abia au avut timp să se odihnească la umbra turnurilor mele*. Mărturisirea îngerului: *Sunt întemnițat de Putere, deportat de Strălucire și osândit atâta timp cât va porunci Cel veșnic, căci ale Lui sunt Puterea și Slava*, devine pentru cititorul lui Mardrus: *Aici sunt înlănțuit de Puterea Nevăzută până la sfârșitul veacurilor*.

Nici vrăjitoria nu are în persoana lui Mardrus un interpret binevoitor. Este incapabil să menționeze supranaturalul fără să zâmbească. Se prefacă că traduce, bunăoară: *într-o bună zi &» care califul Abdelmelik, auzind că se vorbește de niște vase de aramă veche, din care se ridica un ciudat nor de fum negru ce lua forma unui drac, se minuna nespus și părea că pune le îndoială realitatea unor fapte pe care le văzuse atâta lume, o trebuie să intervină călătorul Talib ben-Sahl*. În acest paragraf (care aparține, ca și celelalte pe care le-am invocat, povești» despre orașul Laton, care este de Bronz impunător la Mardrus) candoarea voită a pasajului *pe care le văzuse atâta lume* Ț

Îndoiala neverosimilă a califului Abdelmelik sunt două daruri personale ale traducătorului.

Mardrus vrea mereu să completeze lucrarea pe care galeșii arabi anonimi au neglijat-o. Aduagă peisaje *art-nouveau*, ori pur și simplu obscenități, ori scurte interludii comice, trăsături circumstanțiale, simetrii, mult orientalism vizual. Un exemplu printre multe altele: în noaptea 573, gualiul Muza Bennuseir poruncește fierarilor și dulgherilor să construiască o scară foarte trainică de lemn și fier. Mardrus (în noaptea 344) reface acest episod insipid, adăugând

că bărbații din tabără au căutat crengi uscate, le-au curățat cu hangerele și cuțitele și le-au legat cu turbanele, cu cingătorile, frâiele cămilor, chingile și hamurile de piele, până au construit o scară foarte înaltă pe care au rezemat-o de perete, sprijinind-o cu pietre din toate părțile... În general, se poate spune că Mardrus nu traduce cuvintele, ci scenele din carte, ceea ce constituie o libertate tăgăduită traducătorilor, dar îngăduită desenatorilor, cărora le este permis să adauge unele trăsături pentru ilustrarea poveștilor... Nu știu dacă aceste abateri surâzătoare conferă operei acest aer atât de fericit, acest aer de snoavă personală, nu de sarcină grea ce presupune consultarea dicționarelor. Un singur lucru știu, și anume că „traducerea” lui Mardrus este cea mai plăcută dintre toate – după cea a lui Burton, fără egal, care nici ea nu este fidelă. (Falsificarea este aici de alt ordin. Constă în folosirea exagerată a unei engleze necioplite, încărcate de arhaisme și de barbarisme.)

M-ar întrista să aflu (nu pentru Mardrus, ci pentru mine) că în constatările de mai sus s-ar putea citi o intenție polițienească. Mardrus este singurul arabist de a cărui glorie au simțit nevoia să se ocupe literații, cu un succes atât de mare, încât până și arabiștii știu cine este. Andre Gide a fost cel dintâi care l-a lăudat, în august 1889; nu cred că elogiile pe care i le-au adus Cancela și Cap – devilla vor rămâne ultimele. Scopul meu nu este să distrug această admirație, ci doar să o documentez. Dacă am Putea lăuda fidelitatea lui Mardrus, ar însemna să nesocotim sufletul lui Mardrus, ar însemna să nici nu ne referim la Mardrus. Infidelitatea lui, infidelitatea lui creatoare și fericită, este singurul lucru care trebuie să ne intereseze.

3. Enno Littmann

Patria unei faimoase ediții arabe a *o mie și una de nopți*. Germania, se poate mândri (oricât de deșartă ar fi această mândrie) cu patru versiuni ale cărții: aceea a „bibliotecarului, deși israelit” Gustav Weil – conjuncția adversativă se află în paginile unei Enciclopedii catalane –, aceea a lui Max Henning, traducător al Coranului; aceea a omului de litere Felix Paul Greve; aceea a lui Enno Littmann, învățatul care a descifrat inscripțiile etiopiene de la fortăreața Axum. Cele patru

volume ale primei versiuni (1839-1842) sunt cele mai agreabile, fiindcă autorul – izgonit din Africa și din Asia de dizenterie – are grijă să mențină ori să suplinească stilul oriental. Pe niște intruși într-o adunare îi face să spună: *Nu vrem să semănăm cu dimineața, care împrăstie petrecerile*. Despre un rege mărinimos ne încredințează: *Focul ce arde pentru oaspeții lui deșteaptă amintirea Infernului, iar rouă de pe mâna lui este ca Potopul*; despre altul ne spune că mâinile lui erau *la fel de darnice ca marea*. Aceste aprecieri vădit apocrife sunt vrednice de Burton ori de Mardrus, și traducătorul le-a introdus în părțile versificate – unde frumoasa lor însuflețire poate fi un *Ersatz* sau înlocuitor al rimelor originale. În ceea ce privește proza, înțeleg că a tradus-o așa cum este, cu unele omisiuni justificate, din motive care nu se confundă nici cu ipocrizia, nici cu lipsa de pudoare. Burton îi laudă munca – „este cum nu se poate mai fidelă pentru o traducere cu caracter popular”. Nu degeaba era evreu doctorul Weil, „deși bibliotecar”; în limbajul lui cred că percep savoarea Scripturilor.

Cea de a doua versiune (1895-1897) nesocotește atât farmecul fidelității, cât și plăcerile stilului. Vorbesc despre versiunea pe care ne-a dat-o Henning, arabist din Leipzig, în colecția *Universalbibliothek* a lui Philipp Reclam. Este vorba de o versiune expurgată, chiar dacă editura afirmă contrariul. Stilul e insipid și rigid. Cea mai indiscutabilă calitate a ei este probabil întinderea. Sunt menționate edițiile de la Bulak și Breslau, ca să nu mai vorbim de manuscrisele de la Zotenberg și de Noptile Suplimentare ale lui Burton. Henning traducător al lui Sir Richard este net superior lui Henning traducător din arabă, ceea ce este pur și simplu o confirmare a întâietății lui Sir Richard asupra arabilor. În prefața și în încheierea operei nu mai conținesc laudele la adresa lui Burton – aproape discreditate de informația că acesta a folosit „limbajul lui Chaucer, echivalent cu arabă medievală”. Indicarea lui Chaucer ca una dintre sursele vocabularului folosit de Burton ar fi fost mai aproape de adevăr. (Altă sursă este versiunea din Rabelais datorată lui Sir Thomas Urquhart)

A treia versiune, cea a lui Greve, urmează versiunea englezească a lui Burton și o repetă, cu excluderea notelor enciclopedice. A fost

publicată înainte de război la editura Insei-Verlag.

A patra versiune (1923-1928) își propune să o înlocuiască pe cea anterioară. Cuprinde patru volume, la fel ca cealaltă, și este semnată de Enno Littmann, cel care a descifrat monumentele de la Axum, a enumerat cele 283 de manuscrise etiopiene aflătoare la Ierusalim, a colaborat la *Zeitschrift fur Assyriologie*. Fără plăcutele zăbave ale lui Burton, traducerea lui are o franchețe totală. Nu-l sperie obscenitățile cele mai inefabile: le tălmăcește în germana lui liniștită, câteodată, foarte rar, în latină. Nu omite niciun cuvânt, nici măcar pe acelea care marchează – de o mie de ori – trecerea de la fiecare noapte la următoarea. Neglijență sau respinge culoarea locală; a fost nevoie de o indicație a editorilor pentru ca să păstreze numele lui Alah și să nu-l înlocuiască cu Dumnezeu. Asemenea lui Burton și lui John Payne, traduce versul arab prin versuri europene. Notează cu naivitate că dacă, după înștiințarea rituală „Cutare a spus aceste versuri” ar veni un paragraf de proză germană, cititorii lui ar rămâne descumpăniți. Acestora le pune la dispoziție notele necesare pentru buna înțelegere a textului: vreo douăzeci în fiecare volum, toate laconice. Este întotdeauna lucid, lizibil, mediocru. Urmează (ni se spune) respirația limbii arabe. Dacă nu s-a strecurat o eroare în Enciclopedia Britanică, atunci traducerea lui este cea mai bună dintre toate câte sunt în circulație. Aud că arabiștii sunt de acord cu această apreciere; nu are nicio importanță că un simplu literat – și încă din Republica Argentina, nu dintr-un loc mai acătării – preferă să aibă altă părere.

Argumentul meu este acesta: versiunile lui Burton și Mardrus, ba chiar și aceea a lui Galland, nu pot fi concepute decât după o întreagă literatură. Oricare ar fi defectele sau meritele lor, aceste opere caracteristice presupun existența unui bogat proces anterior. Într-un anumit fel, aproape inepuizabilul proces al literaturii engleze se răsfrânge asupra lui Burton – dura obscenitate a lui John Donne, uriașul vocabular al lui Shakespeare și Cyril Tourneur, înclinația arhaică a lui Swinburne, bogata erudiție a autorilor de tratate din veacul al XVII-lea, energia și nebulozitatea, iubirea pentru furtuni și pentru magie. În surâzătoarele paragrafe ale lui Mardrus conviețuiesc

Salammbă și La Fontaine, *Manechinul de răchită* și baletul rusesc. La Littmann, incapabil să mintă ca Washington, nu există altceva decât probitatea Germaniei. Este atât de puțin, este foarte puțin. Întâlnirea celor *o mie și una de nopți* cu Germania ar fi trebuit să producă ceva mai mult.

Atât în domeniul filosofiei, cât și în acela al romanelor, Germania posedă o literatură fantastică – mai bine zis, nu posedă decât o literatură fantastică. Există minuni în *o mie și una de nopți* pe care mi-ar plăcea să le văd regândite în germană. Formulând această dorință, mă gândesc la deliberatele minuni ale repertoriului – atotputernicii sclavi ai unei lămpi sau ai unui inel, regina Lab care îi preface pe musulmani în păsări, luntrașul de aramă cu talismane și formule magice atârinate la piept – și la minunile cu caracter mai general, care provin din natura lor colectivă, din nevoia de a completa o mie și una secțiuni. După ce a secat izvorul vrăjitoriilor, copiștii au fost nevoiți să recurgă la filonul evenimentelor istorice sau religioase, a căror includere pare să garanteze buna-credință a celorlalte povești. În același volum coexistă rubinul care se urcă până la cer și prima descriere a insulei Sumatra, viața de la Curtea Abbasizilor și îngerii de argint a căror hrană este justificarea Domnului. Acest amestec rămâne poetic; pot spune același lucru despre anumite repetiții. Nu este miraculos faptul că în noaptea 602 regele Shahriar aude din gura reginei propria lui poveste? Urmând cadrul general, o poveste cuprinde de obicei alte povești, a căror întindere nu este mai mică; scene înăuntrul altei scene ca în tragedia *Hamlet*, ridicări la putere ale visului. Un anevoios și limpede vers al lui Tennyson pare să ne ofere o definiție:

Laborious orient ivory, sphere în sphere.

Spre uimirea noastră, aceste capete adventive ale Hidrei pot fi mai concrete decât trupul: Shahriar, fabulosul rege „din Insulele Chinei și Indostanului”, primește știri de la Tarik Benzeyad, guvernatorul Tangerului și biruitorul în bătălia de la Guadalete... Anticamerele se confundă cu oglinzile, masca se află sub chipul pe care-l ascunde, nimeni nu mai știe care este omul adevărat și care sunt idolii lui. Și

nimic din toate acestea nu are importanță; această dezordine este obișnuită și acceptată, așa cum sunt născocirile stării de vis.

Hazardul s-a jucat de-a simetriile, de-a contrastul, de-a digresiunile. Ce n-ar putea face un om, un Kafka bunăoară, care ar organiza și ar accentua aceste jocuri, care le-ar reface potrivit deformării germane, potrivit acelei *Unheimlichkeit* a Germaniei?

Dintre cărțile consultate, trebuie să pomenesc următoarele:

Les Mille et une Nuits, contes arabes traduits par Galland. Paris, fără dată. *The Thousand and One Nights*, commonly called The Arabian

Nights Entertainments. A new translation from the Arabic, by EW. Lane. London, 1839... *The Book of the Thousand Nights and a Night*. A plain and literal translation by Richard F. Burton. London (?), fără dată. Vols. VI, VII, VIU *The Arabian Nights*. A complete (sic) and unabridged selection from the famous literal translation of R.F. Burton. New

York, 1932. *Le Livre des Mille Nuits et Une Nuit*. Traduction litterale et complete du texte arabe, par le Dr. J.C. Mardrus. Paris.

1906. *Tausend und eine Nacht*. Aus dem Arabischen ubertragen von

Max Henning. Leipzig, 1897. *Die Erzählungen aus den Tausendundein Nächten*. Nach dem arabischen Urtext der Calcuttaer Ausgabe vom Jahre 1839

ubertragen von Enno Littmann. Leipzig, 1928.

trad. A.L

DOUĂ NOTE

Apropierea de Almotâsim

Philip Guedalla susține că romanul *The approach to Al-Mu'tasim* aparținând lui Mir Bahadur Alt, avocat din Bombay, „este o combinație oarecum incomodă (*a rather un comfortable combination*)” între poemele alegorice ale Islamului, cele care de puține ori slăbesc interesul traducătorului, și acele romane polițiste care, în mod inevitabil, sunt mai bune decât cele ale lui John H. Watson, desăvârșind oroarea vieții omenești în cele mai ireproșabile pensiuni din Brighton”. Mai înainte, Mr. Cecil Roberts a semnalat în cartea lui Bahadur „dubla,

neverosimila tutelă a lui Wilkie Collins și cea a ilustrului persan din secolul doisprezece, Ferid Eddin Attar” – observație liniștitoare, repetată de Guedalla fără nicio noutate, dar într-un dialect coleric. În esență, cei doi scriitori se situează pe aceeași poziție: amândoi arată mecanismul polițist al lucrării și acest *undercurrent* mistic. Un astfel de hibrid ar putea să ne stârnească imaginația la modul lui Chesterton; vom arăta mai încolo că nu-i vorba de așa ceva

Apropierea de Almotâsim a apărut în *editio princeps* la Bombay, pe la sfârșitul lui 1932 Hârtia era, mai mult sau mai puțin, cea de ziar obișnuit; supracoperta atrăgea atenția cumpărătorului că este vorba de primul roman polițist scris de cineva care s-a născut la Bombay City. Și în câteva luni publicul a epuizat toate cele patru ediții de câte o mie de exemplare. *Bombay Quarterly Review*, *Bombay Gazette*, *Calcutta Review*, *Hindustan Review* (cea a lui Alahabad) și *Calcutta Englishman* s-au întrecut în a-i înălța ditirambi Bahadur a publicat atunci o ediție ilustrată, intitulată *The conversation with the man called Al Mu tasim* și pe care a subintitulat-o frumos: *A Game with Shifting Mirrors* (Un joc cu oglinzi în mișcare). Aceasta este ediția reprodusă de curând la Londra de către Victor Gollanez, cu un prolog de Dorothy L. Sayers și cu omiterea – poate milostivă – a ilustrațiilor. O am sub ochi; n-am reușit s-o confrunt cu prima, pe care o consider cu mult superioara. La aceasta mă autorizează un appendice unde sunt rezumate diferențele fundamentale dintre versiunea neîndemânatică din 1932 și cea din 1934. Mai înainte de a cerceta – și discuta – se cuvine să arăt, foarte repede, desfășurarea generală a operei.

Eroul vizibil – niciodată nu i se spune numele – este student în Drept la Bombay. În mod blasfemator, își pierde credința islamică a părinților săi, dar la sfârșitul celei de a zecea nopți a lunii de muhar-ram, se găsește în mijlocul unei încăierări dintre musulmani și hinduși Noapte cu răpăit de tobe și invocații: marile mantii de hârtie ale musulmanilor își croiesc drum prin mulțimea adversă o cărămidă hindusă zboară dintr-o terasă; cineva înfige un pumnal într-un pântec; cineva – musulman? hindus? – moare și e călcat în picioare. Trei mii de oameni se luptă între ei: bastonul contra revolverului, obscenitatea

contra imprecăției, Dumnezeuul Indivizibil împotriva Dumnezeilor. Uluit, studentul liber-gânditor intră-n răscoală. Cu mâini disperate ucide (sau crede că ar fi ucis) un hindus. Zgomotoasă, călare, pe jumătate adormită, poliția Sirkar-ului intervine cu lovituri imparțiale. Studentul fuge, aproape de sub copitele cailor. Se îndreaptă spre cartierele mărginașe. Traversează două căi ferate sau una singură de două ori Escaladează zidul unei grădini neîngrijite cu un turn circular în fund. O haită de câini de culoarea lunii (*a lean and evil mob of moonocoloured hounds*) țâșnește dintre trandafirii negri încolțit, caută să se salveze în tura Urcă pe o scară de fir – lipsesc unele trepte – și pe terasă, care are o fântână înnegrită în centru, dă peste un om firav și murdar care urinează, de nădejde, pe vine, la lumina lunii Omul acesta îi mărturisește că profesia lui e de a fura dinții de aur de la cadavrele îmbrăcate în alb pe care preoții le lasă în acest turn. îi mai spune câteva lucruri rușinoase și-i mai destăinuie amănuntul că nu s-a mai purificat cu baligă de bivol de patrusprezece nopți îi vorbește cu o oarecare ciudă de cunoscător hoți de cai din Guzerat „mâncători de câini și șopârle, oameni la urma urmei tot pe atât de infami ca și noi”. Se crapă de ziuă: prin aer, cu zbor jos, trec șoimi greoi Studentul, anihilat, adoarme; când se trezește, cu soarele destul de sus, hoțul a dispărut Au dispărut de asemeni câteva țigări Trichinopoli și niște rupii de argint în fața amenințărilor proferate în noaptea anterioară studentul se hotărăște să se piardă în India. Se gândește că s-a dovedit capabil să ucidă un idolatru, dar nu și de a ști dacă un musulman are mai multă dreptate decât un idolatru. Numele de Guzerat nu-i dă pace, așa cum nu-i dă nici cel al unei *malka-sansi* (femeie din stirpe de hoți) din Palanpur, foarte preferată de înjurăturile și ura despuietorului de cadavre. își demonstrează că „lânia unui om atât de minuțios în ticăloșie merită un elogiu. Se hotărăște – fără prea multă speranță – să-l caute. Se roagă și își începe, cu o încetineală sigură, lungul său drum. Astfel sfârșește cel de al doilea capitol al cărții

Imposibil de enumerat aici peripețiile din celelalte nouăsprezece Ce care urmează Există o foire vertiginoasă de *dramatis personae* – f-ntru a nu mai vorbi de o biografie care pare să epuizeze toate

mişcările spiritului omenesc (de la infamie până la speculația matematică) și de o peregrinare ce cuprinde vasta geografie a Indus-ului Povestirea începută la Bombay se continuă în câmpiile joase din Palanpur, întârzie o după-amiază și-o noapte lângă poarta de piatră din Bikanir, amintește moartea unui astrolog orb într-un canal din Benares, participă la o conspirație în palatul multiform din Katmandu, se roagă și se culcă cu prostituatele în cartierul rău mirositor din Calcutta, Machua Bazar, privește nașterea zilelor din mare de la fereastra unui scrib din Madrâs, privește cum mor după-amiezile în mare de pe un balcon din Trovancor, șovăie și ucide în Indapur, închizându-și orbita de leghe și ani în același Bombay, la câțiva pași de grădina neîngrijită cu câini de culoarea lunii Subiectul e următorul: Un om, studentul incredul și fugar pe care-l cunoaștem, se pierde în lumea din clasa cea mai josnică și se obișnuiește cu ea, într-o specie de concurs al infamiilor. Dintr-odată – cu minunata spaimă a lui Robinson în fața unei urme de picior de om pe nisip – percepe o anume micșorare a acestei infamii: un gest de duioșie, o exaltare, o clipă de liniște într-unul din oamenii aceștia plini de orori „A fost ca și cum ar fi intrat în dialog un al treilea interlocutor mai dificil” Știe că omul josnic care stă de vorbă cu el este incapabil de o astfel de considerație momentană; de aici își formează postulatul că acesta și-a reflectat un prieten sau un prieten al unui prieten. Regretând lucrul acesta ajunge la o convingere misterioasă: *într-un punct de pe pământ există un om de la care emană această claritate; într-un punct de pe pământ se găsește omul care este egal cu această claritate.* Studentul se hotărăște să-și dedice viața căutării lui

Subiectul general se întrevede îndată: nesățioasa căutare a unui suflet peste delicatele reflexe pe care acesta le-a lăsat în altele; la început, suava urmă a unui surâs sau unui cuvânt; la sfârșit, splendorile diverse și în creștere ale rațiunii, imaginației și binelui Pe măsură ce oamenii întrebați l-au cunoscut mai îndeaproape pe Almotă-sim, partea sa divină este mai mare, dar se înțelege că sunt simple oglinzi Tehnicismul matematic este aplicabil: preaîncărcatul roman al lui Bahadur reprezintă o progresie ascendentă la finalul

căreia se află presimțitul „om care se numește Almotâsim”. Antecesorul imediat al lui Almotâsim este un librar persan de o deosebită curtoazie și fericire; cel care-l precede pe librar este un sfânt... La sfârșitul anilor, studentul ajunge pe un coridor „la capătul căruia se află o ușă și o cortină din papură și șiruri de mărgele, iar dincolo o diademă”. Studentul bate din palme o dată și încă o dată, întrebând de Almotâsim. Un glas de bărbat – incredibilul glas al lui Almotâsim – îl invită să intre. Studentul dă la o parte cortina și înaintează. Romanul se termină aici.

Dacă nu mă înșel, o bună desfășurare a unui astfel de subiect cere din partea scriitorului două condiții: în primul rând, o închipuire variată a trăsăturilor profetice; apoi, condiția ca eroul prefigurat cu ajutorul acestor trăsături să nu fie o simplă convenție sau o fantasmă Bahadur satisface prima condiție; nu știu până în ce punct pe cea de a doua cu alte cuvinte: neauzitul și nevăzutul Almotâsim trebuie să ne lase impresia unui caracter real și nu pe cea a unei dezordini de superlative insipide. În versiunea din 1932, notele supranaturale sunt puține: „omul numit Almotâsim” are ceva de simbol, dar nu e lipsit de trăsături idiosincrazice, personale. Spre nefericire, această bună atitudine creatoare n-a durat Versiunea din 1934, cea pe care o am sub ochi, decade în alegorie: Almotâsim este emblema lui Dumnezeu, iar punctualele itinerare ale eroului sunt, într-un anume fel, progresele sufletului în ascensiune mistică. Există amănunte întristătoare: un evreu negru din Kochin care vorbește de Almotâsim, susține că pielea acestuia este închisă; un creștin îl descrie în vârful unui rum cu brațele desfăcute: un lama roșu și-l amintește șezând jos „ca această imagine din unt de iac pe care am modelat-o și adorat-o în mănăstirea din Tashilhunpo”. Aceste declarații vor să insinueze un Dumnezeu unitar care se adaptează inegalităților omenești. Idee puțin atrăgătoare, după părerea mea. Nu spun același lucru și despre cealaltă: ipoteza că și Cel Atotputernic caută pe Cineva, iar acest Cineva pe Cineva superior (sau pur și simplu necesar și egal) și tot așa până la Sfârșitul – mai bine spus la Nesfârșitul – Timpului, ori în mod ciclic. Almotisim (numele celui de al optulea Abbasida, cel care a ieșit învingător în opt bătălii, a

avut opt băieți și opt fete, a lăsat opt mii de sclavi și a domnit *pe* parcursul a opt ani. opt luai și opt zile) înseamnă etimologic *Căutătorul de sprijin*. În versiunea din 1932, faptul că obiectul peregrinajului ar fi un peregrin, justifică în mod oportun felul dificil de a-l găsi; cea din 1934 face loc teologiei extravagante despre care am vorbit Mir Bahadur Al), după cum aia văzut, este incapabil să evite cea mai grosolană dintre tentațiile unei: cea de a fi un geniu. Recitesc ce-am scris până aici și mă tem să nu fi subliniat prea puțin virtuțile cărții Există laturi foarte civilizatoare: de exemplu, o urne dispută din capitolul nouăsprezece, din care se presimte că Prietenul lui Almotâsim este un adversar care nu combate sofismele celui alt „pentru a nu avea dreptate la modul triumfal”.

Se înțelege că este onorabil ca o carte actuală să derive din una că: pentru că nimănui nu-i place (cum a declarat Johnson) să fze ceva contemporanilor săi Repetatele dar neînsemnatele coniacte dintre *Ulise* de Joyce și *Odissea* homerică continuă să se bucure – nu știu de ce – de admirația buimacă a criticii; cele dintre romanul lui Bahadur și cel venerat *Colocviu al păsărilor* de Farid ud din Attar cunosc un nu mai puțin misterios elogiul la Londra și chiar la Alahabad și Calcutta Nu lipsesc nici alte derivații Un cercetător a citat anumite analogii dintre prima scenă a romanului cu povestirea lui Kipling *On the City Wall*; Bahadur le acceptă, dar adaugă că ar fi foarte anormal ca două descrieri din cea de a zecea noapte de muharram să nu coincidă... Eliot, cu mai multă dreptate, amintește cele șaptezeci de cânturi din incompleta alegorie *The Faerie Queene*, în care nu apare o singură dată eroina, Gloriana – așa cum notează în unul din studiile sale critice Richard William Church (*Spencer*, 1879). Eu, cu toată umilința, semnez un precursor îndepărtat și posibil: cabalistul din Ierusalim, Isaac Luna, cel care în secolul al XVI-lea a propagat ideea că sufletul unui strămoș sau cel al unui dascăl poate să pătrundă în sufletul unui nefericit pentru a-l reconforta și instrui. *Ibbiir* se numește această varietate de metempsihoză.¹

traî D.N.

Pe parcursul acestor însemnări m-am referit la *Mantiq al-Tayr*

(*Coloa lui păsărilor*), aparținând misticului persan Farid al-Din Abii Talib Muhdmmad ben Ibrahim Altar, cel pe care l-au ucis soldații lui Tule, fiul lui Gingis Han, când a fost despoliată Nishapur. Poate că nu-i loc pentru a rezuma poemul Simurg, îndepărtatul rege al păsărilor, lasă să cadă în centrul Chinei o pană splendidă; păsările se hotărăsc s-o caute, sătule de antica lor anarhie. Cunosce că numele regelui lor înseamnă treizeci de păsări; știu că palatul acestuia se află pe Kaf, muntele circular care înconjoară pământul și îndeplinesc această aproape fără sfârșit aventură; trec șase văi sau mări; numele penultimei este Vârtejul; ultima se numește Anihilarea Mulți dintre peregrin dezertează; alții mor. Treizeci, purificați prin muncă, pășesc pe muntele regelui Simurg. îl contemplă: își dau seama că ei sunt Simurg și că Simurg e fiecare dintre ei, în parte și împreună. (De asemenea Plotin în *Erteade*, V, 8, 4, susține o extindere paradiziacă a principiului identității: totul, în cerul inteligibil, se află pretutindeni Fiecare lucru este toate lucrurile. Soarele este toate stelele și fiecare stea este toate stelele și soarele.) *Maiuiqal-Tayr* a fost tradus în franceză de către Gracin de Tassy; în engleză de către Edward Fâtz Gerald; pentru această notă am consultat cel de al zecelea volum din *o mie și via de nopți* de Burton, și monografia *The Persian Mysrics: Anar* (1932), de Margaret Smith.

Contactele dintre acest poem și romanul lui Mir Bahadur AH nu sunt excesive, în cel de al douăzecilea capitol, câteva cuvinte atribuite de un librar persan lui Almotdsim sunt, poate, o glorificare a celorlalte spuse de erou: aceasta și alte ambigue antologii pot să semnifice identitatea dintre căutător și căutat: pot, de asemenea, să însemne că unul îl influențează pe celălalt Un alt capitol insinuează că Almotăsim ar fi „hindusul” pe care studentul crede că l-ar fi ucis.

Arta de a insulta

Un studiu precis și fervent al celorlalte genuri literare m-a făcut să cred că ocară și batjocura sunt fără îndoială vrednice de mai multă atenție decât li se acordă de obicei. Agresorul (mi-am spus) știe că cel atacat va fi el și că „orice cuvânt pe care-l va pronunța se va putea întoarce împotriva lui”, potrivit unei cinstite preveniri a agenților de la

Scotland Yard. Această temă îi va trezi în suflet neliniști cumplite, de care de obicei se descotorosește, când prilejul este mai puțin grav. Va dori să fie invulnerabil și în unele pagini va reuși să fie. Confruntarea sfintelor indignări ale lui Paul Groussac cu panegiricele lui tulburi – ca să nu mai cităm cazurile asemănătoare pe care ni le oferă Swift, Johnson și Voltaire – a inspirat sau sprijinit această părere. Ea s-a risipit atunci când am renunțat la plăcuta lectură a acestor batjocuri și am trecut la cercetarea metodei ce stă la baza lor.

Am băgat de seamă îndată un lucru, și anume dreptatea fundamentală a presupunerii mele, dar și delicata ei eroare. Batjocoritorul procedează cu grijă, dar cu o grijă de trișor care admite ficțiunile cărților de jos, coruptibilul lor cer constelat de persoane bicefale. Trei popi au valoare la pocher, dar nu înseamnă nimic când – e la mijloc un truc Polemistul nu este mai puțin convențional, în afară de aceasta, rețetele gata confecționate de omul de pe stradă pentru a-și manifesta opoziția oferă o *maquette* instructivă pentru ceea ce poate fi polemica Omul de pe Corrientes și Esmeralda ghicește aceeași profesie la mamele tuturor celorlalți, ori vrea să-i vadă mutându-se de îndată într-un loc foarte general care are diferite nume, ori imită un sunet grosolan – iar o convenție neroadă a hotărât că nu el este cel înjosit de toate acestea, ci auditoriul lui atent și tăcut uneori nici măcar nu este nevoie de limbaj. A-ți mușca degetul gros ori a te strecura pe lângă perete (Sampson: / *will take the wall of any man or maid of Montague's*. Abram: *Do you bate your thumb at us, sir?*) au fost, către anul 1592, cele mai tăioase arme ale provocatorului, în Verona frauduloasă a lui Shakespeare și în berăriile și lupanarele și arenele Pentru lupte de urși de la Londra. În școlile de stat, un anumit fluierat sau scosul limbii joacă acest rol.

O altă denigrare foarte generală este cuvântul câine. În noaptea 14 din cartea celor *o mie și una de nopți*, cititorul cuminte P°ale să învețe că fiul leului a fost închis într-un cufăr fără ieșire de către fiul lui Adam, care l-a dojenit astfel: *Soarta te-a doborât și prevederea nu te mai poate ridica, o, dine al pustiei*. Un alfabet convențional al ocării îi definește și pe polemiști. Titlul de domn, care în conversație poate fi

omis din imprudență sau pur și simplu din neglijență, devine denigrator când este tipărit. Doctor este o altă formă de anihilare. A menționa sonetele comise de doctorul Lugones echivalează cu a le îngropa definitiv sub lespede a unei aprecieri negative, înseamnă a-i respinge, una câte una, toate metaforele. Când aplicăm cuiva pentru prima dată titlul de doctor, moare un semizeu și rămâne un argentinian plin de fumuri, care poartă gulere tari și se bărbierește de două ori pe zi și care poate da ortul popii din pricina blocării căilor respiratorii. Rămâne inutilitatea funciară și incurabilă a oricărei ființe umane. Dar sonetele rămân și ele, cu muzica ce așteaptă. (Un italian, pentru a se despărți de Goethe, a emis un scurt articol în care îl numea tot timpul *fi signore Wolfgang*. Aceasta era aproape o adulație, fiindcă echivala cu necunoașterea faptului că nu lipsesc argumente autentice împotriva lui Goethe.)

A comite un sonet, a emite articole. Limbajul este un repertoriu al acestor manifestări de dispreț cuviincios, care alcătuiesc miezul controverselor. A spune că un literat a vomitat o carte, ori a gătit-o la bucătărie, ori a grohăit-o, este o ispită mult prea facilă; au mai mult efect verbele birocratice sau negustorești de tarabă: a expedia, a da curs, a pune în circulație. Aceste cuvinte aride se combină cu altele efuzive, și rușinea adversarului rămâne în veci neștersă. Când cineva a întrebat odată de proprietarul unui local de vânzări la licitație, care era și declamator, răspunsul inevitabil a fost că dădea lovitura de grație (*estaba rematando con energia*) Divinei Comedii. Epigrama nu este cuceritor de ingenioasă, dar mecanismul ei este tipic. Este vorba (ca în toate epigramele) de un simplu sofism bazat pe confuzie. Verbul *rematar* (întărit de adverbul *con energia*) lasă să se înțeleagă că inculpatul domn este un ins incurabil și sordid, care lovește cu ciocanul pentru a adjuca celui care oferă mai mult obiectele scoase la licitație, și că interesul pentru Dante este o aiureală. Auditoriul acceptă argumentul fără șovăire, pentru că nu îi este propus ca argument-Dacă ar fi formulat corect, ar trebui să-i retragă încrederea Mai întâi, a declama și a vinde la licitație sunt activități înrudite-Apoi, vechea vocație de declamator ar fi putut duce al asumarea de a vorbi în

public.

Una dintre tradițiile satirice (pe care nu o disprețuiau nici Macedonio Femández, nici Quevedo, nici George Bernard Shaw) este inversarea necondiționată a termenilor. Potrivit acestei rețete faimoase, medicul este inevitabil acuzat că profesează contaminarea și moartea; grefierul, că fură; călăul, că încurajează longevitatea; cărțile de ficțiune, că îl adorm și îl împietresc pe cititor; evreii rătăcitori, de paralizie; croitorul, de nudism; tigrul și canibalul, că nu iartă rubarba. O varietate a acestei tradiții este vorba nevinovată, care se preface uneori că admite ceea ce anihilează. De exemplu: *Mult lăudatul pat de campanie sub care generalul a câștigat bătălia*. Sau: *A fost o încântare ultimul film al ingeniosului regizor René Clair. Când ne-am trezit...*

O altă metodă îndatoritoare este schimbarea bruscă. Bunăoară: *Un tânăr sacerdot al Frumuseții, o minte deprinsă cu știința elenică, un rafinat, un adevărat om de gust (din când în când)*. La fel, această strofă din Andaiuzia, care trece, cât ai clipi din ochi, de la informație la asalt:

Un scaun se tocmește din zece bețe. De nu m-asculii, îl fac eu să mi te-nvețe!

Insist asupra laturii formale a acestui joc, asupra contrabandei încăpățănate a argumentelor neapărat confuze. A apăra cu adevărat o cauză și a împărți cu dărnicie exagerările burlești, falsele carități, concesiile trădătoare și disprețul răbdător nu sunt activități incompatibile, dar sunt atât de deosebite, încât nimeni nu le-a împletit până acum. Caut exemple ilustre. Îndârjit în acțiunea de demolare a lui Ricardo Rojas, ce face Groussac? Scrie rândurile pe care le copiez în continuare și pe care toți literații din Buenos Aires le-au savurat: *Așa se face că, bunăoară, după ce am parcurs cu resemnare două sau trei fragmente de proză împănată cu gerunzii a unei terfeloage aplaudate în public de cei care nici n-au deschis-o, mă socotesc autorizat să nu merg mai departe, oprindu-mă deocamdată la sumarele sau tablele de materii ale acelei ample relatări a ceva ce n-a existe: Niciodată în mod organic. Mă refer îndeosebi la prima și cea mai indigestă pane a matahalei (ocupă trei din cele patru volume); bâlbâieli de indigeni și mieiși... Groussac, cu această proastă dispoziție bine întreținută, îndeplinește*

cel mai nesățios ritual al jocului satiric. Se prefacă că îl întristează erorile adversarului (*după ce am parcurs cu resemnare*); lasă să se întrezărească spectacolul unei mâini bruște (mai întâi cuvântul *terfeloaga*, apoi *matahală*); se slujește de termeni laudativi pentru a jigni (*ample relatări*); în sfârșit, își face jocul. Nu face greșeli de sintaxă, pe care o utilizează cu eficiență, dar face, în schimb, o greșală în ceea ce privește subiectul în discuție. A respinge o carte pe motivul dimensiunilor, a insinua că pe niciun cititor care se respectă nu l-ar putea interesa cărțulia aia plicticoasă și a-și declara la urmă indiferența față de neroziile unor metiși și mulatri pare a fi răspunsul unui mahalagiu, nu al lui Groussac.

Copiez o altă judecată severă foarte apreciată a aceluiași scriitor: *Ne-ar părea rău dacă faptul că s-a pus în vânzare pledoaria doctorului Pinero ar fi un obstacol serios în calea difuzării ei și dacă acest rod matur al unui an și jumătate de deplasări diplomatice s-ar limita să producă „impresie” la casa editorială Coni. Sperăm că nu se va întâmpla așa ceva, cu ajutorul lui Dumnezeu, și cel puțin în ceea ce depinde de noi nu va avea o soartă atât de tristă.* Din nou simularea pompoasă a milei; din nou năzbâția sintaxei. Și iarăși din nou banalitatea uimitoare a criticii, care constă în a-și bate joc de numărul mic de cititori pe care i-ar putea interesa o scriere ocazională și de elaborarea ei mult prea îndelungată.

O apărare elegantă a acestor șicane poate invoca originea tenebroasă a satirei. Aceasta (potrivit celor mai recente și sigure cercetări) provine din blestemele magice spuse la mânie, nu din raționamente. Este relicva unei stări ce pare astăzi de necrezut, în care leziunile pricinuite numelui cad asupra celui care-l poartă. Îngerului Satanail, primul născut rebel al Dumnezeului adorat de bogomili, i-au tăiat particula îi care-i sprijinea coroana, strălucirea și prevederea Sălașul lui actual este focul, iar oaspetele lui, mânia Celui Preaputernic. Invers, după cum povestesc cabaliștii, sămânța lui Abram de odinioară era stearpă până când au interpolat în numele lui litera *he*, care l-a făcut capabil să zămislească.

Swift, un om stăpânit de o amărăciune fără leac, și-a propus, în

cronica pe care o scrie despre călătoriile căpitanului Lemuel Gulliver, să defăimeze neamul omenesc. În cele dintâi – călătoria în minuscule republică Liliput și în necuprinsa Brobdingnag – sunt ceea ce admite Leslie Steohen: un vis antropometric, care nu aduce nici o atingere complexităților ființei noastre, focului și algebrei sale. În cea de a treia, care este și cea mai amuzantă, își bate joc de știința experimentală prin vechiul procedeu al inversării: miniștrii din cabinetele răvășite ale lui Swift vor să obțină și să crească oi fără lână, să folosească gheața la fabricarea prafului de pușcă, să moaie marmura pentru a face perne, să bată focul în lamele subțiri și să utilizeze partea nutritivă din materia fecală. (Această carte mai include și o pagină șocantă despre inconvenientele decrepitudinii.) În cea de a patra călătorie, care este și ultima, își propune să demonstreze că dobitoacele prețuiesc mai mult decât oamenii. Înfățișează o virtuoasă republică de cai vorbitori, monogami, adică la fel ca oamenii, cu un proletariat de oameni patrupezi, care trăiesc în herghelii, scurmă în pământ, se reped la vaci ca să sugă lapte din ugerile lor, își fac nevoile pe unde apucă și chiar unii peste alții, mă-nâncă hulpav came stricată și put Fabula este contraproductivă, precum se vede. Restul e literatură, sintaxă. În concluzie, spune: *Nu mă scârbește spectacolul pe care îl oferă un avocat, un pungaș, un colonel, un prostănac, un lord, un trișor, un om politic, un proxenet.* Anumite cuvinte, în această neobișnuită enumerare, se molipsesc de înțelesul cuvintelor vecine.

Două exemple finale. Unul este celebra parodie de insultă pe care, după câte se spune, a improvizat-o doctorul Johnsoa *Soția dumneavoastră, domnule, sub pretextul că lucrează într-un lupanar, vinde mărfuri de contrabandă.* Celălalt este cea mai strălucită insultă din câte cunosc: insultă cu atât mai extraordinară, cu cât constituie singura atingere a autorului cu literatura. *Zei nu au îngăduit ca sunt os Chocano să dezonoreze eșafodul, murind spânzurat. Este încă în viață, după ce și-a dat osteneala să săvârșească toate mârșăviile.* A dezonora eșafodul. A-și da osteneala de a săvârși toate infamiile. Folosind abstracțiuni ilustre, fulgerele dezlănțuite de Vargas Vila împiedică orice contact cu pacientul și îl lasă nevătămat, neverosimil, cu totul

secundar și pesemne imoral. Este de ajuns să pomeniști, chiar și în treacăt, numele lui Chocano pentru ca cineva să reconstituie imprecăția, întunecând cu vicleană strălucire tot ce se referă la e – până și detaliile și simptomele acestei mârșăvii.

Încerc să rezum cele de mai sus. Satira nu este mai puțin convențională decât un dialog între logodnici ori decât un sonet distins cu o floare naturală de José Marfa Monner Sans. Metoda ei este amestecul neîngăduit de sofisme, singura ei lege este născocirea simultană de ștregării inspirate. Era să uit: pe lângă toate acestea, are obligația de a fi memorabilă.

Este locul să amintesc aici replica bărbătească pe care o relatează de Quincey (*Writings*, volumul unsprezece, pagina 22). Unui bărbat distins, în toiul unei discuții teologice sau literare, i-au azvârlit în față un pahar cu via Fără să clipească, victima i-a spus ofensatorului: *Aceasta, domnule, este o digresiune; aștept argumentul dumitale.* (Protagonistul acestei replici, un anume doctor Henderson, a murit la Oxford în 1787, fără a ne lăsa vreun alt fapt vrednic de amintire în afară de aceste cuvine atât de adevărate: suficientă și frumoasă nemurire.)

O tradiție orală pe care am înregistrat-o la Geneva în ultimii ani ai primului război mondial povestește că Miguel șervet le-a spus judecătorilor care-l osândiseră la ardere pe rug: *Voi arde, dar aceasta nu este altceva decât un simplu fapt divers. Vom continua să discutăm în eternitate.*

Adroque, 1933